

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

Ш. ШОДМОНОВА

**МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ
ПЕДАГОГИКАСИ**
(Ўқув-методик қўлланма)

ТОШКЕНТ—2008

Ш.Шодмонова. Мактабгача таълим педагогикаси. Т., «Fan va texnologiya», 2008, 160 бет.

Мазкур қўлланма педагогика олий ўқув юртларининг мактабгача ва оилавий тарбия ихтисослиги бўйича таълим олаётган талабалари учун мўлжалланган. Унда мактабгача тарбия педагогикасига оид муаммолар бугунги кун талабларини ҳисобга олган ҳолда баён этилади.

Масъул муҳаррир: О.ҲАСАНБОЕВА – профессор

Такризчилар: Ф.Р.ҚОДИРОВА – пед. фанлари доктори;
Д.ХОЛИҚОВ – пед. фанлари номзоди, доцент.

Низомий номидаги ТДПУ Илмий кенгашининг 2007 йил 31 октябрдаги 3-сонли қарори билан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-10-139-5

© «Fan va texnologiya» нашриёти, 2008.

I боб. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ПЕДАГОГИКАСИ ФАНИНИНГ МАВЗУСИ, УСЛУБИЯТИ ВА БАРКАМОЛ ИНСОННИ ТАРБИЯЛАШДАГИ ЎРНИ

Режа:

1. Мактабгача таълим педагогикаси фанининг мавзуси ва баҳси.
2. Мактабгача таълим педагогикаси фанининг мақсади ва вазифаси.
3. Мактабгача таълим педагогикаси фанининг илмий тадқиқот методлари.
4. Мактабгача таълим педагогикаси фанининг ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялашдаги ўрни.

Инсон тарбияси инсоннинг ўзи каби қадимий ва кенг қамровлидир. Шу сабабли, инсонни ҳар томонлама тарбиялаш инсониятнинг азалий орзуси бўлиб, аждодларимиз маърифат ва маданиятни ёш авлодга ўргатиш, уларни комилликка етаклаш йўллари, қонунқоидаларини излаганлар. Дарҳақиқат, инсоннинг маърифатлилиги ва маънавий комиллигига эришиш ишлари педагогика фани етакчилигида амалга оширилади.

Демак, педагогика фани кишига ҳар томонлама тарбия бериш, ҳар бир шахсни ҳамма ёш даврларида уйғун ривожлантириш қонуниятлари тўғрисидаги фандир. Шу боис, педагогика фани инсонни ҳар томонлама тарбиялаш ҳақидаги фан бўлиб, тарбия соҳасидаги жамият талабларини амалга ошириш йўлида хизмат қилади.

Мактабгача педагогика эса болага туғилганидан то етти ёшигача ҳар томонлама тарбия бериш қонуниятларини ўрганади ва боғча шароитида таълим-тарбия ишини ташкил этишнинг мазмуни, методи ва шакллари ишлаб чиқади.

Инсон тарбиясига оид қонунлар дастлаб халқ оғзаки ижодида: эртақ, қисса, панднома, мақол ва матал кабиларда, кейинроқ ёзма ёдгорликларда, ҳадисларда асослаб берилган.

Таълим-тарбия ишларининг такомиллашиб боришида Шарқ ва Ғарбнинг қомусий олим ва педагогларининг ўрни каттадир. Марказий Осиёлик машҳур алломалар: Муҳаммад ал-Хоразмий, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Кайковус, Алишер Навоий, Аҳмад Дониш, Фурқат, Абдулла Авлоний каби жаҳон тан олган мутафаккирлар ўзларининг қатор асарларида таълим-тарбияга катта эътибор билан қараганлар.

Файласуф олим Форобий ўзининг «Фозил шаҳар кишиларининг қарашлари» асарида тарбия орқали инсонга бериладиган 12 фазилатни шарҳлаб беради.

Абдулла Авлоний эса тарбия ҳақида гоят ибратли фикрларни билдиради. «Педагогика — Абдулла Авлонийнинг ёзишича, — бола тарбиясининг фани, демакдир». «Дарс ила тарбия ... иккиси жон ила тан кабидир», «Дарс олувчи—билувчи, тарбия олувчи—амал қилувчидир». Бу ерда педагогика фанига қисқа ва лўнда таъриф бериб, таълим билан тарбияни эса жон билан танга ўхшатиб, уларни бир-биридан ажратиб тушуниш мумкин эмаслигини ёрқин ифодалаб берган. Авлонийнинг таъкидлашича, тарбияни ёшлиқдан бериш ниҳоятда зарур. Болага аввало, кичик ёшдан бошлаб, ота-она тарбия беради, кейин тарбия билан бутун жамоатчилик шуғулланади, чунки бунда инсон тақдири ҳал этилади дейди.

Демак, педагогиканинг бош масаласи тарбия саналади. Тарбия жараёнида эса боланинг онги, ҳис-туйғулари шаклланади. Энг муҳими ижтимоий ҳаёт учун зарур бўлган ва ижтимоий муносабатларга хизмат қиладиган хулқий одатлар ҳосил бўлади.

Мактабгача таълим педагогикаси болаларнинг, ёш ва индивидуал хусусиятларини эътиборга олган ҳолда

уларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлашга хизмат қилади.

Мактабгача тарбия муассасалари ҳам болаларни ҳар томонлама тарбиялайди. Бола ҳаётидаги илк ёш энг муҳим давр бўлиб, худди мана шу даврда боланинг жисмоний, ахлоқий, меҳнат, эстетик ривожланишига пойдевор бўлади.

«Мактабгача таълим педагогикаси» фани «Педагогика» фанининг бир қисми бўлиб, ўзининг назарий, илмий ва амалий асосларига эга.

Мактабгача таълим педагогикаси фанининг назарий асослари: ёш авлодни баркамол шахс қилиб тарбиялашга қаратилган, таълим-тарбия борасида яратилган тажрибаларга, назарий ва методик манбаларга, Ўрта Осиё ва жаҳон тан олган буюк мутафаккир олимларнинг асарлари ва таълим-тарбиянинг умумий қонуниятларига асосланади.

Мактабгача таълим педагогикаси фанининг миллий асослари: таълим-тарбия муаммоларини, муайян миллатнинг миллий қадриятларини умумбашарий ва умуминсоний қадриятлар билан боғлаган ҳолда ҳал этиш, ҳар бир миллатнинг маънавий мероси ва миллий қадриятларига таянган ҳолда миллий тарбия масалаларини ёш авлод онгига етказиш мазмуни, усул, метод ва тамойилларини миллийлаштиришдан иборат.

Ўсиб келаётган ёш авлодни муайян мақсад йўлида ҳар томонлама камол топтириш, унинг онги, дунёқараши, эътиқодини ўстириш, хулқ-атворини таркиб топтириш мактабгача педагогика фанининг долзарб муаммоларидан саналади. Ҳозирги даврда ҳар томонлама ривожланган баркамол инсонни тарбиялашнинг мақсад ва вазифалари маънавий бойлик, ахлоқий поклик, жисмоний мукамалликни ўзида мужассамлаштирган ижтимоий фаолликни тарбиялашни тақозо этади.

Мактабгача таълим педагогикаси фанининг мақсади тарбиячи мураббийларнинг ўз олдига аниқ мақсад

қўйиши, ёш авлодни ҳар томонлама ривожланган етук шахс қилиб тарбиялаш учун ўз устида ишлаши, интилиши, изланиши, аёлларни замон талаблари асосида тарбиялаш учун тарбиянинг янги усул ва воситаларидан кенг фойдалана олиш каби тарбиячилик маҳоратини шакллантиришга қаратилади.

Ўсиб келаётган ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялаш борасидаги мавжуд муаммоларни ҳал этиш, таълим ва тарбия самарадорлигини замон талаблари асосида таъминлаш, уни дунё талаблари даражасига олиб чиқишга эришиш, ёш авлодга таълим-тарбия беришда миллий ва умуминсоний қадриятларга таяниш орқали таълим-тарбиянинг моҳияти, мазмунини шакллантириш ва такомиллаштириш, мактабгача таълим педагогикаси фанининг қоида ва қонунларини халқимизнинг бой тажрибалари асосида бойитиб бориш ва унинг янги қирраларини излаш бугунги куннинг долзарб муаммоларидир.

Шунингдек, мустақиллик шароитида узлуксиз таълим тизимини янада ривожлантириш муаммоларини ҳал этиш мактабгача таълим педагогикаси фани олдига қатор вазифаларни қўймоқда.

Мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш вазифалари эса шахсни тарбиялаш мақсадлари асосида уларнинг ёшига ва хусусиятларига қараб белгиланади.

Мактабгача тарбия ёшидаги бола шахсини ҳар томонлама камол топтириш жисмоний, ақлий, ахлоқий, меҳнат ва эстетик тарбия мажмуасидан иборатдир.

Бу соҳада Шарқ ва Ғарб халқлари яратган оғзаки ижодиёт, буюк мутафаккир, педагог ва олимларнинг таълим-тарбияга доир илғор фикрларини ўрганиб, таҳлил қилиб, баркамол инсонни тарбиялаш жараёнини ўрганиш биз учун жуда қимматлидир:

– таълим-тарбия тўғрисидаги қонун-қоида тамойил, метод ва усулларни болалар боғчалари амалий ҳаёти билан боғлаб, бўлажак тарбиячи – ўқитувчиларга ўргатиш ҳамда халқ таълимини бошқариш ва раҳбарлик масала-

ларини чуқур ўрганиб, бўлажак тарбиячиларни қандай тайёрлаш муаммоларини ҳал қилиш;

– мактабгача тарбия муассасаларида оила билан узвий ҳамкорликда болаларни ҳар томонлама ривожлантириш ишини амалга ошириш.

Бундай вазифаларда тадқиқ этиш:

– биринчидан, болалар соғлиғини сақлайди ва мустаҳкамлайди, жисмоний ривожланишини таъминлайди;

– иккинчидан, илмга қизиқиш ва қобилиятларини ривожлантиради;

– учинчидан, Ватанга, табиатга, жонажон ўлкага муҳаббат, катталарга ҳурматни, ўртоқлик ва жамоатчилик, хайрихоҳлик, хулқ маданияти, мустақиллик, уюшқоқлик ва интизом, меҳнатсеварлик каби ижобий фазилатларни тарбиялайди;

– тўртинчидан, эстетик тарбияни амалга оширади.

Кейинги йилларда жисмоний, ақлий, ахлоқий, меҳнат ва эстетик тарбия бўйича олиб борилган илмий-педагогик тадқиқотлар мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш вазифаларини уларнинг психик-физиологик имкониятларини эътиборга олган ҳолда белгилаш зарурлигини кўрсатиб берди. Улар болалар боғчасининг «Учинчи мингйилликнинг боласи» таянч дастурида ўз аксини топган.

Илмий тадқиқот ишлари таълим-тарбия самарадорлигини ошириш билан боғлиқ вазифаларни халқ таълимининг ҳамма бўғинларидаги ўқув-тарбиявий ишларни келгусида янада яхшилаш йўлларини топиш учун амалга оширилади.

Илмий тадқиқот методлари (метод — лотинча йўл деган маънони англатади) орқали амалга оширилади. Илмий тадқиқот ишида олимлар педагогика, мактабгача таълим педагогикаси ва психология фанининг вакиллари, мактаб ўқитувчилари, болалар боғчалари тарбиячилари ва шунингдек, тарбия бериш амалиёти билан бевоСИТА боғлиқ бўлган кишилар қатнашадилар.

Педагогик воқеа-ҳодисаларнинг қонуниятларини очиш ҳар хил йўллар билан амалга оширилиши мумкин.

Тадқиқотнинг эмпирик даражасида ҳар хил фактик материаллар йиғилади, улар тўлиқ ёритиб борилади, шунингдек воқеалар ўртасидаги объектив боғлиқликлар аниқланади, тадқиқ этилаётган воқеа ҳар томонлама пухта ўрганилади.

Тадқиқотнинг назарий даражаси ўрганилаётган воқеанинг моҳиятини аниқлашга йўналтирилган махсус тизимлаштириш ва таҳлил усулидир.

Илмий тадқиқот ишини олиб боришда қўлланиладиган мактабгача таълим педагогикаси фанининг ривожланишини таъминлайдиган илмий тадқиқот методларига қуйидагилар киради.

Адабиётларни ўрганиш методи. Адабиётларни ўрганиш жараёнида миллий ва умуминсоний қадриятларни акс эттирувчи буюк мутафаккир педагогик олимларнинг асарлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов асарлари таълим - тарбия борасида қабул қилинган қарорлар тадқиқот мавзусига оид дарслик, рисола ва мақолалар, педагогик, психологик тадқиқотлар, диссертациялар ўрганилади.

Кузатиш методи. Кузатиш – адабиётларни ўрганишдан кейин бошланадиган жараён. Кузатишда тадқиқотчи маълум педагогик ҳодисани, мақсадни кўзлаб ташкил этади.

Тадқиқотчи кузатишга олдиндан пухта тайёрланади, кузатишдан кўзда тутилган мақсадни аниқлайди, унинг дастури режалари тузилади, кузатиш манзили, муддати белгиланади.

Кузатиш икки турга ажратилади: қисқа ва узоқ муддатли кузатиш.

Қисқа кузатиш деганда – объектнинг кундалик фаолиятидаги ўзгаришлардан маълум хулосага келиш тушунилади.

Узоқ муддатли кузатиш эса мақсад – режа ва дастур

асосида олиб борилади ва маълум илмий, якуний хулосага келиш тушунилади. Кузатиш якунларини қайд қилишда кино, видео ёзуви, телевидение ва бошқа техникавий воситалардан фойдаланиш мумкин.

Суҳбат методи. Суҳбат аниқланиши керак бўлган масалаларни ойдинлаштириб олиш мақсадида, олдиндан тузилган режа асосида ўтказилади.

Суҳбат якка тартибда ҳамда жамоа тарзида олиб борилади. Суҳбат болалар ҳаётининг у ёки бу воқеа-ҳодисалари тўғрисидаги қизиқишлари, тасаввурлари, мулоҳаза ва муҳокамаларни аниқлаб олишга бевосита ёрдам беради. Суҳбатдан метод сифатида фойдаланишда, албатта, унинг мақсади ва режасини аниқлаб олиш керак бўлади. Суҳбат методи жараёнида интервью олиш ҳам муҳим саналади.

Ўринли, мантиқан юксак жавоблар ёки ноаниқ жавоблар магнит тасмасига ёзиб олинади ва таҳлил этилади.

Хужжатларни ва болаларнинг ишларини ўрганиш

Болалар ишларини ўрганиш илмий тадқиқотнинг асосини ташкил этади.

Тадқиқотчи педагогик хужжатларни ўрганиш орқали ўрганилаётган объект тўғрисидаги ҳар хил маълумотларни билиб олади. Бунга мактабгача тарбия муассасалари мудирлари, тарбиячиларнинг режалари ва ҳисоботлари, болалар боғчаси тарбияланувчиларнинг расмлари, лой ва пластилиндан ясалган буюмлар ва шу кабилар киради.

Масалан, болалар анча илгари чизган расмларини қараб чиқиш, таҳлил қилиш, болаларга берилган топшириқларнинг қай даражада мураккаблашиб борганини аниқлаш ҳамда улар билан кейинги олиб бориладиган ишларни белгилашга ёрдам беради.

Педагогик эксперимент таълим жараёнига педагогик янгиликларни киритишдир. Педагогик эксперимент ёрдамида илмий фаразларнинг ишончилиги текширилади. Табиий эксперимент ва лаборатория эксперименти

педагогик экспериментнинг асосий турлари бўлиб, улар кўпгина ишларни ўз ичига олади.

Табиий эксперимент шароитида янги иш режалари, дастурлари, дарсликлар адабиётлар ва одатдаги иш режаларини бузмай туриб текширилади. Педагогик эксперимент — бу ҳам кузатиш, лекин у педагогик жараённинг ўтиш шароитларини мунтазам ўзгартириш муносабати билан махсус ташкил этилади.

Лаборатория иши ҳам илмий тадқиқотнинг анча қатъий шакли ҳисобланади. Қуйидагилар педагогик экспериментнинг босқичлари ҳисобланади: экспериментни режалаштириш — эксперимент ўтказиш ва натижаларни шарҳлаш.

Экспериментни ташкил этиш ва ўтказиш тартиби белгиланган режага қатъий амал қилган ҳолда олиб борилиши керак. Шарҳлаш босқичида маълумотлар йиғилади ва қайта ишланади.

Тажриба ўрганиш ва умумлаштириш методи. Педагогик тажриба тушунчаси кўп қирралидир. Педагогик тажрибанинг кенг маъноси таълим ва тарбия амалиётидир.

Педагогик тажрибанинг асосий мақсади — мактабгача муассасаларда олиб бориладиган таълим-тарбия ишлари қай даражада амалга ошириляётганини ўрганишдир.

Педагогикадаги мавжуд муаммоларни ҳал этиш учун таълим-тарбия жараёнини ўрганиш, амалий ходимларнинг ижодий наشرларини назарий асосда идрок этиш ва қайта ишлаб чиқиш, яъни илғор тажрибани умумлаштириш, ёйиш катта аҳамиятга эгадир.

Мактабгача таълим педагогикасининг асосий тушунча (категория)лари

Мактабгача таълим педагогикаси фанида бир-бири билан узвий боғланган қуйидаги тушунчалар мавжуд: тарбия, таълим, маълумот.

Тарбия—кишилик жамиятининг барча босқичларида шаклланиб, ривожланиб, ўсиб, авлоддан-авлодга ворислик вазифасини бажариб келган бўлса-да, аммо ҳар бир жамиятда тарбиянинг мазмуни мақсади, вазифалари, ўзига хослиги билан фарқланади.

Тарбия ижтимоий ҳаёт учун зарур ҳодиса бўлиб, ёш авлодга илмий билимлар тизимини, малака ва кўникмаларини махсус метод ва воситалар орқали режали равишда сингдириб бериш ҳамда ёш авлодни ҳар томонлама шаклланган етук инсон қилиб тарбиялашни мақсад қилиб қўяди.

Ёш авлодни комил инсон қилиб тарбиялаш муаммолари дастлаб халқ оғзаки ижоди, педагогикаси, ёзма ёдгорликларда, пандномаларда мутафаккир ҳамда маърифатпарварлар асарларининг бош мавзусини ташкил этган.

Абдулла Авлоний тарбия ҳақида гапирар экан, ҳақли равишда шундай деган эди: «Тарбия бизлар учун ё ҳаёт — ё мамот, ё нажот-ё ҳалокат, ё садоқат — ё фалокат масаласидир».

Демак, тарбия ва одоб Ватанга чексиз муҳаббат, имон-эътиқод, меҳр-мурувват, ростгўйлик, адолатгўйлик, самимийлик, меҳнатсеварлик ва билимдонлик каби гоյлар воситасида шаклланиб боради.

Таълим — болаларга билимни тартибли баён қилиш жараёни бўлиб, муайян кўникма ва малакаларни сингдириш, уларнинг онги ва хулқига таъсир этиш, ақлини, онгини, идрокини, дунёқаришини, эътиқодини ва билиш фаолигини ривожлантиришдир.

Таълим бериш жараёнида тарбия ва маълумотнинг мақсади амалга оширилади.

Таълим икки томонлама жараён бўлиб ва ўқитишни ўз ичига олади.

Ўқитиш — педагогик фаолият бўлиб, билим малака, кўникмаларни болаларга сингдириш, уларнинг билиш ва амалий фаолиятига раҳбарлик қилишдир.

Ўқиш — ўқувчининг билим, малака кўникмаларини

эгаллашдаги амалий фаолиятдир. У ўқувчиларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайди.

Маълумот — асосий педагогик тушунча бўлиб, у ижтимоий ҳаёт воқеаларни объектив акс эттиради. Бу жараён кишининг табиат, жамият ва киши тафаккури тўғрисидаги умумлаштирган ижтимоий зарур билим, малака, кўникмалар тизимининг эгаллаб олиниши натижасидир.

Маълумот кишининг билишга бўлган талабини таъминлаб, ундаги қобилиятларни маълум даражага кўтаради ва амалий фаолиятга тайёрлайди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Мактабгача таълим педагогикаси фанининг яратилиши.
2. Мактабгача таълим педагогикаси фанининг мақсад ва вазифаларини изоҳланг.
3. Мактабгача таълим педагогикасининг асосий тушунчалари ва уларнинг моҳияти нимада?
4. Илмий тадқиқот методлари ва уларнинг аҳамияти.
5. Мактабгача таълим педагогикасига доир адабиётлар рўйхатини тузинг.

II боб. КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШНИНГ МИЛЛИЙ МОДЕЛИ. ТАРБИЯЧИ ВА УНГА ҚЎЙИЛГАН ҲОЗИРГИ ЗАМОН ТАЛАБЛАРИ

Режа:

1. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг яратилиши ва зарурияти.
2. Миллий дастурнинг мақсади ва вазифаси, уни амалга ошириш босқичлари.
3. Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели.
4. Миллий моделнинг таркибий қисмлари ва унинг аҳамияти.

Мустақил республикамиз учун ёш авлодни ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялаш ҳаётининг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Чунки ҳар қандай жамиятнинг равнақи, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий фаровонлиги фуқароларнинг ақлий ва ахлоқий салоҳияти ҳамда уларнинг маънавий даражада юксак ривожланишига боғлиқ.

Дарҳақиқат, жамиятимизнинг тараққий этиши, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш, жаҳон ҳамжамиятига қўшилишни таъминлайдиган ҳуқуқий демократик давлат қуришни етук ва малакали кадрларсиз ҳал этиб бўлмайди. Шу боис, республикада амалга оширилаётган ислохотларнинг асосий мақсад ва вазифаси инсон ҳамда унинг ҳар томонлама ўсиб улғайиши, камол топиши ва фаровонлиги, шахс манфаатларини рўёбга чиқаришнинг шароитларини ва уларнинг таъсирчан механизмларини яратиш ҳамда эскирган тафаккур ва ижтимоий хулқ - атирнинг андозаларини ўзгартиришга қаратилди.

Шунингдек, халқимизнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида замонавий фан, техника ва технологиялар, иқтисодий ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш масаласига ҳам кенг эътибор қаратилмоқда. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига эришгач, иқтисодий ҳамда ижтимоий ривожланишнинг ўзига хос йўлини танлади ва кадрлар тайёрлаш масаласига алоҳида аҳамият қаратилди. Бу болада эса қатор чора-тадбирлар кўрилди ва амалда қўлланилди.

Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» талаблари асосида мактабгача ёшдаги болаларга таълим-тарбия беришнинг асосий мақсади ёш авлодни истиқлол мафқураси руҳида соғлом, ҳар томонлама ривожланган шахс сифатида тарбиялаш ва мактаб таълимига тайёрлашдан иборат.

Маълумки, 1992 йил июл ойида Мустақил Ўзбекистоннинг илк «Таълим тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди. Мазкур қонун мазмунида Республика таълим тизими унинг асосий йўналишлари, мақсад вазифалари, таълим босқичлари ва уларнинг моҳияти каби масалалар ўз ифодасини топди.

1997 йил январ ойига келиб, «Таълим» тўғрисидаги қонун ва унда илгари сурилган гояларнинг амалиётга татбиқи, мавжуд аҳвол, ютуқ ва камчиликлар ўрганилди ва таҳлил этилди.

Ўтказилган таҳлил натижаларига кўра, таълим тизимида олиб борилаётган ислохотлар аксарият ўринларда чуқур илмий асосга эга бўлмаганлиги маълум бўлди. Шу боис, Ўзбекистон Республикаси Президентининг махсус фармонида асосан Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳрири ҳамда «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурини» ишлаб чиқувчи махсус комиссия таркиби тайинланди. 1997 йилнинг июл ойида ҳар икки меъёрий ҳужжат мазмуни ўрганиб чиқилди ва умумхалқ эътиборига ҳавола этилди.

Умумхалқ муҳокамасидан ўтган «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қабул қилинди.

«Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури», «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни талабларига мувофиқ ҳолда тайёрланган бўлиб, миллий тарбияни, таълим тизимида жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида юксак умумий ва касб-ҳунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий сиёсий ҳаётга мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш қобилиятига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир бўлган кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилгандир.

Мазкур дастур кадрлар тайёрлаш миллий моделини рўёбга чиқариш, таълим ва касб-ҳунар дастурини онгли равишда танлаш ва кейинчалик пухта ўзлаштириш учун ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, психологик-педагогик ва бошқа шароитларни яратиш, жамият, давлат ва оила олдига ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутди.

Таълим муассасалари халқ хўжалигининг турли соҳалари учун тайёрлаётган кадрларнинг касбий маҳорати, ақлий салоҳияти, ижодий қобилияти ҳамда маънавий баркамоллигига қараб мустақил Ўзбекистонни келажакни кўриш мумкин деган ғоя «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»нинг яратилиши учун асос бўлди. Шу боис, мазкур ҳужжат республика таълим тизимида амалга оширилаётган ислоҳотлар мазмунини очиб беради. Унда таълим соҳасидаги ислоҳотларнинг асосий мақсади — инсон, унинг ҳар томонлама уйғун камол топиши ва фаровонлигини таъминлаш муҳим эканлиги алоҳида қайд этиб ўтилди.

1992 йилда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни қабул қилингандан сўнг ўтган давр мобайнида янги ўқув режалари, дастурлари, дарслик ва қўлланмалар яратилди, замонавий дидактик талаблар асосида таълимни ташкил этиш йўллари, метод ва во-

ситаларини аниқлаш ва ўқув муассасаларини аттестациядан ўтказиш ва аккредитациялаш ишлари амалга оширилди. Республика меҳнат бозорини шакллантиришнинг ҳудудий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда касб-ҳунар таълими қайта ташкил этилди.

Мақтабгача тарбия соҳасида янги ташкил этилган болалар боғчалари ҳамда «Болалар боғчаси — мактаб мажмуи», «Хусусий боғчалар», «Интернат боғчалар» тармоғи ривожланиб бормоқда. Болаларга чет тилини, хореография, тасвирий ва мусиқа санъати, компьютер саводхонлиги асосларини ва турли спорт турларини ўргатувчи 1000 дан ортик гуруҳлар очилган.

Ҳозирги кунда 238 лицей ва 136 гимназия ишлаб турибди. «Соғлом авлод учун», «Маънавият ва маърифат», «Иқтисодий таълим», «Қишлоқ мактаби», «Ривожланишда нуқсонни бўлган болаларни тиклаш» ва бошқа тармоқ дастурлари амалга оширилмоқда. Республика умумтаълим мактабларида 435 мингдан ортик ўқитувчи меҳнат қилмоқда, уларнинг 73 %и олий маълумотли. Ўзбекистон олий мактаби тизими 50 дан зиёд олий ўқув юртини, шу жумладан, 16 университет ва 42 институтни ўз ичига олади, уларда 164 минг талаба таълим олмақда. 16 университетнинг 12 таси Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг университет мақомини олди. Олий таълим истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилган.

Ушбу мақсадни рўёбга чиқариш қуйидаги вазифаларни ҳал этишни талаб этади:

- *биринчидан*, таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини республикада амалга ошириладиган ўзгаришлар ва янгиланиш жараёнларига мослаш;

- *иккинчидан*, кадрлар тайёрлаш тизими муассасаларини юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш ҳамда педагогик фаолиятнинг нуфузи ва ижтимоий мақомини ошириш;

- *учинчидан*, таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими

муассасаларини аттестациядан ўтказиш ва аккредитация қилиш;

• *тўртинчидан*, таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасида ўзаро ҳамкорликни ривожлантириш.

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг мақсад ва вазифалари босқичма-босқич амалга оширилиб борилади. Ҳар бир босқич муайян вазифаларни ҳал этишни назарда тутди. 1-босқич (1997–2001) – мавжуд кадрлар тайёрлаш тизимининг ижобий салоҳиятини сақлаб қолиш асосида ушбу тизимни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш учун ҳуқуқий, илмий-услубий, молиявий- моддий шарт-шароитлар яратиш. 2-босқич (2001–2005) – миллий дастурни тўлиқ рўёбга чиқариш, меҳнат бозорининг ривожланиши ва реал ижтимоий-иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда ўта аниқликлар киритиш. 3-босқич (2005 ва ундан кейинги йиллар) тўпланган тажрибани таҳлил этиш ва умумлаштириш асосида мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш истиқболларига мувофиқ кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш.

Миллий дастур асосини Ўзбекистоннинг тараққиётини таъминлай оладиган, уни жаҳондаги илғор мамлакатлар даражасига кўтаришга ҳисса қўшувчи, дадил, мустақил фикрли, билимли малакали мутахассис, айна пайтда ижобий инсоний сифатларга эга бўлган кадрларни тарбиялаб вояга етказиш жараёнини ташкил этади.

Комил инсон ҳамда етук малакали мутахассис миллий модел моҳиятини ифода этади.

Кадрлар тайёрлаш миллий модели фақат таълим-тарбиядангина иборат бўлиб қолмай, балки бир-бирига боғлиқ бўлган кўпгина ҳаётий босқичларни ҳам ўз ичига олади. Миллий модел бу шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг ўзаро узвий бирлиги ва ҳамкорлиги, уларнинг бир-бирига алоқасини акс эттиради.

922071

Айниқса, узлуксиз таълим тизимининг фаолият олиб бориши давлат таълим стандартлари асосида турли даражалардаги таълим дастурларининг изчиллиги асосида таъминланади. Чунки узлуксиз таълим-малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади.

Узлуксиз таълим жараёни шахснинг ҳар томонлама қарор топиши учун энг қулай давр ҳисобланади. Мазкур даврда шахс фан асослари ҳамда касб-ҳунар маълумотларини ўзлаштиради, комил инсон ва стук малакали мутахассис қиёфасида акс этиши лозим бўлган сифатларга эга бўлиб боради. Демак, узлуксиз таълим миллий моделнинг асосий таркибий қисмларидан биридир. Узлуксиз таълим қўйидагиларни ўз ичига олади:

- Мактабгача таълим.
- Умумий ўрта таълим.
- Ўрта махсус касб-ҳунар таълими.
- Олий таълим.
- Олий ўқув юртидан кейинги таълим.
- Кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш.
- Мактабдан ташқари таълим.

Мактабгача таълим турли ёшдаги болаларни мактабга тайёрлаш билан бирга, уларни соғлом, ҳар томонлама етук қилиб тарбиялаш учун зарур ташкилий, услубий психологик, педагогик шарт-шароитлар яратади, болаларни мактабда мунтазам равишда таълим олишга тайёрлашда ота-оналарга ёрдам беради, унда ўқишга интилиш ҳиссини уйғотади.

Мактабгача таълим бола 6–7 ёшга етгунча оилада ҳамда давлат ва давлатга қарашли бўлмаган мактабгача болалар муассасаларида амалга оширилади.

Мактабгача таълим бола шахсини мактабгача болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талабларига мувофиқ соғлом ва етук, мактабда ўқишга тайёр тарзда шакллантириш мақсадини кўзлайди.

Мактабгача таълимнинг вазифалари:

- Болаларни халқнинг бой миллий маданий-тарихий мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида ақлий ва маънавий ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш.

- Болаларда миллий гурур, ватанпарварлик ҳисларини шакллантириш.

- Мактабгача ёшдаги болаларнинг билим олиш эҳтиёжини, ўқишга интилишини шакллантириш, уларни мунтазам равишдаги таълим жараёнига тайёрлаш.

- Болалар тафаккурини ривожлантириш ўзининг фикрини мустақил ва эркин ифодалаш малакаларини шакллантириш.

- Болаларнинг жисмоний ва руҳий соғлигини таъминлаш.

Мактабгача таълим муассасалари ҳудудларнинг демографик, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади. Мактабгача таълим муассасаларини ташкил этиш ва тугатиш қонунга мувофиқ равишда амалга оширилади.

Мактабгача таълим муассасалари уларнинг йўналишларига кўра қуйидаги турларга бўлинади:

- болалар яслиси, болалар боғчаси, болалар ясли боғчаси, хонадон болалар боғчаси, (ҳам мустақил муассаса сифатида, ҳам филиал сифатида);

- боғча мактаб мажмуаси;

- тарбияланувчиларни бир ёки бир неча устувор йўналишларда ривожлантирадиган (тил ўрганиш, бадиий-эстетик, спорт ва бошқа йўналишлар бўйича) мактабгача таълим муассасаси.

Тарбияланувчиларнинг жисмоний ва руҳий ривожланишидаги камчиликларини бартараф этишни устувор равишда амалга оширувчи махсус мактабгача таълим муассасаси.

Санитария-гигиена, профилактика ва соғломлаштириш тадбирлари ва муолажалари устувор равишда амалга ошириладиган соғломлаштирувчи болалар боғчаси.

Аралаш турдаги мактабгача таълим муассаси (аралаш турдаги муассаса таркибига соғломлаштирувчи гуруҳлар турлича миқдорда бўлиши мумкин).

Мактабгача таълимнинг турлари ота-оналар (уларнинг ўрнини босувчи шахслар) томонидан танланади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистоннинг ўзига хос бўлган, такрорланмас, буюк урф-одат ва анъаналаримизга асосланган энг асосийси — давр талабларига жавоб бера оладиган Кадрлар тайёрлаш миллий модели яратилди.

Кадрлар тайёрлаш бўйича миллий модел ўз илмий салоҳияти ва аҳамияти чуқур фалсафий-маънавий асосга эга эканлиги билан халқаро миқёсида тан олинди ва ўз эътиборини топди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»нинг мақсади ва вазифалари.

2. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»нинг гоёси нимадан иборат?

3. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»ни амалга ошириш босқичлари.

III боб. МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ МАФКУРА РУҶИДА ТАРБИЯЛАШ УСУЛЛАРИ

Режа:

1. Ғоя ва мафкура тушунчалари.
2. Миллий мафкуранинг мазмун - моҳияти.
3. Миллий мафкурамизнинг бош ғояси.
4. Мафкурамизнинг асосий ғоялари:

Миллий истиқлол ғоясини ёшларимиз онгига сингдириш ҳозирги даврнинг муҳим вазифаси сифатида кун тартибига қўйилган. Чунки миллий ғоя халқимизнинг туб манфаатларини, уларнинг асрий орзу-умидлари, эзгу-ният-лари, буюк мақсадларини ифода этиб, халқнинг ўз мақсад-муддаоларига эришиш учун маънавий-руҳий, куч-қувват бағишлайди. Миллий истиқлол ғояси ёшларнинг ҳаётида ғоявий бўшлиққа йўл қўймаслик, ёд ва зарарли мафкура хуружига қарши зарба беришга, огоҳлик асосида яшашга ҳамда уларда янгича дунёқарашни ва тафаккурни шакллантириш ҳамда тарбиялашга хизмат қилади. Президентимиз таъкидлаганларидек, замон «ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат» билан курашишни талаб этмоқда. Бу эса ўз-ўзидан республикамизни ҳар томонлама юксалтириш, ёшларни маънавий-маърифий камолотга эришишини таъминлаш, мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш борасидаги саъй-ҳаракатларни янада юксалишига олиб келади. Миллий ғоя жамиятимизнинг барча жабҳаларида ўз таъсирини кўрсатиб, халқимизни орзу-умидлари ва истакларини рўёбга чиқаришга хизмат қилади.

Истиқлол йилларида шаклланаётган янгича тафаккур ва дунёқараш ёшларда Ватанга садоқатни, миллий қадрият ва анъаналарга муҳаббатни, ўз яқинларига, халқига меҳрибонликни, танлаган касби, эътиқодига содиқликни, юртим ва элим деб яшашга ўргатишни назарда тутди. Янгича тафаккур ва янгича фикрлаш айнан мустқиллик мафқураси руҳида тарбия топиб сайқаллашган онг, дунёқараш ва эътиқод маҳсулидир.

Демак, мустақиллик йўлида жамиятимизнинг барча жабҳаларида катта ўзгаришлар содир бўлмоқда. Айниқса, таълим-тарбия соҳасида катта ишлар амалга оширилмоқда. Шу боис, инсонларнинг тафаккури, онги ва ҳаётга муносабати, қизиқиши ортиб бормоқда. Мустабит тузимдан воз кечган жамиятимиз аъзолари ҳаётдаги ўз ўрнини янгича тасаввур этмоқда. Ўз кучига ишончи ортиб бормоқда. Кишиларнинг онгида демократик қадриятлар мустаҳкамланмоқда. Айниқса, миллий ғоя, миллий онг, миллий мафкура, миллий тарбияга бўлган кишиларнинг муносабати тамомилан бошқача.

Маълумки, инсоният тарихи — ғоялар тарихи деб бежиз айтилмаган. Чунки ғоя инсон тафаккурининг маҳсули саналади. Шунга кўра, миллий ғоя миллат тафаккурининг маҳсулидир. Демак, миллий ғоя — инсон ва жамият ҳаётига маъно-мазмун бахш этадиган, уни эзгу мақсадлар сари етаклайдиган фикрлар, қарашлар мажмуидир.

Мафкура эса муайян ижтимоий гуруҳ, ижтимоий қатлам, миллат, давлат, халқ ва жамиятнинг эҳтиёжлари, мақсад-муаммолари, манфаатлари, орзу-интилишлари ҳамда уларни амалга ошириш тамойилларини ўзида мужассам этадиган ғоялар тизимидир.

Миллий мафкура халқнинг мақсад-муддаоларини ифодалайди, тарих синовларидан ўтишда унинг руҳини кўтариб, суянч ва таянч бўлади, шу миллат, шу жамият дуч келадиган кўплаб ҳаётий ва маънавий муаммоларга жавоб излайди. Миллий мафкура инсонга фақат моддий бойликлар ва неъматлар учун эмас, аввало, Аллоҳ таол-

ло ато этган ақл-заковат, имон-эътиқод туфайли юксак маънавиятга эришиш учун интилиб яшаш лозимлигини англатади.

Миллий мафкура кўп миллатли Ўзбекистон халқининг эзгу ғоя — озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу-интилишлари, ҳаётий идеалларини ўзида акс эттиради. Бу мафкура халқни-халқ, миллатни-миллат этадиган, унинг шаъни, шарафи, ор-номуси ишонч-эътиқодини ифодалайдиган, жамиятимизнинг ўзига хос тараққиёт йўли, турмуш тарзи, туб манфаатларига таянган ҳолда муттасил ривожланиб, такомиллашиб борадиган ғоялар тизимидир.

Шундай экан фикр ва қараш миллий ғоя бўла олмайди. Чунки шахсий фикр ўзига хос бир қарашдир, ижтимоий фикр эса воқеликка нисбатан ўзгариш ёки ҳаракатни тақозо этадиган фаол муносабатни ифодалайди. Ғоя ана шу муносабатни ҳаракатга, жараёнга, зарурат туғилганда эса бутун бир давр тарихига айлантиради. Жаҳон тажрибасига назар ташласак, бутун дунё тараққиётига улкан таъсир кўрсатган назария, таълимот ва мафкураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан ақл-заковат, истеъдод ва теран тафаккур эгалари мислсиз заҳмат чекканини кўрамиз. Сократ, Платон, Конфуций ва Нажмиддин Кубро, Алишер Навоий ҳамда Махатма Ганди каби буюк мутафаккирлар фаолияти бунинг яққол тимсолидир.

Тарих тажрибаси шундан далолат берадики, дунёда икки хил ғоя шаклланган бўлиб, бири бунёдкорлик бўлса, иккинчиси бузғунчиликдир. Бу ғоялар доимо ўзаро курашиб келган.

Бунёдкорлик ғояси инсонни эзгулик сари етаклайди, уни улуғлайди, инсоннинг руҳига қанот бағишлайди.

Бузғунчилик ғояси эса халқлар бошига сонсиз кулфатлар келтиради.

Ўзбекистон жамиятининг миллий истиқлол мафкураси ўз моҳиятига кўра, халқимизнинг асосий мақсад ва муддаоларини ифодалайдиган, унинг ўтмиш ва келажа-

гини бир-бири билан боғлайдиган, асрий орзу - истакларини амалга оширишга хизмат қиладиган ғоялар тизимидир.

Миллий мафкура:

— Ўзбекистон Республикаси Конституцияси миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойилларига асосланади;

— халқнинг асрлар давомида шаклланган юксак маънавияти, анъана ва удумлари улўф бобокалонларимизнинг ўлмас меросидан озиқланади;

— адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик ғоялари ҳамда халқимизнинг ишонч ва эътиқодини акс эттиради;

— юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади;

— жамият аъзоларини, аҳолининг барча қатламларини Ўзбекистоннинг буюк келажакини яратишга сафарбар этади;

— миллати, тили ва динидан қатъи назар, мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси қалбида она Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғояларига садоқат ва ўзаро ҳурмат туйғусини қарор топтиради.

Миллий мафкура фақат бугун эмас, балки ҳамма замонларда ҳам энг долзарб сиёсий-ижтимоий масала, жамиятни соғлом, эзгу мақсадлар сари бирлаштириб, унинг ўз муддаоларига эришиш учун маънавий-руҳий куч-қувват берадиган пойдевор бўлиб келган.

Миллий мафкурамизнинг бош ғояси — Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги бош ғояси бўлиб, озод ва обод Ватан, эркин ва фаравон ҳаёт барпо этишидир.

Бу ғоя халқимизнинг азалий эзгу интилишларини ва бунёдкорлик фаолиятининг маъно-мазмунини белгилайди. Ҳар бир инсон учун муқаддас бўлган юксак олий қадриятларни ўзида мужассам этади.

Миллий мафкуранинг бош ғоясида озодлик тушунчасининг устувор ва етакчи ўринда туриши Ватан мус-

тақиллиги йўлида барча орзу-интилишларимиз, амалий фаолиятимиз ёруғ келажагимизнинг асоси эканидан далолат беради.

Миллий мафқуранинг асосий ғоялари халқимизнинг мустақил тараққиёт йўлидаги бош ғоясидан келиб чиқади ва ўзининг мазмун-моҳияти, фалсафаси, тажрибаси билан уни халқимизнинг қалби ва онгига янада чуқурроқ сингдиришга хизмат қилади.

Ватан равнақи. Ватан инсоннинг киндик қони тўқилган тупроқ, уни камол топтирадиган, ҳаётига мазмун бахш этадиган табаррук маскандир. Ватан равнақи, аввало, фарзандларига — унинг аҳолисига боғлиқ. Бу эса ҳар бир юртдошимиз ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулият ҳис этиши, ўз манфаатини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшаши керак деганидир.

Миллий ғоя ҳеч қачон Ватандан ташқарида илдиэ отмайди ва ривожланмайди. Ватаннинг равнақига хизмат қилмайдиган ғоя ҳеч қачон миллий ғоя бўла олмайди. Бугунги кунда жамиятимизда тадбиркорлик, эркин иқтисодий фаолият кенг ривожланаётганлиги, давлатимизнинг иқтисодий қудрати ортаётганлиги, халқимизнинг маънавияти бойиб, илмий салоҳияти юксалаётганлиги Ватан равнақига муҳим ҳисса бўлиб кўшилмоқда.

Юрт тинчлиги — бебаҳо неъмат, улуғ саодатдир. Юрт тинчлиги — барқарор тараққиёт гаровидир.

Ўзбек халқи тинчликни юксак қадрлайди, уни ўз орзу интилишлари, мақсадлари рўёбга чиқишининг кафолати, деб билади.

Юрт тинчлиги Ватан озодлиги ва мустақиллиги билан чамбарчас боғлиқдир. Бировга қарам бўлган халқ ҳеч қачон эркин ва фаровон яшай олмайди. Шунинг учун ҳам мустақиллик ҳамда тинчликни асраш борасида мамлакатимизни тажовузкор кучлардан ҳимоя қилишга тайёр туришимиз лозим. Юксак маънавият, сиёсий маданият, миллатнинг ғоявий ва мафқуравий етуклиги юрт

тинчлигини сақлашнинг муҳим омилидир.

Халқ фаровонлиги. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг олий мақсади халқимиз учун муносиб турмуш шароити яратишдир. Яъни ислохот ислохот учун эмас, инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши керак. Жамиятимиздаги ҳар қан-дай янгилашиш, ҳар қандай ўзгариш моҳиятида ана шу эзгу мақсад мужассамдир. Миллий истиқлол мафқураси фуқароларимизда ҳар қайси инсон ва оила бадавлат бўлса, жамият ва давлат ҳам кучли ҳамда қудратли бўлади, деган тушунчани тарбиялашга хизмат қилмоғи лозим.

Комил инсон. Эркин фуқаролик жамиятини маънавий баркамол, эзгу ғояси, ҳаётий эътиқоди бўлган инсонларгина бунёд эта олади. Шунинг учун янгиланаётган жамиятимизда соғлом авлодни тарбиялаш, эркин фуқаро маънавиятини шакллантириш, маънавий-маърифий ишларни юксак даражага кўтариш орқали баркамол инсонларни вояга етказишга катта аҳамият берилмоқда.

Миллатлараро тотувлик. Бугунги кунда мамлакатимизда 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари истиқомат қилади. Миллатлараро тотувлик ғояси—умумбашарий қадрият бўлиб, турли хил халқлар биргалликда яшайдиган минтақа ва давлатлар миллий тараққиётини белгилайди, шу жойдаги тинчлик ва барқарорликнинг кафолоти бўлиб хизмат қилади.

Бу ғоя бир жамиятда яшаб, ягона мақсад йўлида меҳнат қилаётган турли миллат ва элатларга мансуб кишилар ўртасидаги ўзаро ҳурмат, дўстлик ва ҳамжиҳатликнинг маънавий асосидир. Бугунги кунда мамлакатимизда яшаб келаётган миллатларни ўзаро ҳамжиҳатлик руҳида тарбиялаш миллий мафқураимизнинг асосий мақсадларидан биридир.

Умуман олганда, миллий мафкура халқнинг, жамиятнинг ўз олдига қўйган эзгу мақсадлари амалга ошгани ва тараққиёт тажрибалари ортгани сари бойийди ва такомиллашавради.

Бундай мафкура эркин фуқаролик жамияти ва фаровон ҳаёт барпо этишга киришган, бу йўлдан собитқадамлик билан олға бораётган халқ мафкурасидир.

Демак, мафкура – инсон руҳияти, тафаккури ҳамда дунёқарашини ўзгартирадиган кучли воситадир. Шунинг учун миллий мафкурани боланинг онгига илк ёшидан бошлаб сингдириб бориш мақсадга мувофиқдир. Шундагина болаларнинг онги, ақли ва тасавури миллий руҳда шаклланиб, Ватанига, она юртига, миллатига, элатига нисбатан ижобий муносабати ва ҳурмати ортиб боради. Бундай жиҳатларни тарбиялашда нафақат ота-она, балки тарбиячи-мураббийларнинг ўзлари ана шундай юксак ижобий сифатлар билан қуролланган бўлиши, ёшларнинг таълим-тарбиясига эътибори чексиз бўлиши, уларнинг ҳар бир хатти-ҳаракатини назоратсиз қолдирмаслиги муҳимдир. Бундай ютуқни қўлга киритиш тарбиячидан, энг аввало, юксак маҳоратни, ақлий салоҳиятни, меҳр-муҳаббатни, тинимсиз меҳнатни талаб этади.

Ўзбек халқининг энг мўътабар ва масъулятли машғулотларидан бири тарбиядир. Зотан, халқни-халқ, миллатни-миллат қилиб кўрсатувчи ранго-ранг нарса ва ҳодисалар тарбия туфайлидир. Миллий тафаккурни шакллантиришга, маънавият ва маърифатни юксак поғонага кўтаришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу муҳим муаммолар фақат тарбия туфайли ҳал қилиниши мумкин. Дарҳақиқат, тарбия ҳикмати-истиқбол қудратидир. Истиқбол қудрати деганда, инсон ақл-заковатининг юксаклигини, шу инсонлар яшаётган жамият ва давлатнинг равнақи, нурли уфқларини, жаҳон миқёсидаги обрў-эътиборини англамоқ лозим. Бу улуғворликка шубҳасиз, тарбия туфайли эришилади.

Худди шунинг учун ажодларимиз биринчи галда тарбияга жуда катта аҳамият беришган. Инсон маънавияти, маърифати, ақл-заковати, юксак ахлоқ-одоби ва шу кабилар тарбия маҳсулидир. Тарбияни бир қолипга ёхуд рамкага жойлаб бўлмайди.

Инсон, асосан, икки йўл билан тарбияланиши мумкин: бировларнинг бевосита таъсири, яъни ўргатиши, шунингдек, донолар фикрлари, ўғитлари ва асарларини ўқиш орқали; инсон ўзининг фикрлаши, одамлар хатти-ҳаракатидан, қилган ва қилаётган ишларидан тегишли хулосалар чиқариб олиши; энг қудратлиси—тафаккури воситасида тарбияланиши мумкин.

Мустақиллик шарофати билан қадимги урф-одатлар, анъаналар ва маросимларга алоҳида эътибор берилмоқда. Зеро, келажак авлодни янгича руҳда тарбиялашда, улар онгида илмий дунёқарашни шакллантиришда янгича анъана ва маросимлар таъсирчан воситалардан бири бўлиб қолади.

Ҳар бир жамиятда кишиларнинг муайян урф-одат ва маросимлари шаклланади. Улар муайян ғоялар, қарашлар, ахлоқ меъёрларини ҳам ифодалайди. Ватанимиз мустақиллиги туфайли янгича анъаналар, маросимлар ва урф-одатлар қарор топди. Улар тарихга айланиб борар экан, содир бўлган буюк воқеаларни, халқимиз турмушидаги унутилмас ҳодисаларни ўз негизда мужассамлаштиради.

Шунингдек, Президентимиз И.А.Каримов янгича урф-одатларни турмушда кенг жорий қилиш масалаларига, уни ҳаётимизнинг муҳим йўналиши бўлиб қолишига доимо аҳамият бермоқда. Бу эса ўсиб келаётган ёш авлодни Ватанга муносиб, элим деб, юртим деб ёниб яшайдиган инсонлар қилиб тарбиялаш омили бўлиб хизмат қилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Миллий ғоя нима?
2. Миллий мафкура нима?
3. Миллий истиқлол мафкураси ва унинг асосий ғоялари.
4. Миллий мафкурани тарбиялаш воситалари.

IV боб. МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ МУАССАСАСИ ТАРБИЯЧИСИ

Режа:

1. Тарбиячи ва унинг жамиятда тутган ўрни.
2. Педагог олимларнинг тарбиячи шахси тўғрисидаги фикрлари.
3. Тарбиячи ва унинг шахсига қўйиладиган талаблар.
4. Мактабгача таълим муассасалари ходимларини тайёрлаш тизими.

Таянч тушунчалари

Тарбиячи, тарбиячининг жамиятда тутган ўрни, шарқ мутафаккирлари тарбиячи тўғрисидаги фикрлари, тарбиячи шахсига қўйиладиган талаблар, тарбиячи шахсини тайёрлаш тизими.

Тарбиячи ёш авлодимизни халқимизнинг муносиб фарзандлари қилиб тайёрлашдек муҳим, фахрли ва иш билан бирга масъулятли вазифани бажаради.

Тарбиячининг сиёсий етуклиги болаларни тарбиялаш сифати учун халқ ҳамда жамият олдидаги ўз масъулиятини англашга, таълим-тарбия вазифаларини ижодий ёндашишга, ўз маҳоратини доимо такомиллаштириб бориш ва ишдаги ўртоқларини ўсишига ёрдам беради.

Демак, тарбиячи аввало, билимли бўлиши, ўзи яшаб турган улкан ҳаётини билиши, табиат ва жамиятнинг қонунятларини тушуниши, ижтимоий фаол бўлиши, умумий ва мактабгача тарбия педагогикасини, болалар руҳияти ва физиологиясини эгаллаши ва болаларнинг ёш хусусиятларини билиши керак. Шунингдек, педагогик тарбиячининг ҳодисаларни таҳлил қилишга

илмий нуқтаи назардан ёндашуви болани ҳар томонлама ривожлантириш муваффақиятини амалга оширишга имкон беради.

Мустақиллик муносабати билан республикамиз раҳбарияти ўқитувчилар ва тарбиячиларнинг фаолиятини юқори баҳоламоқда. Ёш авлодни комил инсон қилиб, камолот сари етаклашдаги эришган ютуқлари учун ўқитувчи ва тарбиячилар, /методист ўқитувчи/, /катта ўқитувчи/, /методист тарбиячи/ ва бошқа шунга ўхшаш унвонлар билан тақдирландилар. Уларга республика миқёсидаги унвонлар берилади. Халқ таълими ходимлари орасидан республика, вилоят, туман кенгашларига депутатлар сайланиш, уларга бўлган чуқур ҳурмат ва эҳтиромни билдиради.

Республикамизда амалга оширилаётган туб ислохотлар бугунги кунда боғчада, академик лицей ва касб-ҳунар коллеж ҳамда олий ўқув юртларида шаклланаётган авлод ижобий хулқ-атвор меъёрлари ва қоидаларини, илмий билим асосларини, касб-ҳунар малака ва кўникмаларини ҳар томонлама пухта эгаллаб боришини талаб қилади. Бунинг учун ўсиб келаётган ёш авлодни билимлар билан қуроллантириш миллий қадриятларимиз, маънавиятимизни тиклаш жаҳон маданияти, миллий маданиятимиз дурдоналари билан таништириш, уларни жисмоний соғлом маънавий етук қилиб тарбиялашдек вазифалар қўйилди. Давлат аҳамиятига молик бундай вазифани амалга оширишда умумтаълим мактаблари билан бир қаторда халқ таълимнинг бошланғич бўлими бўлган болалар боғчалари муҳим роль ўйнайди. Бунинг учун ҳар бир тарбиячи ўзини талаб ва назорат қила билиши давлатимиз мактабгача тарбия муассасалари олдида қўйган талабларни амалга оширишнинг гаровидир.

Бунга қуйидагилар киради:

1. Боланинг соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлаш.
2. Ақлий қобилиятини ўстириш.
3. Миллий қадриятимиз ва маънавиятимизнинг ғоя-

вий-ақлий тамойилларига мос келувчи эътиқод ва қарашларини таркиб топтириш.

4. Она ватанга муҳаббатини, ижтимоий фаолликни шакллантириш.

5. Ёш авлодда ўртоқлик, дўстлик ҳиссини ҳалоллик ва меҳнатсеварликни таркиб топтириш.

Демак, юқорида келтирилган сифатларни таркиб топтириш ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялаш вазифасининг ҳамма томонларини қамраб ололмайди. Лекин тарбиячи ишларга асосланиб, болаларни мустақил ҳаётга ва меҳнатга тайёрлаш ишини маълум бир мақсад билан самаралироқ амалга ошириш мумкин. Мустақиллик муносабати билан ўқитувчи ва тарбиячиларнинг маънавий ўсишларига ва моддий аҳамият берилмоқда. Масалан, Республикамизда 1992 йил 1 октябрни ўқитувчи мураббийлар куни деб номланиши ҳамда халқ маорифи ходимларнинг маошлари оширилиб турмушлари яхшиланиб бормоқда.

Призидентимиз И. А. Каримов ўзининг «Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати» номли рисоласида шундай ёзади: Тарбиячи — устоз бўлиши учун бошқаларнинг ақл-идроқини ўстириш, маърифат зиёсидан баҳраманд қилиш, ҳақиқий ватанпарвар, ҳақиқий фуқаро этиб етиштириш учун аввало, тарбиячининг ўзи ана шундай юксак талабларга жавоб бериш ана шундай буюк фазилатларга эга бўлиш керак.

Демак, бола шахсини шакллантиришда тарбиячи алоҳида аҳамият касб этади. Айниқса, ҳар бир боланинг шахс сифатида шаклланишида жавобгар эканлигини тақозо этади. Шунга кўра тарбиячи болаларга кундалик ҳаётда, ўйинларда, машғулотларда, биргаликдаги меҳнат фаолиятида, улар билан бўладиган муомалада, мулоқотда ибрат, намуна бўлиши болани ҳар томонлама диққат билан ўрганиши, унинг шахсий хусусиятларини, қобилиятларини билиши, педогогик назокатини намоён қилиши, болаларнинг хулқ-атвори иш натижаларини ҳаққоний баҳолаши ва уларга ўз вақтида ёрдам кўрсата

олиши ҳамда оилавий аҳволи билан қизиқиши зарур ҳисобланади.

Демак, «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» ғояларни амалиётга татбиқ этиш республика таълим тизимида олиб борилаётган ислоҳотлар муваффақиятини таъминлаш таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган тарбиячи мураббийларнинг маънавий қиёфаси ҳамда касбий маҳоратларига ҳам боғлиқдир. Болани тарбиялаш ниҳоятда қийин ва мураккаб жараён бўлиб, жуда қадимдан ушбу фаолиятга жамиятнинг етук кишилари жалб этилгандир. Хусусан, қадимги Греция ва Рим тарихидан яхши биламизки, милоддан аввалги даврларда ҳам ёш авлод тарбияси ўзининг маънавий қиёфаси ва ақлий қобилияти билан жамият аъзолари ўртасида юқсак ҳурмат эҳтиромга сазовор бўлган кишилар, яъни доғнишмандлар зиммасига ишониб топширилгандир. Ушбу ҳолат ёш авлод тарбияси унинг ташкил этилиши мазмунини фақат шахс камолотини эмас, балки жамият тараққиётини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга эканлигини англатади.

Ўзбекистон Республикасида ҳам тарбиячи-мураббий кадрларни маънавий қиёфаси, ақли салоҳияти ҳамда касбий маҳоратига нисбатан жиддий талаблар қўйилмоқда. Айниқса, бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 9-сессиясида (1997 йил 29 август) сўзлаган нутқида шундай фикрларни билдиради, уларга, албатта, диққатни қаратиш мақсадга мувофиқдир.

«Тарбиячиларнинг ўзига замонавий билим бериш, уларнинг маълумотини ошириш каби пайсалга солиб бўлмайдиган долзарб масалага дуч келмоқдамиз... Ўқитувчи-тарбиячи болаларимизга замонавий билим бериши учун аввало, мураббийнинг ана шундай билимга эга бўлиши керак».

Юқоридаги қайд этилган фикрлардан бугунги кун тарбиячиси шахсига нисбатан қўйилаётган талабларнинг нақадар муҳимлигини англаш лозим.

Демак, тарбиячи-махсус педагогик, психологик ва мутахассислиги бўйича етук билимли ва юксак фазилатли шахс саналади.

Шунинг учун замонавий тарбиячи мураббий қиёфасида қуйидаги фазилатларни намоён эта олиши керак. Замонавий мураббий ўзини мутахассислиги бўйича чуқур пухта билимга эга бўлиш, ўз устида тинимсиз ишлаши керак.

Тарбиячи мактабгача тарбия педагогикаси ва психология-физиология фанларининг асосларини билиш, таълим-тарбия жараёнида болаларнинг ёши ва психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда фаолиятни ташкил этиши керак.

Тарбиячи таълим-тарбия жараёнида самарали шакл, метод ва воситаларидан унумли фойдалана олиш имкониятига эга бўлиши керак. Тарбиячи юксак даражадаги педагогик маҳоратга, чунончи коммуникативлик лаёқатига эга бўлиш, педагогик техника, нутқ, юз, қўл, оёқ ва гавда ҳаракатлари, мимика, жест, пантомимика) қонуниятларини чуқур ўзлаштириб олиш лозим. Тарбиячи болаларни кузата оладиган, уларни хулқи, хатти-ҳаракати сабабларини тўғри таҳлил қилиб, унга таъсир этувчи воситаларни қўллай оладиган бўлиши керак. Ёш авлодни керакли билим, малака, кўникмалардан хабардор қилиш учун тарбиячи нутқ маданиятига эга бўлиши ва унинг нутқи қуйидаги хусусиятларда акс эттира олиши керак.

- Нутқнинг аниқлиги.
- Нутқнинг иродавийлиги.

• Нутқнинг софлиги (унинг турли шева сўзларидан холи бўлиб, фақат адабий тилда ифода этиш, жаргон. (муайян касб ёки соҳа мутахассисларга хос сўзлар) варваризм (муайян миллат тилида баён этиладиган нутқда ўзга миллатларга хос сўзларнинг ўринсиз қўлланилиши) вульгаризм (ҳаракат қилиш, сўкишда қўлланиладиган сўзлар) ҳамда концеляризм (ўринли бўлмаган вазиятларда расмий нутқда сўзлаш) сўзларидан холи бўлиши ва педагогнинг нутқи содда, равон ва тушунарли бўлиши керак.

- Нутқнинг равонлиги.
- Нутқнинг бойлиги (сўзлаш жараёнида мақсадга мувофиқ тарзда ҳикматли сўзлар, мақоллар, кўчирма гаплардан фойдалана олиш).

Тарбиячи ўзига юкланган вазифани бажариш учун болаларда ўша фаолиятига нисбатан қизиқиш уйғота олиши, уларнинг диққатини жалб қилиб фаоллигини ўстириш болаларни хулқини хатти-ҳаракатини реал баҳолай олиши керак. Ҳар бир фаолият учун керакли материални олдиндан тайёрлаб қўйиши янги билимни эгаллаган билимлари билан боғлай олиши ҳамда болалар эгаллаб олиши лозим бўлган билим, малака ва кўникмалар уларнинг ёш имкониятларига мос бўлиши ва уларни аста-секин мураккаблаштириб бориши керак.

Тарбиячи кун тартибини тўғри ташкил эта билиши, болалар жамоасига ундаги ҳар бир аъзони эътиборга олган ҳолда раҳбарлик қила билиши уларнинг фаолияти (ўқув, ўйин, меҳнат) мазмунли бўлиши учун керакли материаллар билан таъминлаши зарур.

Болаларни руҳий ва жисмоний ҳолатини аниқлай билиши ва уни болалар билан амалга оширадиган таълим-тарбиявий ишларида эътиборга олиши лозим.

Тарбиячи кун давомида олиб борадиган таълим-тарбия ишини таҳлил қила билиши ва уни ривожлантириш йўллари топа олиши керак.

Тарбиячи ота-оналар билан мунтазам равишда суҳбатлар уюштириши, учрашувлар ўтказиши, уларни болаларга таълим-тарбия бериш бўйича амалга ошириладиган ишининг мазмуни, методлари билан таништириб бориш, оила тарбиясидаги ижобий намуналардан ўзининг таълим-тарбиявий ишларида фойдаланиши мумкин.

Тарбиячи болаларга нисбатан хайрихоҳ муносабатда бўлиш, ҳар бир бола учун қулай руҳий шароит яратиш, хафа бўлса овунтира олиш, хурсандчилик ва хафагарчилигига шерик бўла олиш, айниқса, кичик гуруҳ болаларига нисбатан мулойим эътиборли, қатъий, сабр-

тоқатли юмшоқ озгина ҳазилкаш, боланинг куч имкониятларига ишонч билан қарайдиган бўлиши керак.

Агар тарбиячи болага меҳрибон бўлса, болалар билан унинг ўртасида меҳр-оқибат, ғамхўрлик муносабатлари юзага келади.

Болалар тарбиясининг шахсий сифатларини билими, малакаси болаларга муносабати талабчанлигини куйидагича белгилайдилар, кичик гуруҳ болалари тарбиячининг уларга бўлган меҳр-муҳаббатига қараб (у мени кўзичоғим «деб чақиради, мани яхши кўрадилар») 4–5 ёшли болалар тарбиячини болалар ҳаётини яхши ташкил этилишига қараб «Наргиза опамиз бизга эртақлар ўқиб берадилар» биз билан бирга ўйнайдилар шунинг учун мен уларни яхши кўраман. Катта гуруҳ болалари тарбиячини ҳамма болаларга адолатлилиқ билан яхши муносабатда бўлиш, яхши ишларни ўргатишга, хулқига, ахлоқига қараб баҳо берадилар (у кўп нарсаларни ўргатади, машғулотларни яхши ўтади).

Энг муҳими тарбиячи болаларга ишонч билан қараши, уларнинг меҳнатсеварлиги, мустақиллиги, ташаббускорлиги тўғри тақдирлаши ва мустақил фаолият кўрсатишлари учун имконият яратиш керак. Буни болалар юқори баҳолайди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Тарбиячи ва унинг жамиятда тутган ўрнини қандай тушунаси?
2. Тарбиячи - мураббий тўғрисида мутафаккирларимизнинг қарашларини ёритиб беринг.
3. Тарбиячи шахсига қандай талаблар қўйилган?
4. Мактабгача таълим муассасалари ходимларини касбий малакасини тушунтириб беринг.

***V* боб. МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА ТАРБИЯСИ**

Режа:

1. Бола шахснинг ривожланиши ҳақида тушунча.
2. Болани ривожланишига таъсир этувчи омиллар.
3. Болани ривожланишида фаолиятлар (ўйин, машғулот, меҳнат)нинг аҳамияти.
4. Бола психик тараққиётининг ёш босқичлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари.

Таянч тушунчалар

Индивид шахс, ривожланиш муҳити, фаолият, биогинетик, ёш босқичлари, илк ёшдаги болалар, ясли даври мактабгача даври дунёга келган гўдак маълум давргача индивид саналади. Индивид-лотинча сўздан келиб чиққан бўлиб «бўлинмас», «айрим шахс», «ягона», маъноларни англатади. Индивид биологик турга кирувчи алоҳида тирик мавжудотдир. Болани ривожланишида ҳаракат ўзига хос ҳисобланади. Илк ёшдаги бола ҳам турли ҳаракатларни ташкил этади, бу ҳаракатлар кейинчалик шартли рефлекслар, онгли равишда эмас, балки шартсиз ва шартли қўзғовчиларга жавоб тарзида юз беради.

Илк ёшдаги болада нутқ ҳосил бўлиши ҳамда бола томонидан ташкил этилаётган ҳаракатлар онгли равишда содир бўла бошлаши ва ижтимоий муносабатлар жараёнида унинг иштирок этишини боланинг шахс сифатида ривожланишининг дастлабки босқичи саналади. Демак, ривожланиш кишидаги жисмоний, руҳий ва ижтимоий жараён бўлиб у барча тўғри эгалланган миқдор

ва сифат ўзгаришларни ўз ичига олади. Жисмоний ривожланиш бўйнинг ўсиши ва вазн, мускул кучининг ортиши, сезги аъзоларининг мукамаллашиши ҳаракатларни тўғри бошқара билиш ва шунга ўхшашлар билан боғлиқдир. Руҳий ривожланишда эса киши шахсидаги психик сифат ва белгиларнинг шаклланиши, эмоционал (ҳиссий) иродавий, бўлиш жараёнида муҳим ўзгаришлар юз беради.

Боланинг ижтимоий ривожланиши ижтимоий ҳаётда катнаша бошлаганда, унинг хулқида, теварак-атрофга бўлган муносабатида, айниқса, жамоа ишларида қатнашишида намоён бўлади.

Боладаги мана шундай жисмоний ва руҳий ўзгаришларнинг юз беришида боланинг ривожланиши, яъни шахснинг шаклланишида биологик ва ижтимоий омил етакчи роль ўйнайди.

«Шахс» деганда муайян жамиятнинг аъзоси тушунилади. Шахс бўлмоғи учун руҳий жиҳатдан тараққий этган ўз хусусияти ва сифатлари билан бошқалардан фарқ қилиши лозим. Ҳар бир одам шахс сифатида турлича намоён бўлади. У ўзининг характери, қизиқиши, қобилияти, ақлий ривожланганлик даражаси, эҳтиёжи ва меҳнат фаолиятига нисбатан шахсий муносабати билан бошқалардан фарқ қилади. Булар шахснинг ўзига хос хусусиятлари бўлиб мазкур хусусиятлар ривожланиб маълум бир босқичга етсагина, у камол топган шахс сифатида намоён бўлади.

Демак, инсон ижтимоий мавжудот унга ижтимоий-иқтисодий ҳаёт шароитлари (муҳит) тарбия муҳим саналади. Муҳит ҳамда тарбия такомиллашиб бориши одамнинг ривожланиб, шахс сифатида намоён бўлишини таъминлайди.

Бола шахсининг шаклланиши бир қатор омиллар билан боғлиқ, бу омиллар қуйидаги расмда акс эттирилган.

Физиология ва психология фанлари бўйича олиб борилган тадқиқот натижаларининг кўрсатишича, инсон

боласи тайёр қобилият билан эмас, балки бирор бир қобилиятнинг рўёбга чиқиши ва ривожланиши учун манба бўлган лаёқат билан туғилади. Лаёқат гўё «мудроқ» ҳолатда бўлиб, унинг уйғотиш ва ривожланиши учун қулай шароит ҳамда муҳит керак бўлади. Инсон муайян ижтимоий тузумининг маҳсулидир. Бу тузум ўзгариши билан инсонда ҳам ўзгаришлар фаолияти содир бўладиган ҳаётий муҳит унга ижобий ёки салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Муҳит деганда, бола шахсининг шакллантиришга таъсир этувчи ташқи олам мажмуи тушунилади. Шахсининг шаклланиши кишилик жамияти томонидан яратилган ижтимоий-тарихий тажрибани ўзлаштириш ва тарбия бериш орқали амалга оширилади. Таълим-тарбия натижасида бола ўзи яшаб турган жамиятдаги ижтимоий система билан алоқага киришади ёки муносабатда бўла бошлайди.

Тарбия боланинг «ривожланиш олди зонасига» қараб ўзгаради, яъни болада мураккаброқ, мазмундаги билимларни ўзлаштириб олиш имконияти пайдо бўлишига қараб белгиланади. Масалан, гўдак эмаклашни ўзлаштириб олгандан кейин юришга ўтиши, айрим бўғинларни айтишни ўргангандан кейин фаол нутққа ўтиши, буюмлар билан ҳаракатларни ўзлаштириб олгандан кейин ўйин, меҳнат фаолиятининг пайдо бўлиши ва ҳоказо.

Бола шахсининг шаклланишида таълим-тарбия, бу ишни амалга оширишда педагог етакчи роль ўйнайди. Бу эса ҳар бир бола шахсининг шаклланишида уларнинг жавобгарлигини оширади. Тарбия ижтимоий муҳит орқали келадиган тарбиявий таъсирларнинг барчаси билан боғлиқ ҳолда таъсир қилади. Бунда қулай самарали омиллардан фойдаланилади, салбий таъсирларнинг кучини маълум даражада камайтиради. Таълим-тарбия жараёнида қуйидаги ҳолатлар юзага келади.

Таълим-тарбия жараёнида киши организми ривожланади ҳамда муҳитни стихияли таъминлай олмайдиган нарсалар таълим-тарбия орқали ўрганилади. Масалан,

бола ўз она тили атрофни ўраб олган муҳитнинг таъсирида ўрганиб олиши мумкин. Аммо ўқиш ва ёзишни махсус таълим орқали ўрганади. Маълум билим, кўникма малакалар таълим-тарбия жараёнида эгалланади.

Таълим-тарбия ёрдамида боланинг баъзи бир туғма камчиликларини керакли томонга ўзгартириш мумкин. Масалан, баъзи бир болалар айрим камчиликлар билан туғилади. (кар, соқов, кўр в.х).

Таълим-тарбия ёрдамида муҳитни салбий таъсири натижасида юз берган баъзи бир камчиликларни тугатиш мумкин.

Тарбия жараёнидаги фаоллик асосида фаолиятни ҳар хил турлари шаклланади. Уларнинг асосийлари муносабатда бўлиш фаолияти, билиш, буюм билан бўладиган фаолият, ўйин, оддий меҳнат ва ўқув фаолиятларидан таълим ва тарбия орқали амалга ошириладиган фаолиятларни болалар ўзлари мустақил ўзлаштира ололмайдилар. Уларни болалар тарбиячи раҳбарлигида аста-секин ўзлаштириб борадилар. Болаларнинг ҳар хил фаолиятларни муваффақиятли эгаллаб олишлари асосан болалар боғчасида таълим-тарбия ишининг ташкил этилишига боғлиқдир.

Киши ҳаётининг дастлабки фаолиятидаги энг оддий тури ундаги шахсий қобилиятлар, хусусиятлар асосида маълум бир муносабатни шаклланишида асос бўлиб хизмат қилади. Ҳаракат усулларини эгаллаб бориш орқали фаоллик ривожланиб боради. Фаолликдан эса қай даражада ривожланиб бориш кўпроқ ирсиятга ҳамда тақлидчанлик қобилиятига боғлиқ. Боланинг нарса ва буюмлар билан бўладиган фаолияти орқали болага дастлабки ёшдан бошлаб оилада ва мактабгача тарбия муассасаларида тарбия ва таълим бериш асосий вазифалардан бири ҳисобланади.

Мактабгача тарбия даври учун муҳим бўлган ўсиш фаолиятига болалар тарбиячининг раҳбарлиги асосида нарса ва буюмлар тўғрисидаги билимлар уларнинг сифат

ва хусусиятларини билиб оладилар. Биргаликда бажариладиган ҳаракатли ўйинлар орқали болалар кишилар ҳаётидаги, улар ўртасидаги муносабатларни, келишиб ҳаракат қилишни билиб оладилар. Шу орқали болаларда теварак-атроф ҳақидаги тасаввурлари кенгайиб боради. Демак, болани тарбиялашда ва унинг ривожланишида фаолият етакчи роль ўйнайди. Шунинг учун таълим-тарбия муассасаларида ва оилада боланинг ҳаётини турли-туман фаолиятлар билан шуғуллана оладиган қилиб, ташкил этиш муҳим саналади.

Инсон ҳаётида мактабгача ёш, мактаб ёши даври ҳамда ижтимоий етуклик ва катта ёш даври бўлади. Бу даврларнинг ҳар бири ичида қисқароқ ёш босқичлари бўлиб, улар инсон камол топишида муайян ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. Масалан, илк ёшдаги болалар билан олиб бориладиган таълим-тарбия ишининг вазифаси, мазмуни восита ва методлари бу ёшдаги болаларнинг нозиклиги, ёрдамга муҳтожлиги, ҳаётга мослашганлигини эътиборга олган ҳолда ишлаб чиқилади. Бошқа ёшга келганда болаларда мустақиллик ҳаётга мослашувчанлик анча ўсган бўлади. Шунга кўра, бу ёшдаги болалар билан олиб бориладиган таълим-тарбия ишини амалга ошириш усуллари ўзгаради. Боғча ёшининг охирига келганда болаларнинг ривожланиш даражалари улар билан олиб бориладиган таълим, тарбия ишларини бирмунча мураккаблаштиришни тақозо этади.

Таълим-тарбия ишининг вазифаси мазмуни ва методи белгилаш киши ёш босқичларига асосланади. Илк ёшдаги болалар ўзининг тез ҳаракатланиши, ночорлиги, касалликка тез чалиниши, ёрдамга муҳтожлиги билан ажралиб туради.

Уч ёшгача бўлган болаларнинг нутқини ривожлантириш шу даврга хос бўлган белгилардан биридир. Уч ёшга тўлган болалар она тилининг ҳамма томонларини эгаллаб оладилар ҳамда ўз тенгдошлари катгалар билан бўладиган мулоқотда ундан восита сифатида фойдаланадилар.

Илк ёшдаги болаларни тарбиялаш тизими ёш авлод-

ни тарбиялашнинг ажралмас қисмидир. Физиолог, психолог, педагог олимлар дунёдаги болаларнинг ижтимоий тарбиясига ҳисса қўшадилар. Боғча ёшига келганда бола организмни етилиши давом этади.

Уч ёшгача болаларда ўсиш бир оз секинлашади, 5–8 ёшгача эса ўсиш яна тезлашади. Боғча ёшидаги болалар билан олиб бориладиган жисмоний тарбия асосий ўринни оқшайди.

Болани янгиликларнинг ҳисобга олган ҳолда оилада ва боғчада тарбиявий таълимлар системаси белгиланади: кун тартиби, овқатланиш, гимнастик машқлар ва ҳаракатли ўйинлар ҳамда чинаққирини тартиблари боғча ёши даврида болаларга мувофиқ мақсад билан тўғри тарбия бериб борилса, уларнинг эшитиш, идрок этиш сезгилари улардаги қўлғазмани, образли тафаккур иродавий, ҳиссий ва касб жараёнлари ривожланиб боради.

Боғча ёшидаги болалар ўзига қўйилган талаблар моҳиятини тушуна берилади. Нотўғри хулқи ва ёмон иши учун катталар танбеҳидан ташқари ўзи ҳам мустақил ва тўғри хулосалар чиқаришга ҳаракат қилади.

Демак, тарбиянинг вазифаси боладаги иқтидор ва қобилиятни ўз вақтида аниқлиб уларни янада ривожланишига ёрдам беришидир. Таълим-тарбия бериш жараёнида ҳар бир болани ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда тарбия мақсадларига беришиш мумкин.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Таълимнинг ҳақида умумий тушунича бериш.
2. Бола ўсмакчи ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини ёрқиб бериш.
3. Бола ривожланишда ўйин, машғулот ва меҳнат фаолиятининг аҳамиятини қандай тушунаси?

VI боб. МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯЛАШ МУАММОЛАРИ

Режа:

1. Жисмоний тарбиянинг мазмуни ва моҳияти.
2. Жисмоний тарбиянинг мақсади ва вазифалари.
1. Жисмоний тарбиянинг болалар тарбиясидаги аҳамияти.
2. Жисмоний тарбиянинг воситалари.

Кичик ёшдаги болаларнинг жисмоний тарбияси мактабгача таълим педагогикасининг муҳим бир бўлими саналиб, мактабгача тарбия ёшидаги болаларни уйғун ривожлантириш, уларни ҳар томонлама жисмоний тарбиялашни назарда тутати. Жисмоний тарбиянинг вазифаси, бола соғлиғини сақлаш, жисмоний сифатларини ўстириш, ёш авлодни ақлий ва жисмоний меҳнатга ва Ватан ҳимоясига тайёрлашдир. Бу ғоя азал-азалдан ота-боболаримиз маънавиятида акс этиб келмоқда. Жумладан, халқ ижодида «Алпомиш», «Гўрўғли» каби достонларда ҳам ўз ифодасини топган. «Алпомиш» достонида Ҳақимбекнинг (Алпомишнинг) жисмоний машқ қилиш, табиат қўйнида вояга етгани, унинг алплиги қуйидагича тасвирланади.

«Алпинбийнинг бобосидан қолган ўн тўрт ботмон парли ёйи бор эди. Ана шунда етти яшар бола Ҳақимбек шу ўн тўрт ботмон ёйни қўлида кўтариб, уни тортиб қўйиб юборди. Ёйнинг учи яшиндай бўлиб кетди. Аскар тоғининг катта чўққисини юлиб келди. Ово-заси оламга ёйилди. Шунда барча халойиқлар йиғилиб айтди: Дунёда бир кам тўқсон алп эди, алпларнинг

бошлиғи Рустам дoston, охири бу Алпомиш алп бұлсин». Юқоридағи фикрлардан кўриниб турибдики, шахснинг жисмоний камолоти кишилар тарихий тараққиётининг барча жабҳаларида улуғланган ва қадрланган.

Жисмоний тарбия тўғрисидағи таълимот педагогиканинг таркибий қисмидир. Педагогика фанининг бу соҳасига таалуқли баъзи бир ҳодисаларни таърифлашда «жисмоний маданият», «жисмоний ривожланиш» сингари асосий тушунчалардан ҳам фойдаланилади.

«Жисмоний маданият» тушунчасига халқ маданиятининг бир қисми сифатида қаралади. Жисмоний маданият кишилик жамияти томонидан тўпланган моддий ва маънавий бойликлар йиғиндиси, ундан кишиларнинг жисмоний камолоти учун фойдаланилади.

Жисмоний маданият тушунчасига қуйидагилар киради:

- меҳнат ва турмушдағи озодалик;
- кийим, бино ва хоналарнинг тозаллиғи;
- шахсий гигиена ва кун тартибига одатланиш, кун давомида тўғри фаолият ва дам олиш, уйқу, овқатланиш шунга ўхшашлар;
- табиий шароитда организмни чиниқтириш: ҳаво, Куёш ва сув ёрдамида;
- жисмоний машқлар.

Жисмоний ривожланиш – одам организмидағи шакл ва вазифаларнинг ўзгариши, мускулларнинг ортиши, бўйнинг ўсишини ифодалайдиган биологик жараёндр.

Жисмоний ривожланиш ҳаёт қонунлари муҳит ва организмнинг бирлиги асосида амалга ошади.

Жисмоний тарбия – киши организмни морфологик ва функционал такомиллашиши, унинг жисмоний сифатлари ва қобилиятларини ривожлантириш, ҳаракат малакалари ва кўникмаларини шакллантириш ҳамда улар билан боғлиқ бўлган билимларни ҳосил қилиш ва мустаҳкамлашга йўналтирилган педагогик жараёндр.

Жисмоний тарбия — инсоннинг жисмоний имкониятларини кенгайтиришнинг ақлий фаолиятини муваффақият билан бажаришига кўмакчилик, қўй панжаларининг ҳаракатланиши, нутқни ҳаракатга келтирувчи марказнинг ривожланишига ижобий таъсир этади.

Кун тартибидagi гигиеник ва чиққизирувчи муолажаларни бажариш орқали боланинг бизим доираси кенгайди, ақлий фаолиги ортади, у жасурлик, ҳалоллик, батартиблик, қатъийлик, мустақиллик ва шунга ўхшаш ижобий хулқ меъёрлари ва қоидаларини ҳам эгаллаб олади. Жисмоний тарбия машқлари аксарият қолларда бутун гуруҳ билан бажарилади. Жисмоний тарбияга оид машгулотларда, ҳаракатли ўйинларда болаларда жамоатчилик, уюшқоқлик интизомлилик каби хислатлар шаклланади. Жисмоний тарбия эстетик тарбия билан ҳам чамбарчас боғлиқдир. Жисмоний машқлар орқали болалар энгил, чиройли, ифотали ҳаракат қилишга ўрганадилар. Бу сўзсиз, болаларда эстетик ҳисни тарбиялайди.

Боланинг соғлом жисмонийлиги ва ғамламли бўлиши унинг инг қўй қилишига кўмакчилик.

Жисмоний тарбиянинг мақсади ва вазифалари жамият эҳтиёжлари билан белгиланади. Бу эҳтиёж жисмоний тарбиянинг умумий мақсадини келип чиқади. Бу мақсад ўзида маънавий бойликни, ахлоқий покликни, интеллектуал салоҳиятни, жисмоний баркамолликни мужассамлаштирган, ҳар томонлама етук ривожланган шахсни шакллантиришдан иборат.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг жисмоний тарбияси вазифаларини ҳал этишда, уларнинг ёш хусусиятлари ҳисобга олинади. Жадал ўсиш ва ривожланиш мактабгача ёшдаги бола организмнинг ўзига хос хусусиятидир. Аммо система ва вазифаларнинг шаклланиши ҳали туғалланмаган бўлади. Шунинг учун мактабгача ёшдаги бола жуда нозик бўлади. Демак, болаларни жисмоний тарбиялаш жараёнида қуйидаги вазифалар биринчи даражали ҳисобланади.

Ўшунинг учун бу вазифалар: болалар соғлигини яхшилаш, уларнинг шакл ва функцияларини яхшилаш, рақобатчиликни ва қобилиятини ошириш, ҳар хил ташқи таъсирларга чидамчилигини кучайтириш, узоқ умр кўришдаги таъминлаш.

Таълимий вазифалар. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга хос бўлган ўта қабул қилувчанликни, шароитнинг ўзгаришига енгил мосланиш қобилияти бир қатор таълимий вазифаларни ҳам амалга ошириш имкониятини яратади, чунончи, керакли кўникма ва малакаларни шакллантириш. жисмоний сифатлар (чаққонлик кучлик, мувозанат, кўз билан чамалаш кўникмалар)ни тарбиялаш. жисмоний тарбия ҳақидаги билимларни ўргатириш. Болалани ҳаракат кўникмалари: юриш, югуриш, велосипед учиш ва ҳ.к. нисбатан енгил шаклланиш ва улар боланинг муҳит билан алоқасини осонлаштиради.

Тарбиявий вазифалар. Мактабгача ёшдаги болаларда жисмоний тарбиянинг спорт машғулотларга муҳаббат, уларнинг қизиқчилигини, спортчиларнинг ютуқларига қизиқишни тарбиялаш. Жисмоний машғулотларнинг қилишда ҳаракат хусусиятлари (уюшқоқлик, камтарлик, кўндалмалик ва ҳ.к.) ва ақлий вазиятлар (ҳаловатлик, ҳаққонийлик, ўртоқлик ҳисси, ўзаро ёрдам), жамоада мувофиқлик малакаси, физкультура асбобларини эҳтиёт қилиш, тешириқни масъулият билан бажаришларини тарбиялаш, шунингдек, иродавий фазилатлар (ботирлик, қатъийлик, ўз кучига ишонч, қийинчиликларни енгилла саботлилик, дадиллик ва бошқалар)ни намоён қилиш учун жуда қулай шароит яратилади.

Бизнинг жамиятимизда жисмоний тарбия давлатнинг ойна ва бола тўғрисидаги ғамхўрлигига, меҳнаткашлар яшаш шароитларининг доимо яхшиланиб бориши, моддий фаровонлигининг ўсишига асосланади.

Гигиеник шароитлар. Болаларнинг жисмоний тўғри ривожланиши учун гигиеник шароит (бино, майдонча,

жиҳозлар, кийим-бош, пойабзал) яратиш, болалар ҳаётининг илмий асосланган режимини (булар оқилона овқатланиш, ҳаракатларни ривожлантириш ва организмни чиниқтиришни ўз ичига олади) албатта, бажариш зарур. Шу билан бирга тиббиёт ходимларининг доимий назорати, зарурий профилактик ва даволаш ишларини олиб бориш талаб этилади.

Боғчада ҳар бир гуруҳлар учун хоналар ажратилади. Гуруҳ хоналари болаларнинг эркин ҳаракат қила олиши ва соф ҳаводан нафас олиши имконини берадиган даражада катта, ёруғ, қуруқ ва иссиқ, деразалари жануби - шарққа қараган бўлиши керак.

Гуруҳ хонасининг баландлиги 3–3,5 м бўлиб, ҳар бир болага бино сатҳидан 0,5 м² жой, тахминан 3 м³ ҳаво тўғри келиши хона беазаги гигиенага хос, тез тоза бўладиган, ёқимли, юмшоқ рангда бўлиши керак. Гуруҳда тартиб бўлишига риоя қилиш керак. Хона ёруғлигини тўсадиган оғир ва қалин пардалар, гиламлар, юмшоқ мебел, умуман, ортиқча нарсалар бўлмаслиги керак. Ҳамма жиҳозлар таълим-тарбия талабига, болаларнинг бўйларига ва гавда тузилишига мос бўлиши ва Халқ таълими вазирлиги томонидан қўйилган махсус меъёрга жавоб бериши лозим.

Болаларнинг стол, стуллари анча мустаҳкам ва енгил, тузилиши содда ҳамда осон ювиладиган бўлиши керак. Столлар ёруғлик чап томондан тушадиган қилиб, жойлаштирилиши лозим. Юмшоқ ва кўрғазмали қуроллар ҳам гигиеник талабларга жавоб берадиган, пишиқ, зарарсиз рангда ташқи кўриниши силлиқ бўлиши керак. Тарбиячи ўз гуруҳининг гигиеник шароити учун жавобгардир. Хонани болалар сайрга, муסיқа машғулотига чиқиб кетгандан кейин шамоллатиш, дераза ва зал форточкалари эса йил фаслларида қатъи назар, доимо очиқ бўлиши керак.

Боғча майдончаси. Ҳар бир ёш гуруҳи учун ажратилган алоҳида майдонча бўлиши керак. Майдончада болаларни ҳаракатланиш учун жой (текис майдонча)

қум, сув, қурилиш материаллари, айнан ўйналадиган ўйинлар учун жой, ижодий ўйинлар ва турли ўйинчоқлар билан ўйналадиган ўйинлар учун жой ажратилади. Майдончада ҳаракатларни ривожлантирувчи жиҳозлар, тирмашиб чиқиш учун деворчалар (уч, тўрт ва олти бурчакли), мувозанат сақлаш учун хода, тепаликка сакраш, улоқтириш машқлари учун жиҳозлар бўлиши керак.

Ёмғир ва қуёшдан сақлаш учун ёпиқ ойналар бўлади. Майдонча ҳар доим озода, тартибли бўлиши зарур. Болаларнинг овқатланиши (нонушта, тушлик, кечки овқат) осойишта ўтиши керак. Оқилона ташкил этилган овқатланиш болаларнинг ўсиб бораётган организми учун айниқса, муҳим аҳамиятга эга, у барча тўқималарнинг меъёрли ўсиши ва ривожланишини таъминлайди.

Овқатланишда меъёрдан ҳар қандай четга чиқиш болалар организми, ҳаётий фаолиятига тезда таъсир қилади ва бола қанчалик кичик бўлса, у энг кичик бузилишга ҳам шунчалик кучли таъсир кўрсатади.

Болаларни илк ёшлигидан бошлаб овқатни мустақил ейишга ўргатиш уларга овқатни иштаҳа билан ейишга, овқатга ижобий муносабат уйғотишга ёрдам беради. 2 ёшдан бошлаб қошиқдан фойдаланишга ўргатиш, 4 ёшдан санчиқдан, 5 ёшдан пичоқдан фойдаланиш маалакаларини тарбиялаб бориш зарур.

Овқатланиш вақтида болаларга тарбия бериш, уларни койиш ярамайди. Бу ҳолат болаларнинг асабини бузади, иштаҳасини бўғади. Бир болага берилган танбеҳ бошқа болалар диққатини тортмаслиги лозим.

Уйқу. Мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний томондан тарбиялашдаги муҳим вазифа асаб системаси гигиенасидир. Бу вазифани ҳал этишда уйқу катта аҳамиятга эга. Уйқу мия катта ярим шарларининг меъёрли ишлаши учун зарур бўлган куч-қувватни тиклайди.

Яхши ва узоқ давом этган уйқу асаб системаси толиқишининг олдини оловчи асосий воситадир.

Болаларни яхши ухлатиш учун уларга кучли қўзғатадиган ақлий ва жисмоний иш қилдирмаслик, уйқудан олдин салбий ҳисларни уйқотмаслик лозим, бундай муомала натижасида боланинг мия ярим шарларида юқори қўзғалиш ўчоғи ҳосил бўлади.

Сайр. Болаларнинг узоқ вақт очиқ ҳавода бўлиши уларнинг соғлиги ва жисмоний ривожланишига ҳар томонлама ижобий таъсир этади. Боланинг очиқ ҳавода бўлиши натижасида қон айланиши яхшиланади. Ҳароратнинг ўзгариб туриши ҳавонинг ҳам таъсири терморегуляцион аппаратни машқ қилдиради. Организмнинг фаоллиги янада ортади, ҳаракатлар, жисмоний сифатлар такомиллашади.

Чиниқтириш. Бола организмни чиниқтириш деганда, чидамлик, зарарли таъсирларга қаршилик кўрсатиш, ҳаётий шароитларнинг ўзгаришига тез мослашиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган таъбирлар тизими тушунилади.

Чиниқтиришнинг асосий тамойиллари системалилик, доимийлик ва шахснинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишдир. Чиниқтиришнинг асосий воситалари табиат инъомлари: ҳаво, сув ва Қуёш ваннасиدير.

Кун тартиби ва уни ўтказиш методикаси. Кун тартиби жисмоний тарбиянинг муҳим шартидир. Кун тартиби хилма-хил фаолият ҳамда дам олишнинг вақт жиҳатдан мувофиқ тақсимланишидир.

Кун тартибини ташкил этишда боланинг куннинг (овқатланиш, уйқу, ўйнаш, машгул) сайри билан таъбида такрорлаш натижасида болаларда фаолиятнинг бир туридан иккинчи турига ўтишни осонлаштирувчи мустаҳкам кўникма ҳосил бўлади.

Кун тартибига қўйилган асосий талаблар. Кун тартибини ташкил этиш гигиеник эмас, яъни болалар соғлигини сақлаш, ўзини яхши ҳис этиши ҳам санитария-гигиена талабларига риоя қилиш каби вазифалар билан чекланади.

Кун тартибини тузишда йил фасллари ҳам эътиборга

олинади. Кун тартибига қўйиладиган яна бир талаб болаларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олишдир.

Шундай қилиб, жисмоний тарбия муаммосини ҳал этишда, аввало, санитария - гигиена омилларига, табиатнинг соғломлаштирувчи кучлари Қуёш, ҳаво ва сув, гимнастика, ўйин каби воситаларга катта аҳамият бериш кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим омили ҳисобланади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Жисмоний тарбиянинг мазмуни.
2. Жисмоний тарбиянинг мақсад ва вазифалари.
3. Жисмоний тарбиянинг болаларни бақувват, чиниққан қилиб тарбиялашдаги аҳамияти.
3. Жисмоний тарбиянинг асосий воситалари нималардан иборат?

VII боб. БОЛАЛАР ЖАМОАСИ. БОЛА ШАХСНИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МУҲИМ ШАРТ- ШАРОИТЛАРИ

Режа:

1. Болалар жамоаси ҳақида тушунча.
2. Бола шахсини тарбиялашнинг шарт - шароитлари.
3. Болалар жамоасининг шаклланишига ёрдам берувчи омиллар.
4. Жамоатчиликни тарбиялаш жараёнида ахлоқий сифатларни такомиллаштириш.

Жамоа ижтимоий жамоанинг бир қисми ҳисобланиб, кишидан маълум бир мақсад асосида интиладиган, ҳаракат қиладиган ва ўзи ҳамма куч-ғайратини ижтимоий фаолият, меҳнатга сарф қиладиган бўлишини талаб этади. Жамоани тушуниш, уни ҳис этиш ҳамда шахсни шакллантиришдаги ўрни ва ролини тўғри баҳолай олиш, инсон фикрини ҳурматлаш, жамоанинг муносиб аъзоси бўлишга интилиш ҳар бир шахс учун муҳимдир. Болалар жамоасини шакллантириш узоқ вақтни талаб этадиган мураккаб жараёндир. Дастлаб биргаликдаги фаолият кўпинча дунё билан боғлиқ бўлган фаолиятга бирлашади. Бу бирлашиш беқарор, қисқа муддатли бўлиб, тез бузилади. Бундай дастлабки бирлашишнинг биринчи ташкилотчиси тарбиячидир. Чунки у болаларга биргаликда ўйнашни таклиф этади. Болалардан биттаси ўйинчоқларни юкласа, иккинчиси ташийди, учинчиси юкни туширади. 4–5 қиз кўғирчоқ билан «Оила» ўйинини ўйнайди, тарбиячи эса уларга ролларни тақсимлашда ёрдам беради ва ҳ.к.

Тарбиячи болаларни бир гуруҳга бирлаштиришда уларнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олади, чунончи, битта гуруҳга серҳаракат ва бошқасига пассивроқ болаларни бирлаштиради.

Иккинчи хусусияти: болалар жамоасининг барқарор бўлишини таъминлашдир. Бу даврга келиб болалар анча мустақил ҳамда ташкилотчилик қобилиятини эгаллаган бўладилар. Жамоада қатнашувчилар сони 8–10 кишига етиб қолади.

Биргаликдаги фаолият жараёнида ўйин ва меҳнатдан кенг фойдаланилади. Бу босқичда тарбиячининг вазифаси ҳамма болаларда ташкилотчилик қобилиятини шакллантиришдир. Машғулот ўтказаетган жараёнда унинг ўзи ҳаммага кўриниб туриши, овози баландроқ ва ҳамма учун тушунарли бўлиши керак. Тарбиячи шундай машғулот жараёнида ўртоқларининг ишини таҳлил қилишга жалб этиш орқали болаларни изланувчанликка, ҳақиқатгўйликка ўргатади ҳамда болаларнинг ўз тенгдошларига хайрихоҳ муносабатда бўлишини таъминлайди.

Болалар жамоасини шакллантириш ахлоқий тарбия билан чамбарчас боғлиқдир. Болалар ўз хулқларининг жамоа манфаати билан боғлиқлиги ҳақидаги баҳони эшитадилар. Бола жамоа фикри ва баҳси билан ҳисоблашса, ўзининг жамоа учун зарурлигини сезса, у билан гурурланса, умумий ҳаётнинг ёқимли ва қувончли бўлиши учун интилса, бу жамоанинг етарли даражада шаклланганлигидан далолат беради.

Бола келиши билан болалар жамоасининг аъзоси бўлиб қолади, у бошқа болалар билан ўйнаши меҳнат қилиши, керак бўлса ён босишни ўрганиб олади.

Тарбиячи ҳар бир боланинг қобилиятини алоҳида баҳолаб бориши керак.

Кейинчалик жамоада ҳаёт тажрибасининг тўпланиши натижасида «мен», «меники» тушунчасининг ўрнини «биз», «бизники» деган тушунчалар эгаллайди. Бу эса болаларнинг ўзини жамоа аъзоси деб тушуниб

олганидан ва ўз шахси манфаатини умумий мақсадга бўйсундира оладиган даврдан бошланади.

Яхши ўртоқ бўлиш — бу бошқалар билан ўзини бир қаторда тутиш, улар тўғрисида ғамхўрлик қилиш, шу билан бирга сен ёлғиз эмассан, сен тўғрингда бошқалар ҳам ўйлайди, сенга бошқалар ҳам ғамхўрлик қилади деган маънони англатади.

Болалар жамоасини шакллантириш учун маълум шарт-шароитлар зарур ҳисобланади. Булар:

- боғча ходимларининг ўзаро ҳамжиҳат бўлиши;
- болалар ҳаётини ташкил этиш;
- ўйинчоқларнинг болалар ёшига, қизиқишига мос келиши ҳамда миқдор жиҳатдан ҳам болалар сонига тўғри келиши;
- болаларда ўзаро аҳиллик, ғамхўрлик, жамоатчилик, инсонийликни тарбиялашга ёрдам берувчи машғулотлар;
- болалар учун ҳар хил қизиқарли фаолиятларни ташкил этиб бориш;
- оила билан мустаҳкам алоқа ўрнатиш;
- болаларга хулқ-атвор меъёрлари ва қоидаларини ўргатиб бориш;
- болалар ўртасида ижобий хайрихоҳлик муҳитини яратиш.

Демак, мактабгача тарбия ёшидаги болалар жамоасига ҳар доим катта одам раҳбарлик қилади. Бунда болаларнинг ҳаракатлари маълум томонга йўналтирилади, бошқарилади.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларда жамоатчилик муносабатларининг бошланғич белгилари ахлоқий сифатларнинг мураккаб гуруҳидир.

Бунга болаларнинг дўстлашиш, бирга ўйнаш ва меҳнат қилиш хоҳиши, қобилияти, бошқаларнинг хоҳиши қизиқиши билан ҳисоблашиши, бир-бирига ёрдам бера олиши, топшириқни виждонан бажариши, нарса ва буюмларни асраши каби ахлоқий сифатлар мажмуаси киради.

Бундай ҳис-туйғу, тасаввур, тушунчалар бола шахсининг ижтимоий йўналтирилган ҳолда шаклланишига ёрдам беради, болада инсонпарварликнинг дастлабки намуналари шаклланишига таъсир этади.

Болаларда тарбияланадиган ахлоқий хусусиятлар, хулқ-атвор қоидалари орасида инсонпарварлик муҳим ўрин тутади. Инсонпарварлик ҳисси ахлоқ меъёрлари ва қоидаларини ўргатиш асосида ривожланади. Бунинг учун болаларни яхши ишларни қилишга ўргатиб бориш зарур. Тарбиячи кичкина болаларга айрим хатти - ҳаракатларни сюжетли ўйинчоқлар билан ўйнаш орқали кўрсатади. Шунингдек, тарбиячи болаларни тенгдошлари билан саломлашишга, ҳаммаларини янги келган кишининг саломига жавоб беришига одатлантиради, касал болага хат ёзишни, унга расмлар юборишни ёки телефон қилишни тақлиф этади.

Боғчада болаларнинг туғилган кунларини нишонлаш анъанаси ўзаро муносабатларга самимийлик киритади.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларда характернинг иродавий хусусиятлари — ўз олдига мақсад қўйиб, унга эришиш учун эса ҳар қандай қийинчиликни енгиб, бошланган ишни охирига етказа олиш, бирор ишдан ўзини тия билиш, ишда далилликни тарбиялаш зарурдир.

Болаларнинг кайфияти кўп жиҳатдан боғча ва уйда улар ҳаётининг ташкил этилиши ва мазмунига боғлиқ. Соғлом бола катталар сингари ўзининг жисмоний кучига ва умумий ривожланиши даражасига қараб тўлақонли яшашга ҳаракат қилади. У хилма-хил кечинмалар, янги тушунча ва тасаввурларга ташна бўлади. Бунинг учун тарбиячи болаларни сира ишсиз ва машғулотсиз қолдирмаслиги керак.

Боғча ёши даврида таълим-тарбия иши тўғри амалга ошириб борилса, болаларда аввало, интизомлиликни шакллантиришга ёрдам беради.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларда интизомлиликни ва хулқ маданиятини тарбиялашда қуйидаги шарт-шароитлар муҳим:

– тарбиячи ота-оналарнинг хулқ маданияти, маънавий етуклиги, обрў-эътибори ҳамда уларнинг ўзаро муносабатлари;

– болалар яшайдиган хона асбоб-анжомларнинг тўғри жойлаштирилиши;

– болалар гуруҳида, уларнинг ривожланиши, ёш хусусиятига мос бўлган ўйинчоқларнинг етарли бўлиши, тарбиялашда боланинг онглилигига асосланиш;

– тарбиячининг болалар гуруҳида илтифотлилик ҳолатини шакллантириш, уларни тозалик ҳамда озодаликка ўргатиб бориши.

Демак, таълим-тарбия ишини тўғри амалга ошириб борилса, болаларда бундай сифатларнинг ҳаммаси муваффақиятли шакллантирилади.

HA3OPAT CABOЛЛAPИ

1. Бола шахсини тарбиялашнинг шарт-шароитлари.
2. Бола жамоасини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.
3. Болалар жамоасини тарбиялаш жараёнида қандай сифатлар такомиллашади?
4. Интизомлилик ва хулқ маданиятини шакллантириш деганда нимани тушунасиз?

**VIII боб. БОЛАЛАР ЖАМОАСИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ ВА БОЛА ШАХСИДАГИ
АХЛОҚИЙ СИФАТЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ.
ШАХС ВА ЖАМОА**

Режа:

1. Болалар жамоасини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.
2. Жамоани шакллантириш босқичлари.
4. Болалар жамоасини шакллантиришнинг моҳияти ва ахлоқий тарбия вазифалари.

Жамоа сўзи лотинча «коллективус» сўзининг таржимаси бўлиб, йиғилма, омма, биргаликдаги мажлис, бирлашма, гуруҳ маъноларини англатади. Ёки жамоа деганда кишилардан иборат гуруҳ тушунилади.

Жамоа ва жамоа орқали тарбиялаш тарбия тизимида алоҳида аҳамият касб этадиган тамойиллардан биридир. Боланинг ҳар томонлама ривожланиши ва шахс сифатида шаклланишида жамоанинг етакчи ўрин тутиши ҳақидаги фикр педагогика фанининг ривожланиш давларидаёқ билдирилган.

Шунинг учун ҳам болалар жамоасининг ривожланиш педагогик жиҳатдан бошқариладиган жараёндир. Жамоага раҳбарлик қилишнинг асосий вазифаси педагогик ёндашишнинг илмий асосланган тизими ёрдамида жамоа аъзоларини тарбиялаб, вояга етказишдан иборат. Жамоанинг тарбиявий вазифалари унинг аъзолари олиб борадиган мазмунли билиш, алоқа фаолияти жараёнида амалга оширилади.

Жамоада болалар, энг аввало, муомала меъёрларини амалда ўзлаштирадилар, ўз хатти-ҳаракатларини бошқа

одамлар манфаатларига мувофиқ тарзда қуришни, режали ва адолатли бўлишни ўрганадилар.

Болалар жамоаси турли ёш босқичларида муайян хусусиятларга эга бўлган ҳолда тобора ривожланиб борувчи тизимдир.

Мактабгача тарбия ёшда жамоанинг дастлабки асослари шаклланади. Мактабгача ёшдаги болалар жамоаси бу болалар боғчасидаги жамоа, турмуш тарзи биргаликдаги фаолият асосида бир-бирига боғлиқ мақсад, манфаат ва кечинмалар билан тарбиячи раҳбарлигида бирлашган ва уюшган болалар гуруҳидир.

Мактабгача тарбия ёшдаги болалар жамоасида тарбиячи бош ташкилотчи ролини ўйнайди ва болаларда аста-секин жамоанинг аҳамияти ҳақида умумий натижаларга эришишда биргаликда куч-ғайрат сарфлаш қувончи ҳақида ҳар бир боланинг жамоа ҳаётидаги роли ҳақида тасаввур ҳосил қилади. Мактабгача ёшдаги болаларнинг умумий қувончли кечинмалари, биргаликда қилинган мароқли фаолият болалар жамоаси ривожланишининг асосидир.

Мактабгача тарбия ёши охирларига борганда мактабгача ёшдаги болалар гуруҳида тарбия тўғри йўлга қўйилган бўлса, ҳамкорлик, ўзаро ёрдам, масъулиятлилик каби хусусиятлар намоён бўлади.

Шундай қилиб, жамоа кишиларнинг муайян гуруҳи бўлиб, у ижтимоий аҳамиятга эга бўлган мақсад ҳамда мазкур мақсадни амалга ошириш учун йўналтирилган фаолиятни ташкил этади. Ушбу гуруҳ аъзолари ўзаро бирлик, аъзоларининг муносабатлар жараёнидаги тенглик асосида унга раҳбарлик қилиш ва бир-бирига бўйсунуш, шунингдек, жамоа олдидаги жавобгарлик асосида муайян фаолиятни олиб борадилар. Жамоа ва уни шакллантириш педагогик фаолиятнинг мақсади ҳисобланади. Жамоанинг етакчи тарбиявий вазифаси шахсни ҳар томонлама тарбиялаш унда ижобий сифатларини ҳосил қилиш мустаҳкам ҳаётий вазиятни қарор топтиришдан иборат.

Болалар жамоаси тарбиячи педагог ҳамда болалардан иборат жамоанинг мураккаб бирлашмаси ўз-ўзини назорат, ўз-ўзини бошқарув жараёнини ташкил этувчи мустақил тизим, шунингдек, ўзининг психологик муҳитига ва анъаналарига эга гуруҳ ҳисобланади. Бугунги кунда педагог олимлар (Л.И. Новиков ва бошқ.) болалар жамоаси ривожланиш жараёнини таҳлил қилар экан, уни қуйидаги уч жиҳатига эътибор берадилар:

а) жамоани дастлабки шакллантириш;

б) жамоани шакллантириш, унинг ҳар бир аъзосини индивидуал ривожлантириш;

в) тарбияланувчилар амалий фаолиятининг доимий равишда мураккаблашиб бориши.

Тарбиячи жамоа аъзоларининг биргаликдаги фаолиятини ташкил этар экан, жамоа аъзоларининг ижобий тажрибага қўшиш имконини берадиган ўзаро муносабатларини шакллантиришга таъсир этадиган шакл ва методлардан фойдаланади.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар жамоаси машғулотларнинг умумийлиги ва ўзаро муносабатларнинг муайян тизими туфайли бирлашган болалар гуруҳидир. Унинг шаклланиши бутун тарбиявий жараённинг натижаси бўлиб, тарбияланувчилар ҳаёти ва фаолиятини тўғри ташкил этишга боғлиқ бўлади.

Демак, инсон ҳулқидаги ижобий сифатлардан бири кишилар жамоасига қўшила олиш ва ўша жамоа аъзолари орасидан муносиб ўрин олишдир. Бу ҳар бир кишидан юқори савия ва одоб-ахлоқни талаб этади.

Кишининг одоби, билими, жисмоний камоли, жамоа ичида тез кўрина бошлайди.

Бола ёшлигидан бошлаб ўзида бошқалар билан, болалар жамоаси билан мулоқотга эҳтиёж сезади. Аммо кичкина бола жамоани ўзи танлай олмайди. У бирон жамоага шароит тақозоси билан келиб қолади.

Бола яшаётган жамоа жозибали этиб ташкил қилинса, бола бундай жамоада ўзини эркин сезиши мумкин. Бунинг учун эса жамоа мазмунан бой, ундаги

ўзаро муносабатлар инсонпарварликка асосланган бўлиши муҳим. Жамоани шакллантиришда жамоа аъзолари ва уларнинг фаолиятларига қўйиладиган ягона талаблар муҳим аҳамият касб этади.

Айниқса, болалар томонидан ўз-ўзини бошқариш жамоа аъзоларидан айримлари бошқасидан устун келишига йўл қўймаслиги керак.

Шу боис, тарбиячи болаларни мақсадга мувофиқ фаолият юритишини назорат қилиб бориши лозим.

Демак, тарбиячи бола билан амалга оширадиган якка тарбиядаги ишларни уюштиришда маълум шартшароитларга риоя қилиши лозим. Масалан, якка тарбиядаги суҳбатлар, машғулотлар, расм ва китобларни кўриш, дидактик ўйинлар эрталабки соатларда, сайрда кечки соатларда ўтилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Болалар билан қандай ишлар олиб бориш тарбиячининг умумий режасида кўрсатилиши керак. Олиб борган кузатишлари натижа ва хусусиятларини тарбиячи ўзининг кундалик дафтарига ёзиб боради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Болалар жамоаси деганда нимани тушунасиз?
2. Жамоанинг ўзига хос хусусиятларини тушунтиринг.
3. Болаларни мактабга тайёрлашда жамоанинг ўрни.
4. Жамоани шакллантириш босқичлари ва уларнинг ўзига хос жиҳатлари қайсилар?

IX боб. АҚЛИЙ ТАРБИЯ ВА ТАЪЛИМ

Режа:

1. Ақлий тарбия ва ақлий ривожланиш тушунчасининг мазмуни.
2. Ақлий тарбиянинг мақсад ва вазифалари.
3. Ақлий тарбия ва таълимнинг назарий асослари.

Ёш авлодни ҳар тамонлама етук шахс қилиб тарбиялаш жамият эҳтиёжларидан келиб чиқадиган объектив заруратдир. Ақлий тарбия ижтимоий тарбиянинг энг муҳим жиҳатларидан бири.

Ақлий тарбия бу ақлни ривожлантириш мақсадида ёш авлодга мунтазам ва мақсад асосида педагогик таъсир кўрсатишдир. Демак, ақл кенг маънода сезиш ва идрок этишдан бошлаб то тафаккур ва хаёлни ўз ичига оладиган билиш жараёнлари йиғиндиси бўлиб, у ёш авлоднинг инсоният тўплаган билимлар, кўникма ва малакалар, меъёрлар, қоидалар ва бошқаларда рўй беради.

Бу ҳолат катталар томонидан амалга оширилади ва болаларнинг ақлий ривожланишини таъминловчи хилма-хил воситалар, методларни, керакли шарт-шароитларни яратишни ўз ичига олади. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ақлий тарбиялаш болаларнинг фикрлаш фаолиятини ривожлантиришга қаратилган катталарнинг маълум мақсад асосидаги таъсир этишдир. У болаларга теварак-атрофдаги олам ҳақида билимлар беришни, уларни тизимлаштиришни, болаларда билишга қизиқиш уйғотиш, ақлий малака ва кўникмаларни таркиб топтиришни, билим қобилиятларини ривожлантиришни ўз ичига олади.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни мактабга

тайёрлашда ақлий тарбиянинг роли, айниқса, каттадир. Чунки ақл ҳис-туйғулар ва идрок этишдан тортиб, фикрлаш ва тасаввур этишгача бўлган жараёнлар йиғиндисидир.

Ақлий ривожланиш фикрнинг кенглигида воқеаларни ҳар хил боғланишларда, муносабатларда кўра билиш, умумийлаштириш қобилиятида намоён бўлади. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ақлий ривожланиши фаолият жараёнида, дастлаб муомалада бўлиш, нарсалар билан бажариладиган фаолият натижасида, кейин эса ўқув, меҳнат, самарали фаолиятлар: раем чизиш, лой ва пластилиндан буюмлар яшаш, аппликация, қуриш - яшаш жараёнида амалга ошириб борилади. Боланинг ақлий ривожланишга таълим ва тарбия самарали таъсир кўрсатади.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга ақлий тарбия беришни тўғри ташкил этиш учун уларнинг ақлий ривожланиш қонуниятлари ва имкониятларини билиш керак. Ақлий тарбиянинг вазифаси унинг мазмуни, методи ва ташкил этилишига қараб белгиланади. Педагогика ва психология фани ақлий тарбия бериш вазифаларини самарали ҳал этишда, бир томондан, боланинг имкониятларидан унумли фойдаланиш, иккинчи томондан, бола организмнинг умумий чарчашига сабаб бўлиши мумкин бўлган ортиқча толиқтириш бўлмаслиги йўллари топиш учун мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ақлий ривожланиши қонуниятлари ва имкониятларини ўрганиш билан шуғулланади.

Кейинги йилларда олиб борилган психологик-педагогик тадқиқотларнинг натижалари мактабгача тарбия ёши даврида болаларнинг ақлий ривожланишида жуда катта имкониятлар мавжудлигини кўрсатди. Буларнинг ҳаммаси мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бериладиган билим малака ва кўникмалар мазмуни янада чуқурлаштириш, ҳажмини кенгайтириш мақсадга мувофиқ эканлигидан далолатдир.

Мактабгача тарбия ёшининг охирига келиб, болалар

теварак-атроф тўғрисида каттагина ҳажмдаги энг оддий билим ва тушунчаларга эга бўладилар, асосий фикрлаш жараёнларини эгаллаб оладилар. Фақат яхши ташкил этилган фаолият жараёнидагина тўлақонли ақлий ривожланиш рўй беради, шунинг учун ўқитувчи ва тарбиячиларнинг асосий вазифаси — болага муайян мақсадни кўзлаб тарбиявий таъсир кўрсатиш учун керакли шароит яратишдир. Бола ҳар доим буюмлар ҳамда ҳодисалар орасида бўлади. Бола доимо бирор нарса билан танишади, ниманидир билиб олади, ушлаб кўради, ҳидлайди, тортиб кўради, нимагадир кулоқ солади. Шу тариқа аста-секин дунёни билиб боради. Теварак-атрофдаги буюмлар, табиат боланинг сезги органлари — анализаторларига таъсир этади ва сезги ҳосил қилади. Сезги болаларга буюмларнинг айрим хоссаларини: совуқ-иссиқ, ғадир-будур, силлиқ-ялтироқ, хушбўй ва ҳ.к. ни билим олишда ёрдам беради. Сезги атрофдаги муҳитни билишнинг дастлабки босқичи саналади. Бола сезги туфайлигина теварак-атрофдаги нарсалар тўғрисида билим, тажриба тўплаб боради.

Идрок эса анча мураккаб жараён бўлиб, сезгилар асосида ҳосил бўлади. Бола олмани кўлида ушлаб кўриб, қараб чиқиб ва еб кўриб, уни яхлит бир буюм, айни бир вақтда думалоқ, қизарган, хушбўй, мазали ва ҳ.к. тарзда идрок қилади. Бола олмани яхлит бир буюм тарзида тасаввур қилиши учун бирданига бир нечта анализатор: кўриш, сезиш ва ҳид билиш анализаторларидан фойдаланади.

Анализаторлар бир вақтнинг ўзида бирданига ишлаши буюмнинг хоссаси ва белгиларини аниқроқ ҳамда тўлароқ билиш имконини беради. Шунинг учун катта ёшдаги кишилар болани илк ёшлик чоғидан бошлабоқ ақлий жиҳатдан тўғри тарбиялаш мақсадида буюмларни кўпроқ анализаторлар ёрдамида идрок қилишга имкон туғдиришлари, анализаторларнинг ривожланишига, яъни боланинг сенсор маданиятига алоҳида эътибор беришлари керак.

Болада нутқ пайдо бўлишидан анча олдин (бола бир ёшга тўла бошлаганда биринчи бор гапира бошлайди) у теварак-атрофдаги одамлар ва буюмлар дунёсини катта ёшдаги кишилар ёрдамида билиб олади.

Бола 3 ёшга тўлганда унинг сўз захираси 1200—1500 тага етади. Бола катта ёшдаги кишилар унга нима ҳақида гапираётганларини яхши тушунади. Бу катта ёшдаги кишилар нутқидан ҳар томонлама тарбиялашнинг кучли воситаси тарзида фойдаланиш имкониятини беради. Болаларнинг ақлий жиҳатдан ўсишида хотира катта аҳамиятга эга.

Бола туғилганда ҳеч нарсани билмайди ва ҳеч нарса қилолмайди. У ривожланишнинг бирмунча юқорироқ даражасига кўтарилиб бирор бир фойдали иш учун кўпгина билим ва малакаларини эслаб қолиши керак.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг хотираси кўпинча беихтиёр тарзда бўлади. Шунингдек, мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ақлий ривожланишида хаёл муҳим роль ўйнайди. Хаёл боланинг ҳаёти жараёнида, унинг фаолиятида таълим ва тарбия таъсирида таркиб топади. Боланинг хаёли у сюжетли ўйинлар ўйнай бошлаганида, катталар қизиқарли эртақлар айтиб берганида, ўша эртақларга қизиқиш орқали дастлабки аломатлари пайдо бўлади. Аммо боладаги хаёл кўпроқ аниқ вазиятга боғлиқ бўлади (масалан, кўғирчоқ кўриниб қолса, уни ухлатади, машина бўлса, бирор нарсани ташийди ва ҳ.к.).

Катта боғча ёшига келганда, боланинг тажрибаси ортиб, фаолияти мураккаблашади ва бунинг натижасида бола хаёлида сезиларли ўзгариш юз беради.

Мактабгача тарбия педагогикаси ёш авлодни ақлий тарбиялаш вазифаларини жамиятимизнинг ижтимоий талабларига ва инсоннинг ақлий ривожланиш моҳияти ва табиатига асосланиб ишлаб чиқади. Ақлий тарбиянинг асосий вазифалари:

1. Болаларда табиат ва жамият тўғрисидаги билимлар тизимини, илмий дунёқарашни шакллантириш.

2. Ақлий фаолият, билиш жараёнлари ва қобилиятларни, ақлий жараённинг хилма-хил усуллари ривожлантириш.

3. Мустақил билиш қобилиятларини, ақлий меҳнат маданиятини ривожлантириш.

4. Ақлий билим, кўникма ва малакаларини ривожлантириш.

Билимни тасаввурлар ва тушунчалар, қоидалар, қонуниятлар, системалар шаклидаги турли фанларнинг мазмуни ташкил этади.

Ақлий тарбиянинг вазифаси болаларда воқеа ва ҳодисаларни тўла акс эттирадиган юксак даражадаги умумлаштирилган билимлар тизимини шакллантиришдан иборатдир. Билим дунёқарашнинг асосини ташкил этади. Демак, бола теварак-атрофдаги нарсалар, уларнинг вазифаси сифати ва хоссалари (синади, пачоқ бўлади, йиртилади, тўкилади) ҳақида, қайси материалдан тайёрланганлиги тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлади. У табиат ҳодисалари, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва қонуниятлари (йил фаслларининг ўзига хос белгилари, улар ўртасидаги боғланишлар, ҳайвонлар, уларнинг ҳаёти ва яшаш тарзининг ташкил қилинишига, хулқига, яшаш шароитига мослиги ва ҳ.к.) ни билиб оладилар. Жонсиз табиат, ўсимликлар, ҳашарот ва ҳайвонларни кузатиши жараёнида тарбиячи болаларда борлиқ тўғрисидаги материалистик тасаввурларни шакллантириб боради.

Билимларни эгаллаб бориш натижасида боланинг шахси ҳам шаклланиб боради. Бола санъатнинг ҳар хил турлари тўғрисидаги тасаввур ва тушунчаларни эгаллаб олади.

Билим инсоннинг меҳнатга муносабатини шакллантиради. Ақлий фаолиятни ривожлантириш билим ҳажми ва хусусиятига боғлиқ. Ақлий фаолиятни ривожлантириш эса психик жараёнларни сезги ва идрок этиш, таассурот, хотира, фикрлаш, тасаввур ва нутқни шакллантиришни ҳам билдиради. Бунда уларга ақлий

фаолиятнинг гоят самарадорлигини таъминлайдиган ҳис-туйғулар нозиклиги ва аниқлиги, идрок этишнинг собитқадамлиги ва тўлақонли, эсда қолишнинг мустаҳкамлиги ҳамда онглиги, тафаккур мантиқи ва унинг мослашувчанлиги, ижодий хусусият ва мустақилликка хос бўлиши керак. Мактабгача тарбия ёшидаги болалар ўзларига тушунарли бўлган ижтимоий воқеа ва ҳодисалар, кишиларнинг меҳнати, умумхалқ байрамлари, республикамизда яшайдиган баъзи халқлар ҳаёти билан таништирилади. Бу тадбирлар уларда жамиятимиз ижтимоий ҳаётига қизиқиш уйғотиш, Ватанга муҳаббат туйғуси ва байналмилалчилик асосларини шакллантиришга ёрдам беради.

Ақлий таълим – мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг билиш қобилиятини мунтазам ва режали равишда ривожлантириб бориш, болалар боғчаси дастурида белгиланган энг оддий билимлар тизими билан қуроллантириш, малака ва кўникмаларни шакллантиришдан иборат.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларда ақлий тарбия беришда таълим етакчи роль ўйнайди. Чунки таълим жараёнида ақлий тарбияга доир ҳамма масалалар ҳал этилади. Таълим болаларга изчиллик билан билим беришни, бу билимларни аниқлаш ва тизимлаштириш, билиш жараёнлари, тафаккур фаоллигини ривожлантиришни назарда тутди.

Таълим кузатувчанлик, қизиқувчанлик ва синчковлик, зийраклик, танқидийлик каби сифатларни ривожлантиришга ёрдам беради.

Таълим жараёнида болаларда ўқув фаолияти асослари ҳосил қилинади, мактабда муваффақиятли ўқиши учун муҳим шарт-шароитлар яратилади. Ҳаёт таълимнинг икки хил йўл билан амалга оширилишини тақозо этмоқда.

Биринчи йўл – болаларнинг билим, малака кўникмаларини катталар билан ўзаро муносабатда бўлиш орқали эгаллаб боришидир. Бу муомала, меҳнат фао-

лияти ва шу кабилар билан белгиланади. Аммо бу йўл билан эгаллаган билим ва малакалар болага ҳаётнинг турли соҳаларида мустақил қатнашиш учун имконият яратмайди.

Таълимнинг иккинчи йўли – махсус тайёргарлиги бор кишиларнинг махсус ўқув муассасаларида болаларни керакли билим, малака ва кўникмалар билан режали равишда қуроллантириб боришидир. Бундай йўл билан таълим беришдан мақсад ёш авлодни замонавий ишлаб чиқариш, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, маданий ҳаётида фаол қатнашиш учун зарур бўлган фан ютуқлари билан таништиришдир.

Барча олиму фозиллар, шоиру ёзувчилар ўз даврининг нуфузли таълим масканларида ўқиш билан ҳурмат-эътибор топганлар. Абу Наср Форобий, Маҳмуд Қошғарий, Абу Райҳон Беруний, Абдураҳмон Жомий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Ибн Сино, Абу Абдуллоҳ Рудакий, Абу Саидрасул Азизий, Муҳаммад Шариф Сўфизода, Абдулқодир Шокирий, Абдулла Авлоний ва бошқалар мукамал илм эгаллаш орқали фаннинг барча соҳаларида буюк кашфиётлар ва янгиликлар яратганлар, шу билан бирга бошқаларни ҳам илм эгаллашга чақирганлар.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга таълим бериш тизими педагогикада илк бор чех педагоги Ян Амос Коменский (1592–1670) томонидан яратилган.

Я.А. Коменский 6 ёшгача бўлган болаларга таълим ва тарбия бериш мумкинлигини кўрсатиб берди. Я.А. Коменский 19 бўлимдан иборат мактабгача таълим дастурини тузди. Масалан, у табиатшунослик (физика) сув, ер, ҳаво, олов, ёмғир, қор, муз, тош, ўт, қум ва бошқалар ҳақида билим бериш лозимлигини, астронмия, география, оптика ва бошқа соҳаларда болаларга билим бериш кераклигини асослаб берди. Болалар боғчасида бериладиган таълим болаларнинг мактабда оладиган билимлари билан узвий боғлиқ бўлиши кераклигини таъкидлади. У ўзининг «Оналар мактаби» кито-

бида кичик болаларни тарбиялаш ва ўқитиш дастури ҳамда методикасини жуда синчиклаб ишлаб чиққан. Шу билан Я.А. Коменский мактабгача тарбия педагогикасининг мустақил фан сифатида шаклланишига асос солди.

Швейцар педагоги И.Г. Песталоцци (1746–1827) мактабгача тарбия дидактикасини тузишда мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ривожлантириш масаласига катта эътибор беради. Г. Песталоцци томонидан ишлаб чиқилган таълимнинг асосий мазмуни мактабгача тарбия педагогикасининг ривожланишда ва болаларга кейинчалик мактабда системали таълим беришда асосий дастур бўлиб хизмат қилди. Ҳозирги замон мактабгача таълим назариясини яратишда А.П.Усованинг хизматлари катта аҳамият касб этади. Олима раҳбарлигида 1950 йилларда илмий тадқиқот ишлари олиб борилиб, болалар боғчаси ҳар бир ёш гуруҳининг таълим-тарбия ишлари мазмуни, метод ва усуллари ишлаб чиқилди. Бу ўтказилган ишлар таълимнинг тарбиявий ишдан фарқини аниқ белгилаб берди.

Таълимнинг назарий жиҳатлари ишланиши «Болалар боғчаси тарбия дастури»да «Машғулот» бўлимини ажратиш имконини берди ва дастурнинг кейинги нашрларида бу бўлим такомиллаштирилиб борилди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Ақлий тарбия ва таълимнинг мазмунини айтинг.
2. Ақлий ривожланиш деб, нимага айтилади.
3. Ақлий тарбиянинг мақсад ва вазифалари.
4. Ақлий тарбиянинг методологик асослари.

Х боб. АҚЛИЙ ТАРБИЯ ВА ТАЪЛИМНИНГ МАЗМУНИ, УСЛУБЛАРИ

Режа:

1. Ақлий тарбия ва таълимнинг моҳияти.
2. Болаларни баркамол инсон қилиб тарбиялашда таянч дастурининг аҳамияти.
3. «Учинчи мингйилликнинг боласи» таянч дастурида мактаб ва боғчада амалга ошириладиган ишларнинг изчиллиги ҳамда тизимлилиги.

Дастурнинг яратилиш тарихи

Болалар боғчаларига оид тажрибалар ва ўтказилган педагогик ва психологик илмий тадқиқот ишлари турли ёшдаги болаларга теварак-атроф тўғрисида бериладиган билимларнинг тахминий ҳажмини белгилаш, уларни мураккаблаштириб бориш имконини беради.

«Учинчи мингйилликнинг боласи» таянч дастурида болаларнинг «жисмоний ривожланганлик даражалари», «Нутқ ва тафаккурнинг ривожланганлик даражаси», «Болаларнинг маънавий камолотини таъминлаш»га доир асосий бўлимлар кўрсатиб берилган. Бу бўлимларда болаларни жисмоний жиҳатдан етук, соғлом ва бақувват қилиб тарбиялаш, уларнинг нутқий тафаккурини ривожлантириш, сўз бойлигини ошириш уларнинг мантиқий тафаккурини ва ҳисоблаш малакасини ўстириш ҳамда болаларда нафосат ва орасталикни шакллантириш каби жиҳатларига кенг эътибор қаратилади. Шунингдек, табиат билан ҳар хил касбдаги кишилар меҳнати билан, баъзи бир ижтимоий воқеалар, нарсалар, уларнинг сифат ва хусусиятлари билан таништиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилган.

Мактабгача ёшдаги болалар бу билимларини фақат машғулот жараёнида эмас, балки ўзларининг кундалик ҳаётларида, ўйинларда сайр вақтида эгаллашлари дас-турда кўрсатиб ўтилган.

Бу дастурнинг асосий йўналишлари қуйидагилар:

- болаларни жисмоний ривожлантириш;
- болаларни нутқи ва тафаккурини ривожлантириш;
- маънавий-маданий етуклик.

Таълим дастури қуйидаги тамойилга асосланиб тузилган:

- болаларга етарли билим бериш;
- ҳар бир ёшга хос билим ва малакалар;
- билим ва малакаларни секин-аста мураккаблаштириб бориш;
- материалнинг бир мақсадга қаратилганлиги;
- маҳаллий материаллардан фойдаланиш;
- табиатдаги воқеалар;
- таълимга доир бўлимлар орасидаги боғлиқлик.

3 ёшгача бўлган болаларда теварак-атрофдаги нарсалар, уларнинг сифати ҳар хил нарсаларнинг номи ҳамда уларни ишлатиш тўғрисида тўғри тушунча бўлиши керак. Болаларни уй жиҳозлари ва буюмлари (мебель, идиш-товоқ, кийим, ўйинчоқ машғулотлар учун материал) билан таништириш, уларнинг ривожланишда катта аҳамиятга эгадир.

Бу нарса уларнинг нутқини бойитади, мустақиллик, гўзаллик ҳақидаги тасавурларни тарбиялашга ёрдам беради (чиройли кийим, ҳар хил буюмларнинг шакллари). Теварак-атроф билан таништириш дастури ҳар бир ёш гуруҳи учун муайян билимларни эгаллаб олишни назарга тутди.

Масалан, биринчи гуруҳ тарбиячиси болаларни буюмларнинг жойлашини билиб олишга ўргатади. Кейинчалик болалар бошқа хоналарда нималар борлигини, у ерда болалар ва катталар нима иш билан шуғулланишни билиб борадилар. Масалан, мусиқа хонасида мусиқа машғулоти, байрамлар ўтказилади, ошхонада овқат пиширилади ва ҳ.к.

Шунингдек, тарбиячи, болаларни яқин атроф, кўчаларни, ўз ўйин майдончасини билиб олишга ўргатади. Айниқса, катта гуруҳ болалари ўз уйлари манзилени, боғчадан уйга кетадиган йўлни яқин орадаги майдон ёки хиёбонларга бориш йўлини билишлари керак.

Болаларни табиат билан бевосита алоқада бўлишлари уларнинг ҳар томонлама ривожланишларида муҳим аҳамиятга эгадир. Бу ҳол уларнинг ақлий қобилиятларини тарбиялашда ахлоқий ҳамда эстетик ҳисларини ривожлантиришда қувноқлик, тетиклик, жисмоний ҳамда руҳий томондан бардошли бўлишларида асосий манба бўлиб хизмат қилади.

Болаларнинг табиат билан бевосита алоқада бўлиши уларнинг сенсор тарбиясига катта ҳисса қўшади. Табиат ўзининг мўл-кўл бўёқлари, шакллари, товушлари билан анализаторларини кўзғатади.

Табиат билан алоқада бўлиш эстетик тарбия вазифаларини ҳал этишга катта ёрдам беради. Чиройли манзаралар, ҳар хил капалаклар болаларда қувонч ҳиссини уйғотади. Тарбиячининг вазифаси болаларда табиат гўзаллигига, унинг ранг-баранглигига қизиқиш уйғотишдир. Табиат ўз гўзаллиги ҳамда ранг-баранглиги билан болаларнинг ҳиссига ва хаёлига таъсир этиб, ижодий фаолиятининг ривожланишига ёрдам беради. Табиат болаларда ватанпарварлик ҳиссини уйғотишда ҳам катта таъсир кўрсатади. Болаларнинг ёшлигида табиат бойлигидан олган таассуротлари Ватан тўғрисидаги тушунчаларни аниқ мазмун билан бойитади.

Болаларнинг катта ёшдагилар билан ўзаро мулоқоти уларни ҳар хил касбдаги кишилар меҳнати билан таништиришда муҳим аҳамият касб этади. Бу ўринда тарбиячининг асосий вазифаси болаларда катталар меҳнатига ҳурматни тарбиялаш, уларнинг меҳнат фаолиятини болаларга тушунтириш ва меҳнат қилиш эҳтиёжини уйғотишдир.

Болаларнинг меҳнат тўғрисидаги тушунчалари қандай қилиб кенгайиб ва чуқурлашиб бориши бо-

лалар боғчаси дастурида кўрсатиб берилган. Кичик гуруҳдаги болалар боғчада ишлайдиган кишиларнинг меҳнати, онанинг уйдаги юмушлари, кўчадаги транспорт воситалари билан таништирилади. Ўрта гуруҳ болаларнинг меҳнат турлари ва меҳнат жараёнидаги изчиллик, меҳнатда керак бўладиган буюмларнинг номлари билан таништирилади.

Катта ёшдаги болалар меҳнатининг аҳамияти, яъни ҳамма кишилар жамият учун меҳнат қиладилар, деган хулоса чиқаришга ўргатилади. Болаларнинг ўйинлари, расмлари ҳам уларда техника ва меҳнатга қизиқиш уйғотади. Катталарнинг меҳнати болалар ўйинининг асосий мазмунини ташкил этади. Болалар ўз ўйинларида оналари ва тарбиячилари меҳнатидан бошлаб то янги шаҳарлар ҳамда космик кемалар қурилишигача акс эттирадилар.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалардаги ахлоқий сифатларни: кишиларга, жамоага муносабатни тарбиялашда катталар меҳнати билан таништириш муҳим аҳамият касб этади.

Айниқса, меҳнаткашлар ва уларнинг меҳнатлари билан танишиш болаларда ўз юртига, халқига ва бошқа халқларга нисбатан ҳурмат ва меҳр уйғотади.

Демак, катталар меҳнати ва табиатни кузатиш болаларда эстетик ҳисларни, шакллантиришга ёрдамлашади, ижодий фаолият учун материал беради.

Ҳамма оилаларда умумхалқ байрамлари — «Наврўз», «Ҳайит», «Янги йил», «Мустақиллик» куни ва бошқалар кенг нишонланади. Болалар бу байрамларда қатнашадилар. Катта ёшдаги боғча болаларига ҳар бир байрам ва тантананинг аҳамиятини уларнинг ёшларига мос ҳолда тушунтиришади. Бу ўринда тарбиячининг вазифаси — болаларнинг ҳиссиётларга таъсир этиб, уларда ўз халқидан ҳамда унинг қадриятларидан гурурланиш ҳиссини шакллантиришдан иборатдир.

Шундай қилиб, боғча болаларини табиат, ҳозирги давр воқеалари билан таништириш орқали уларнинг

ақлий қобилияти, ахлоқий ва эстетик ҳислари шаклланиб боради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Болалар билимларни қандай жараёнларда эгаллайдилар?
2. Болалар боғчасида таълим-тарбия дастури ва аҳамияти.
3. Болаларда табиатга бўлган муносабатни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
4. Болаларга меҳнат тўғрисидаги тушунчалар қандай сингдириб борилади.

XI боб. СЕНСОР ТАРБИЯСИ

Режа:

1. Сенсор тарбияси ҳақида тушунча.
2. Сенсор тарбиясининг вазифаси ва мазмуни.
3. Сенсор тарбиясининг усуллари.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни тарбиялашда ҳамда уларда «туйғу, сезги, идрок, сезиш» каби қобилиятларини шакллантиришда сенсор тарбия муҳим ўрин тутади. Сенсор тарбияси теварак-атрофдаги борлиқни билиш сезги ва идрокка асосланади. Демак, бола тасаввурининг асосини бевосита сезиш орқали идрок қилиш мумкин. Бундай тасаввурларнинг аниқлиги, тўлаллиги, сенсор жараёнларнинг ривожланиш даражаси билан белгиланади.

Сенсор тарбияси сезги ва идрокни бирор мақсад асосида ривожлантиришдир.

«Сенсор» сўзи лотинча сўздан олинган бўлиб «sensus»- «туйғу», «сезги», «идрок», «сезиш қобилияти» маъноларини англатади.

Демак, борлиқни билиш аввало, сезиш, идрок қилишдан бошланади. Инсон кўриш, сезиш, англаш, ҳис қилиш ёрдамида теварак-атрофдаги нарса ва ҳодисалар тўғрисида билимга эга бўлади. Инсонда фақат шулар асосидагина хотира, тафаккур, хаёл каби жараёнлар ҳосил бўлади.

Мактабгача тарбия ёшидаги ва кичик мактаб ёшидаги болалар ақлий билимининг 9/10 қисмини сезиш орқали идрок этилган таассуротлар ташкил этади. Сезги ва идрок қанчалик бой бўлса, инсоннинг атрофдаги олам ҳақидаги тасаввурлари шунчалик кенг бўлади.

Болаларнинг сенсор маданияти, унда сезги ва идрокнинг м' ваффақияти учун муҳим шарт-шароит ҳисобланади

Болаларнинг ақлий эстетик жисмоний ва меҳнат тарбиясини шаклланишида сенсор тарбия муҳим ўрин тутди.

Айниқса, мактабгача ёш даври сенсор жараёнларни ривожлантириш даври саналади. Шунинг учун бу даврда сенсор тарбия муҳим ўрин тутди. Сенсор тарбия болаларда ҳиссий билиш қобилиятларини шакллантиришга сезги идрокни такомиллаштиришга қаратилган педагогик жараёндир.

Сенсор тарбиянинг мазмуни ва методи руҳшунослик фанида идрок ва сезгини ривожлантириш муаммоси қандай талқин қилиниши билан белгиланади. Фанда бу муаммони ҳал этиш турлича ёритилган. Педагогика тарихида эса сенсор тарбиясининг ҳар хил системаси кўрсатилган.

Ўтмишдаги педагоглар Фрибел, М.Монтессери, О.Декроли ва бошқалар томонидан яратилган система болаларнинг қўлидаги майда мускулларини ривожлантиришга, ранг ва унинг турлари, шакл ва ҳажми юксак даражада фарз бўлишга эришишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди.

Мактессорининг дидактик материаллари ўз-ўзини назорат қилиш принципига мувофиқ яратилган бўлиб, болаларга педагогнинг иштирокисиз, мустақил шуғулланиш имконини берар эди. Аммо сезги аъзоларининг ривожланиши, нутқнинг ўсиши, самарали фаолият билан боғланмас эди дейди. Юқоридаги алломалар томонидан илгари сурилган таълимот, айниқса, ҳозирги таълим-тарбия жараёнида кенг қўлланилмоқда. Бу усуллардан фойдаланиш болаларни ҳар томонлама ҳам ақлий ҳам жисмоний ривожланишига уларнинг онги, ақли ва ҳиссий туйғуларини шаклланишига ижобий таъсир кўрсатади. Шу боис, ҳозирги кунда барча мактабгача тарбия муассасаларида ушбу методлардан кенг

қўлланишга эришилмоқда. Бунинг учун барча тарбиячилар мазкур методлардан кенг қўллаш мақсадида ҳар бир гуруҳ хоналарида алоҳида-алоҳида бурчаклар ташкил этганлар.

Шунингдек, педагог ва руҳшунос олимлар сенсор тарбиянинг хилма-хил фаолият турлари жараёнида фаолиятнинг тасвирий-амалий, мусиқали ҳаракат турларида болаларни теварак-атроф билан таништиришда амалга ошириш муҳимлиги тўғрисидаги янги тизимни яратдилар. Улар бундай тизимнинг мазмуни, метод ва назариясини ишлаб чиқдилар. Истиқлолни қўлга киритилиши барча соҳалар сингари мактабгача тарбия муассасалари олдида ҳам қатор вазифаларни белгилаб берди. Айниқса, юқорида қайд этилган, олимларимиз томонидан ўрганилган усул ва методлар мактабгача ёш даврдаги болаларнинг ривожланишига қанчалик таъсирчанлиги юқори эканлигига шак-шубҳасиз алоҳида эътибор талаб қилинмоқда. Таълим-тарбия жараёнида эса «Мантессорин», «Тризс» каби методлардан қўллаш катта самара бермоқда.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни тарбиялашда ҳамда уларда «туйғу, сезги, идрок, сезиш» қобилиятларини шакллантиришда сенсор тарбия муҳим ўрин тутади. Бундай тарбияни қўллашдан мақсад мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг қобилиятларини шакллантириш, ўстириш ва ривожлантиришга қаратилган. Сенсор тарбия қобилиятларни ривожлантириш учун болалар буюмнинг фақат нимага ишлатилишини номинигина билиши етарли бўлиб қолмай, балки буюмларни чуқурроқ идрок этиши, уларни ушлаш, улар билан муомалада бўлганда хилма-хил сезгилар иштирок этиши ҳам жуда муҳимдир деб билади. Шунинг учун тарбиячи сенсор тарбиянинг ана шу томонларига алоҳида эътибор бериши лозим бўлади. Тарбиячи болаларга бирор топшириқ берганида, масалан, буюмларни бир жойдан иккинчи жойга олиб қўйишда уларни оғирлигини ҳис қилиш, буюмни қўлга олиб унинг сиртини се-

зиш ва сифатини силлиқ ёки ғадир-будурлигини, иссиқ ёки совуқлигини ва шунга ўхшашларни аниқлаши керак.

Болаларнинг ёши улғайиб, ҳаёт тажрибалари ортиши, шароитларнинг ўзгариши билан идрок этиш жараёни ва унга қўйиладиган талаб ҳам мураккаблашади.

Навбатчилар ётоқларнинг катта-кичиклиги, чуқур ёки юзалигини, пиёла ва чинни идишларнинг оғирлигини, сиртининг силлиқлигини, ушлаганда совуқроқлигини, пластмасса буюмларининг енгиллигини ҳис қиладилар.

Сенсор тарбиянинг мазмуни ўз ичига теварак-атрофдаги ҳамма сенсор белгиларни қамраб олади. Булар болаларнинг ҳамма фаолиятлари орқали амалга оширилади.

Бу ёшдаги болаларга ранглارни фарқ қилиш ва уларнинг номини айтиш ўргатилади, ранг туслари буёқлар ҳақида тасаввурлар шакллантирилади.

Сезги ва идрок бирор мақсадга қаратилган мазмунли фаолият жараёнида муваффақиятли ривожланади.

Самарали фаолият (расм чизиш, лой ва пластилиндан буюмлар, апликациялар ясаш) сезги ҳамда идрокнинг ривожланиши учун қулай шароит яратиш билан бирга буюмнинг, шаклини, рангини, жойини билиб олишга ҳам эҳтиёж пайдо қилади. Мактабгача тарбия муассасаларида болалар бутун йил давомида табиат билан таништириб борилади, уларга ўсимликларни, қушларни, ҳайвонларни парвариш қилиш топширилади. Бу эса ер, қуёш иссиқлигининг хусусиятларини сезиб билиб олиш учун катта имкониятлар яратади. «олдинга», «орқага», «тепада-пастда», «узоқ-яқини», «чапда-ўнгда» каби фазовий тасаввурларни ўзлаштириб оладилар.

Болалар кўпроқ табиат билан алоқада бўлишлари туфайли таассуротлари, эшитиб таъсирланиши хусусиятлари ортиб боради. Болаларни қушларнинг сайраши, баргларнинг шитирлаши, шамолнинг гувиллаши, ём-

фирнинг шатур-шутири ва момақалдиуроқнинг гумбурлашини диққат билан тинглашга ўргатиш зарур.

Сенсор тарбиянинг асосий усулларидан бири-текширишдир.

Текшириш – буюмларни махсус равишда ташкил этилган идрок қилишдан иборат бўлиб, унинг натижаларидан керакли жараёнларда фойдаланилади. Буюмларнинг хусусиятларини, номини ва таърифини аниқлаш, уларни маълум бир хоссаларига кўра таққослаш учун дидактик ўйин ёки қўлланмалардан фойдаланиш мумкин.

Улардан болалар билан олиб бориладиган хилма-хил машғулотларда меҳнат, кузатишлар ва болаларнинг мустақил ишларида кенг фойдаланиш мумкин.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Сенсор тарбияси деганда нимани тушунаси?
2. Сенсор тарбиясининг мазмуни ва моҳиятини ёритинг.
3. Сенсор тарбиясининг мақсадини айтинг?
4. Сенсор тарбия усулларини айтинг?

XII боб. АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ

Режа:

1. Ахлоқий тарбиялашнинг назарий асослари.
2. Ахлоқий тарбиянинг вазифаси ва тамойиллари.
3. Болалар боғчасида ахлоқий тарбия воситалари.

«Ахлоқ» ижтимоий тушунчалардан бири бўлиб, унинг моҳияти шахс хатти-ҳаракатлари, юриш-туриши, турмуш тарзи, ҳаёт кечириш тамойиллари, қоидалари, шунингдек, ижтимоий муносабатлар мазмунини ифодалайди. Шунинг учун ҳам ахлоқ ижтимоий ҳодиса сифатида жамият маънавий - руҳий ҳаётида муҳим аҳамият касб этади.

«Ахлоқ» тушунчаси оила фикри асосида тартибга солинувчи фаолият тарзида кишилик жамиятининг илк босқичида шаклланган. Демак, «ахлоқ» тушунчаси қадим-қадимдан ижтимоий фалсафий, психологик, педагогик, тарихий, бадиий, этнографик ва маданият-шуносликка оид асарларда ушбу тушунча турли кўламлиқларда ишлатиб келинган. Ахлоқ (хулқ-атвор демакдир) — ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, ижтимоий тартиб қоида бўлиб, бу тартиб қоида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида кишиларнинг хатти-ҳаракатини тартибга солиш вазифасини бажаради.

Ахлоқ шахс тараққиётининг юқори босқичи бўлган маънавий мойилликни асосини, пойдеворини ташкил этади.

Ахлоқ кишиларнинг хулқ-атвор меъёрлари ва қоидаларини, уларнинг ўз-ўзига, бошқа кишиларга, меҳнатга, жамиятга муносабати каби ахлоқий тушунчаларни ўз ичига олувчи ижтимоий онгнинг алоҳида шак-

лидир. Ахлоқ тарихий хусусиятга эга, чунки у кишилик жамиятда авлодлар томонидан тўпланган ахлоқий тажрибалар ва муносабатларни акс эттиради. Зеро, ахлоқсиз, ахлоқий талаб ҳамда уларда ифода этилган ғояларсиз шахснинг руҳан ва жисмонан етуқлигининг асоси бўлган маънавий комиллик шаклланади. Демак, инсоннинг баркамоллиги, аввало, унинг маънавий жиҳатдан етуқлиги билан белгиланади.

Бизнинг назаримизда, шахс маънавияти унинг онгида кечадиган ижобий мазмунга эга ўй фикрлари, ниятлар, ғоялар, назария ва таълимотлар мазмунининг амалий фаолиятидаги татбиқида намоён бўлувчи руҳий жараёнدير. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, шахс маънавияти асосида ижобий мазмунга эга бўлган, ўй фикрлар, ниятлар, ғоялар, назариянинг ва таълимотлар мазмунини тушуниб етишишини эътиборга олиш лозим. Демак, ўзбек халқининг маънавияти ҳақиқатгўй ва адолатли бўлиш, жаҳолат ва қабихлик йўлини тўсиш, инсонийлик, меҳр-шафқат, маърифат, дўстлик, мардлик, биродарлик, меҳмондўстлик, поклик, хуш хулқилик, инсоф, ватанпарварлик каби инсоний фазилатларни сингдиришга чақиради.

Қадим-қадимдан ўзбек ва шарқ классиклари ижодида ахлоқ-одоб масаласи марказий ўрин эгаллаб келган. Кайковуснинг «Қобусномаси»дан тортиб, Ал-Хоразмий, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Синоларнинг назмий ва насрий асарларида Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билик», Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибатул ҳақойиқ» (Ҳақиқат совғалари), Имом Исмоил ал-Бухорийнинг «Ал адаб Ал-Муфрат каби» жаҳонга машҳур асарларида Алишер Навоийнинг ўлмас шеърлятида, Мунис, Хоразмий каби шоирлар асарларида ахлоқ-одоб масалалари ёритилган.

Кошифийнинг асарларидаги таълим-тарбия, ахлоқ масалалари кўпчилик учун андоза, намуна, одоб меъёри сифатида қисқа асосли, лўнда қилиб ёзилган. Кошифийнинг фикрича, инсон фазилати унинг эгаллаган

таълим-тарбиясига боғлиқ. Шундагина у одобли ҳисобланиши мумкин. «Одоб – бу қалбни ёмон сўзлардан ва ножўя хулқдан сақлай олиш, ўзини ва ўзгаларни хурмат қила билишдир», - дейди олим.

Навоий эса «Одобли инсон барча одамларнинг яхшисидир ва барча одамлар ичида ёқимлироғидир» - дейди. Бу билан эса у кишиларнинг инсонийлик белгиси унинг одобли, ахлоқли эканлиги билан ўлчанади, деб таъкидлайди ва барча инсонларни яхши хулқли бўлишга чақиради.

Шунингдек, Навоийнинг «Маҳбубул қулуб» асарида одоб, ахлоққа оид гоълар илгари сурилган. Унинг бирдан-бир орзу-умиди, идеали инсонга бўлган меҳр-муҳаббат, самимийлик эди: «Донишмандлар айтибдурларким, одобли инсон барча одамларнинг яхшилиги ва барча халқлар учун ёқимлидир. У мансабдор кишилардан гўзалроқ ва бадавлат одамлардан хурматлироқдир. Ёшларни кўзга улуғ қилиб кўрсатадиган нарса одобдир».

Қошғарий: «Инсонларда оқ кўнгиллилик, бағрикенглик, меҳнатсеварлик, софдиллик, ростгўйлик, сажийлик, виждонлилик, иродалилик, қатъиятлилик каби фазилатлар, бўлиши шарт ва булар инсоннинг баркамоллигидан далолат беради, - дейди, аммо хасислик, олғирлик, очкўзлик, фирромлик, пасткашлик, тўхматчилик, хоинлик, ёлғончилик кишиларни бебурд, ахлоқсиз қилиб қўяди. Бундай салбий хислатлар уларни обрўсизлантиради, ҳаётини издан чиқаради, нотўғри йўлга бошлайди. Пасткаш, бахил одамдан яхшилик кутиш мевасиз дарахтдан мева кутишга ўхшайди». Одобли бўлишнинг фазилати тўғрисида шеър ва дostonлардан, адабий манбалардан жуда кўплаб парчалар, шеърый мисралар келтириш мумкин. Одобли, яхши хулқли бўлиш тўғрисида доно халқимиз тўқиган кўплаб мақол маталлар асрлар оша оғиздан-оғизга ўтиб келмоқда: Одобинг-обрўйинг. Одоб-кишининг зебу зийнати. Олтин олма – одоб ол. Яхшиликка яхшилик ҳар кишининг ишидир, ёмонликка яхшилик эр кишининг ишидир.

Мактабгача тарбия ёшининг ўзига хос томони шундаки, бу ёшда болалар ахлоқий тушунча ёки хулқни сўз билан аниқ таърифлаб беролмайдилар. Лекин болалар боғчасидаги тўғри талқин воқеаларнинг умумий маъносини англаб олишга ёрдам беради. Агар болалар бошқаларда яхши хулқ намуналарини кўрсалар ўзлари ҳам уларга ўхшашга ҳаракат қиладилар. Ахлоқий тарбиянинг ғоявий асоси унинг мақсади вазифаси ва тамойилларини белгилайди, руҳий педагогик асоси эса болалар боғчасида ахлоқий тарбия беришнинг вазифаси ва мазмуни воситалари ва методини ҳамда педагогик шарт-шароитини белгилаб беради. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш вазифаси ва мазмуни боланинг маънавий дунёсини, унинг онгини, ахлоқий ҳисларини, шахсий сифатлари ва хулқини тарбиялаш ва ривожлантиришни тақозо этади.

Ахлоқий тарбия вазифаларига қуйидагилар киради:

1. Болаларда ахлоқий ҳис-туйғулар, тасаввурлар ва ҳатти-ҳаракатларни тарбиялаш.
2. Хулқ маданиятини ва ижобий сифатларни тарбиялаш.
3. Шахсда ахлоқий ҳис-туйғуларни тарбиялаш.
4. Хулқдаги салбий томонларни барҳам топтириш.

Бу тарздаги умумий вазифалар ёш гуруҳлари бўйича аниқлаштирилади ва ўқув-тарбия жараёнининг мазмунида ўз аксини топади. Ахлоқий тарбиянинг асосий тамойиллари қуйидагилар:

- ғоявий ва тарбиявий ишнинг маълум мақсадга қаратилганлиги;
- таълим-тарбия ишига бола шахсини ҳурмат қилган ҳолда ёндашиш;
- ахлоқий тарбия ишини ҳаёт ва замон билан ҳамнафасликда олиб бориш;
- болаларнинг фаоллиги;
- жамоада тарбиялаш;
- тарбиявий ишнинг тизимлари ва изчиллиги;

- таъсирчанлиги;
- оила, боғча ҳамда катталар тарбиявий таъсири-
динг бирлиги;
- боладаги ижобий шароитларга суяниш;
- бола шахсини ҳар томонлама ривожлантиришни
кўзда тутиш.

Болалар боғчасида ахлоқий тарбия бериш ҳар хил воситалар ёрдамида амалга оширилади. Аввало, болаларни ҳар хил фаолиятлар воситасида катталар меҳнати билан таништириш, машғулотларда ва машғулотлардан ташқари вақтларда таълим бериш, кун давомидаги маиший, мустақил, бадиий фаолиятда, кўнгил очишларда қатнаштириш орқали бу иш ҳал этилади. Ҳар хил байрамлар. Санъат воситалари, ижтимоий ҳаёт воқеалари, болалар бадиий адабиёти, мусиқа, ашула, гасвирий ва амалий санъат, ўйинчоқ ва ўйин материаллари, оммавий ахборот воситалари, ойнаи жаҳон ва радио, кино ва диафильмлар, диапозитивлар ва бошқалар болаларнинг ахлоқий тарбиясига катта таъсир кўрсатади. Бундай воситалардан маълум бир изчиллик ва тизимлилик билан фойдаланилгандагина болаларнинг ахлоқий тарбиясига ижобий таъсир кўрсатиш мумкин.

Юқоридаги айтилганлардан хулоса шуки, ахлоқ одоб ўзбек миллати ҳаётининг мазмуни ҳисобланади. Қаерда, қайси жамиятда, қайси давлатда яхши хулқ қарор топса, ўша жамиятдаги кишиларнинг ҳаёти фаровон, турмуши тинч, одамлари бой-бадавлат бўлади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. «Ахлоқ» ёки «ахлоқийлик» нима ва унинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамияти қандай?
2. Маънавият тушунчасининг мазмуни.
3. Ахлоқий тарбия вазифаси.
4. Ахлоқий тарбия тамойиллари.
5. Ахлоқий тарбия воситалари нималар?

XIII боб. АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ МЕТОДЛАРИ

Режа:

1. Ахлоқий тарбия ҳақида тушунча.
2. Методларга қўйиладиган талаблар.
3. Ахлоқий одатларни тарбиялашнинг педагогик шарт-шароитлари.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга ахлоқий тарбия беришда ҳар хил метод ва усуллардан фойдаланилади.

Ахлоқий тарбия методлари – болаларнинг ахлоқий тасаввур ва билимларини эгаллаб олиши, уларда маданий хулқ ва ижобий муносабатларни, шахснинг ахлоқий ҳис-туйғулари ва сифатларини тарбиялашга қаратилган фаолият усулидир. Ахлоқий тарбия методлари қўйидаги гуруҳга бўлинади.

1-гуруҳ: ахлоқий тасаввур ва билимларни, уларни бажариш хоҳишини шакллантиришга қаратилган методлар.

2-гуруҳ: ахлоқий ҳис-туйғулар ва муносабатларни рағбатлантиришга қаратилган ёрдамчи методлар.

Ҳамма гуруҳ методлари ахлоқий ҳис-туйғулар ва шахсий сифатларни тарбиялашни таъминлайди. Шунингдек, кўрсатмали, оғзаки методлар, тушунтиришни кўрсатиш билан қўшиб олиб бориш. Тарбиячининг ҳикояси, ўқиб бериш, ахлоқий мавзуларда суҳбатлар (расмга қараб, тажрибага асосланиб, ўқилганлар бўйича), кузатиш, расмларни намойиш қилиш, болалар адабиёти ва ҳаётдаги ижобий мисоллардан фойдаланиш асосида олиб борилади.

Юқорида келтирилган ҳамма методлар орқали бола-

ларга ахлоқий меъёр ва қоидалар, ижтимоий ҳаёт воқеалари ўргатилади, уларда ахлоқий тасаввур ва тушунчалар шакллантирилади.

Бу методларга қуйидаги асосий талаблар қўйилади: болаларнинг яхшилик ва ёмонлик тўғрисидаги тасаввурларини эътиборга олиш, ақлий, хулқ-атвор меъёрларини муҳокама қилиш учун махсус яратилган вазиятда болаларнинг ўзларини фаол қатнаштириш, ҳар бир боланинг ҳис-туйғусига эҳтиётлик билан муносабатда бўлиш. Болани ноўрин танқид қилиш, унинг устидан кулиш, унга нисбатан эътиборсизлик қилиш ярамайди. Ҳамма методлардан маълум изчиллик билан комплекс равишда фойдаланилади.

Ҳар бир метод ўзига хос бўлиб, маълум вазифани бажаради. Буни бир қатор мисоллар орқали кўриб чиқамиз. Тушунтириш кўпинча болаларга янги ахлоқий тушунча, меъёр, қоида баён қилиб борилаётганда ишлатилади. Тушунтириш катталарнинг жонли сўзи ва намунасига асосланади. Масалан: рўпарадан келаётган таниш кишига хушмуомалалик билан салом бериш учун аввало, бир оз тўхтаб, у кишининг юзига қараб кулимсираб «Ассалому алайкум» дейиш ва яна йўлида давом этиш керак. Тушунтириш ва кўрсатиш табиий ҳолда бўлиши керак. Ахлоқий мавзулардаги суҳбатни мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ҳамма гуруҳларида қўллаш мумкин. Тушунтириш ёрқин бўлиб, болаларнинг ҳис-ҳаяжонига етарлича таъсир этиши керак. Бу методнинг асосий вазифасига қуйидагилар киради:

– болаларда ижобий-ахлоқий ҳисларни уйғота олиш, эртак қаҳрамонларига ҳамдардлик билдириш ҳамда ютуғидан қувониш ва муваффақиятсизлигига биргалашиб ачиниш;

– болаларга тушунарсиз бўлган айрим ахлоқ қоидаларининг мазмунини очиб бериш;

– ахлоқий мавзулардаги ҳикоялардан машғулотларда, сайрларда, болаларнинг ўз ҳаёти билан боғлиқ бўлган жойларда фойдаланиш. Ахлоқ мавзулардаги суҳбатлар

орқали болалар ахлоқ меъёрлари ва қоидаларини, ижобий хулқ шаклларини эгаллабгина қолмай, шу билан бир қаторда уларда ахлоқ қоидалари ва меъёрларига нисбатан талаб юзага келади.

Болаларнинг ахлоқий тажрибаларини кенгайтириб бориш хулқнинг ахлоқий сабабларини аниқлаб бориш керак. Суҳбат жараёнида болалар ўз фикр-мулоҳазаларини айтишларига кенг имкон берилади. Шунда улар ҳар бир хатти-ҳаракатини онгли равишда, ахлоқ меъёрлари ва қоидалари доирасида бажаришга уринадилар.

Шунингдек, болаларга бадиий адабиётларни ўқиб бериш, санъат асарлари ва амалий санъат буюмларини томоша қилиш, мусиқа ва ашула эшитиш болаларда эстетик ҳисни уйғотади ҳамда ахлоқий қоида ва меъёрларни сингдириб боради.

Амалий ва ўйин методлари – ўйин машқлар, муаммоли вазиятлар, изланувчанлик фаолияти, педагогик масалаларни ечиш, дидактик ва ҳаракатли, саҳналаштирилган ўйинлар, инсценировка болаларнинг ҳамма фаолиятига раҳбарликни ҳам шу гуруҳ методларига киритиш мумкин.

Методлар ахлоқий тасаввур ва тушунчаларни мустақкамлашга, болаларда ахлоқий тажрибани тўп-лашга, ахлоқ меъёрлари ва қоидаларини онгли равишда эгаллаб олишга ёрдам беради.

Ўйин кичик боғча ёшидаги болалар учун машқ ҳисобланади ва ахлоқий хулқ ва одатларни тарбиялашнинг энг таъсирли усулидир. Унга қоидаларни машқ қилдириш – фойдали одатларни қайтариш каби-лар киради.

Муаммоли вазият ўзининг аҳамияти жиҳатидан машққа жуда яқин туради, аммо унинг ўзига хос томони болада фаоллик, ижодкорлик, мустақиллик намоён бўлиши учун шароит яратади. Дастлаб ҳикоя – вазият (тугалланмаган ҳикоя) тавсия этилади, масалан, бирорта ҳикоя маълум ерида тўхтатилади. Тарбиячи болаларга

ҳикоядаги қаҳрамонлар хулқини баҳолашни тавсия этади. Болаларнинг жавоблари муҳокама этилади ва ҳикоядаги ижобий инсоний хулқ ҳақида бир фикрга келинади.

Ахлоқий тарбия методларидан тарбиячи болаларда ижобий ахлоқий сифатларни мустаҳкамлаш бола хулқидаги салбий томонларни бартараф этиш мақсадида фойдаланилади. Бунда тушунтириш, ишонтириш, суҳбат шакллари қулай бўлади. Рағбатлантириш ва жазолаш ахлоқий тарбиянинг қўшимча методи бўлиб, у асосий методларга таъсир этишнинг ўзига хос воситаси бўлиб хизмат қилади. Тарбиячи боладаги ижобий хатти-ҳаракатни фаоллаштириш ёки бўлмаса, болани ёмон қилиқлардан қайтариш учун рағбатлантиришдан фойдаланилади.

Болалар боғчасида рағбатлантириш шакллари: мақташ, маъқуллаш, болага ўйинда бош ролни бериш. Жазо шаклларига эса танбеҳ, маъқулламаслик, яхши кўрган ўйинчоғини бермаслик киради. Жисмоний жазо қатъиян ман этилади. Жазонинг бош вазифаси юзага келган низоларни бартараф этиш, янгисининг юзага келишига йўл қўймаслик.

Ахлоқий одатларни тарбиялашнинг педагогик шарт-шароитлари қуйидагилардан иборат:

1. Ахлоқий тарбия жараёнини инсонпарварлаштириш, яъни педагог ва болаларнинг ўзаро муносабатлари боланинг шахсига нисбатан ҳурмат билан қарашга асосланиши керак.

2. Педагогик жараёни шундай ташкил этиш керакки, унда боланинг ўзи ижобий одатларни эгаллаб бориш, салбий хусусиятларни йўқотишга интилсин.

3. Ахлоқий тарбия боланинг ижобий хулқига асосланиб амалга оширилиши зарур.

4. Болани тарбиялаш учун яхши ҳиссий муҳит яратиш керак. Жазолаш ва қўрқитиш билан ижобий ахлоқий сифатларни тарбиялаб бўлмайди.

5. Болада ахлоқий одатларни шакллантириш учун ундаги маълум одатларга асосланиш керак.

6. Ижобий одатларни юзага келтириш учун қизиқарли фаолиятларни ташкил этиш керак. Шундай қилиб, болаларнинг ахлоқий тасаввур ва тушунчаларни эгаллаб олиб, уни кундалик одатга айлантиришлари учун болаларнинг катталар раҳбарлигидаги фаолиятни ташкил этиш лозим. Демак, тарбиячи бола шахсида ахлоқий ҳис-туйғуларни тарбиялаш учун ҳамма восита ва методларни қўлласа, яхши хулқ намуналарини ўргатиш анча осон кечади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Ахлоқий тарбия методлари деганда нимани тушунасиз?
2. Ахлоқий тарбия методлари неча гуруҳга бўлинади?
3. Муаммоли вазият нима?

XIV боб. БОЛАЛАРДА ВАТАНГА МУҲАББАТ ВА БАЙНАЛМИЛАЛЛИКНИ ТАРБИЯЛАШ

Режа:

1. Ватанпарварлик тушунчасининг моҳияти.
2. Ватанпарварлик ва байналмилаллик тарбияси.
3. Болаларда ватанпарварликни тарбиялаш.

Ватан инсоннинг киндик қони тўкилган тупроқ, уни камол топтирадиган, ҳаётига мазмун бахш этадиган табаррук маскандир. У авлодлардан авлодларга қоладиган буюк мерос, энг азиз хотира. Ватан ота-боболаримизнинг ҳоқи поклари жо бўлган, вақти соати етиб ҳар биримиз бош қўядиган муқаддас заминдир.

Ватани бор одамнинг ғурури, ифтихори юксак, мақсад -муддаолари аниқ бўлади. Тоғдек таянган Ватани борлигини ҳис этган инсон ҳаётнинг ҳар қандай синовларига доимо тайёр туради.

Ватанпарварлик эса, энг аввало, киндик қони тўкилган жойга қариндош - уруғ ва маҳалла-кўйга, эл-юрт, она заминга бўлган ҳурмат-эътибор, меҳр-муҳаббатдан бошланади. Ватанпарварлик ижтимоий, тарихий ва ахлоқий ҳис-туйғу сифатида инсонлар жамиятининг ижтимоий тараққиёти давомида пайдо бўлади.

Буюк ўзбек мутафаккирларининг фикрича, биз туғилган юртимиздан узоқ бўлсак, бизни тортиб келадиган қувват ўз ватанимизнинг, она тупроқнинг меҳру муҳаббатидир.

Шу ўринда савол туғилиши мумкин, ватанпарварлик ўзи нима? У қандай мақсадга хизмат қилади.

Миллий ватанпарварлик, аввало, ўз халқининг қонига сингиб кетган имон ва инсоф, меҳр-муҳаббат,

оқибат, шафқат, виждон ва андиша, ор-номус, она юртга, ўз миллатига садоқат каби азалий ахлоқий-маънавий қадриятлар ҳақидаги ғоялар, қарашлар йигиндисидир. Бугунги кун миллий ватанпарварлик мафкурасининг таркибий қисмлари қуйидагилар:

- мустақиллик туйғуси ва уни тўла идрок этиш;
- ўзбек миллий мафкураси;
- кўп миллатли Ўзбекистон халқининг ватанпарварлиги.

Ватанпарварлик жамиятдаги барча кишиларни, миллат ва элатларни ижтимоий-сиёсий куч ва гуруҳларни бирлаштирувчи муҳим омил эканлигини доимо диққат марказида сақлаш лозим.

Ватанпарварлик туйғуси, тарбиячи ва ота-онага, ўз маҳалласи, қишлоғи, тумани, шаҳри вилоятига бўлган чексиз муҳаббатдан, унинг тарихи, маданиятига ҳурмат ва садоқатдан бошланади. Ватан туйғуси кичкина одам кўз ўнгида кўраётган нарсадан қойил қолишдан, уни ҳайратлантирадиган ва қалбида акс садо берадиган нарсалардан бошланади.

Катталарнинг вазифаси — бола оладиган кўплаб таасуротлардан унга энг тушунарли бўлганларини, энг яқин кишилари, жонажон ўлка, унинг табиати ва ҳайвонот дунёси, халқ фаровонлиги, Ватаннинг гуллаб яшнаши йўлидаги меҳнати, ўртоқлик, ўзаро ёрдам ва бошқаларни танлаб беришдан иборат.

Мақтабгача тарбия ёшидаги боланинг тушунчасига нима кўпроқ мос келади ва нима уни қизиқтириши, ҳаяжонлантириши мумкин?

Даставвал, у туғилган ва яшаётган жойлар. Жонажан она табиат Ватанга муҳаббатни тарбиялашнинг кучли омилларидан ҳисобланади. Унинг гўзаллигидан завқланиш, табиатига эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, инсон меҳнатининг табиатдаги ўзгартирувчанлик ролини тушуниш — буларнинг ҳаммаси жонажон ўлкага муҳаббатни шакллантириш манбаларидир.

Одам Ватанга бўлган муҳаббатини ўзи туғилиб ўсган

оиласи, болалар боғчаси ва мактаби, болалар билан ўйнаган ўйинлари ва жойлари билан боғлайди.

Ватанга муҳаббат энг чуқур ижтимоий ҳислардан биридир. Бизнинг давлатимизда Ватанга муҳаббат ҳисси байналмилалчилик билан уйғунлашиб кетади. Ватанга муҳаббат мактабгача тарбия ёшидаги болаларда катталар томонидан болаларнинг руҳий ривожланишини ва улар тафаккурининг аниқ ҳамда образлилигини эътиборга олган ҳолда маълум изчиллик билан тарбиялаб борилади. Шунинг учун бу ёшдаги болаларда Ватанга муҳаббатни, уларга яқин ва таниш бўлган аниқ фактлар, ёрқин мисоллар орқали тарбиялаб борилади. Тарбиячилар болаларда ўз оиласига, уйига, боғчасига ва уларни ўраб турган теварак-атрофга муҳаббат ҳамда уларга содиқ бўлишни тарбиялаётган энг муҳим ижтимоий туйғу – Ватанга муҳаббатни тарбиялаб боради. Кичик боғча ёшидаги болалар теварак-атрофдаги воқеа, ҳодисаларнинг фақат ташқи белгиларини англаб оладилар. Улар ҳайит, Наврўз байрамини ҳамма кишилар кутиб олишларини кузатади, бундан жуда завқланади, аммо бунинг сабаби ва натижаларини билмайдилар. Уларга байрамларнинг моҳиятини тушунтириш билан ҳам ватанпарварлик тарбияси амалга оширилади.

Ўзбекистон халқининг ватанпарварлик тарбияси байналмилаллик тушунча билан йўғрилиб кетганки, ҳар бир фуқаро Ўзбекистонда истиқомат қилаётган турли миллат ва элат вакиллари ҳурмат қилади.

Байналмилал тарбия Ватан равнақи йўлида халқлар дўстлиги, бирдамлиги, ҳамкорлиги, ҳамфикрлиги, ҳурмат каби тушунчаларни тарбиялашдир. Мамлакатимиз кўп миллатли маскан бўлиб, унда 130 дан ортиқ миллат вакиллари истиқомат қиладилар. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни байналмилалчилик руҳида тарбиялаш асосида бошқа миллат халқларига ижобий муносабат ва дўстона ҳис-туйғулар уйғотиш мақсади ётади.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни байналми-

лалчилик ҳис-туйғуларини асосини шакллантиришда аввалига турли миллат вакиллари билан учрашувлар ўтказиш, махсус машғулотларда уларнинг урф-одатлари, маданияти, санъати, табиати тўғрисидаги адабиётларни ўқиб бериш, суҳбат ўтказиш, расмларни кўрсатиш, диафильмлар намойиш қилиш, миллат болалари ҳаёти, шу миллат кишиларининг меҳнати ва турмуши ҳақидаги ҳикояларни ўқиб бериш фойдали бўлади.

Шунингдек, болаларда байналмилалчилик ҳиссини тарбиялашда миллий кўғирчоқлар катта ўрин эгаллайди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Ватан деб нимага айтилади?
2. Ватанга муҳаббатни тарбиялаш.
3. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларда ватанпарварлик ҳиссини тарбиялашнинг аҳамияти.
4. Байналмилал тарбияни тавсифланг.

XV боб. ЭСТЕТИК ТАРБИЯ

Режа:

1. Эстетик тарбиянинг мазмуни, моҳияти ва аҳамияти.
2. Болаларни эстетик тарбиялашнинг ўзига хос хусусиятлари ва ўрни.
3. Эстетик тарбиялашнинг вазифаси мақсади ва методи.
4. Эстетик тарбиянинг воситалари.

Эстетик тарбия кенг тушунча бўлиб, воқеликдаги, санъатдаги, табиатдаги, ижтимоий ва меҳнат муносабатидаги, турмушдаги гўзалликни идрок қилиш, тушунишга ўргатиш, гўзалликка муҳаббат уйғотиш ва ҳаётга гўзалликни олиб кириш қобилиятларини тарбиялашдир.

Эстетик тарбия ўз навбатида болаларга ҳар томонлама тарбия беришнинг бир қисми ҳисобланади. У аynиқса, ахлоқий тарбия билан узвий боғлиқдир. Санъат ва ҳаёт гўзаллиги билан таништириб бориш боланинг ақлини, ҳиссини тарбиялаб қолмай, шу билан бир қаторда унинг ҳаёли ва фантазиясини ҳам ривожлантиради.

Болаларни гўзалликка ошно қилиш, уларда ҳаётий воқеаларни тўғри тушуниш, олийжаноб ҳис-туйғуларни ва интилишларни шакллантиришга ёрдам беради. Болаларда гўзалликни идрок қилишни тарбиялаш орқали уларда бошқа кишиларнинг кечинмаларини ҳис эта билиш, қайғусини бирга барҳам кўриш каби хусусиятлар шаклланиб боради. Эстетик ривожланиш шахснинг эстетик онги, муносабати ва эстетик фаолиятининг шаклланиши ва такомиллашувида узоқ вақтни талаб

этадиган жараёндир. Шахнинг эстетик ривожланиши ижтимоий-тарихий ва эстетик тажрибани ижодий ўзлаштириш жараёнида юзага келади.

Эстетик эҳтиёж – киши борлиқни, бадий фаолиятни, унинг ҳар хил кўринишларида эстетик идрок этишга ундовчи субъектив омилдир. Эстетик қизиқиш шахсни санъат асарларини, теварак-атрофдаги борлиқни эстетик идрок этишга ва эстетик фаолиятга йўналтиради. Эстетик қизиқиш эҳтиёжни юзага келтиради. Эстетик тарбия тушунчаси билан бир қаторда бадий тарбия тушунчаси ҳам мавжуд.

Бадий тарбия санъат асарлари адабиёт, мусиқа, ашула, тасвирий санъат ва бошқа воситалар асосида тарбиялашдир. Эстетик тарбия – анча кенг, фақат санъат воситасидагина эмас, балки ҳаёт, меҳнат, кишиларнинг ўзаро таъсири воситасида гўзалликни, англашни тарбиялайди. Санъатда эса эстетиканинг турли-туман масалалари намоён бўлади. Айниқса, кишининг фикриродаси мадҳ этилади, унинг тарбияловчи роли ҳам шунда намоён бўлади. Шунинг учун санъат эстетик тарбиянинг мазмуни ва воситаси ҳисобланади. Эстетик тарбия ахлоқий меҳнат ва жисмоний тарбия билан чамбарчас боғлиқдир. Эстетик ва ахлоқий тарбиянинг ўзаро боғлиқлиги шундаки, кишининг гўзалликни идрок этишдан қувониш, унинг бошқа кишиларга яхшилик қилганидан хурсанд бўлишга ўхшаб кетади. Аксинча, гўзалликни кўра билмаслик, ундан завқлана олмаслик ёмон ишларни қилишга олиб келади.

Санъатнинг тарбиявий кучи шундаки, одамни ҳаётдаги воқеаларни, ҳодисаларни чуқур ҳис-ҳаяжон билан идрок этишга мажбур этади. Эстетик тарбия меҳнат тарбияси билан ҳам боғлиқ. Меҳнат фаолияти болаларни қувонтиради. Гўзаллик қувончисиз меҳнат қувончи бўлмайди. Меҳнат қувончи бу турмуш қувончидир.

Агар инсон эстетик жиҳатдан тарбияланган бўлса, у ҳар қандай қийин ишда ҳам гўзалликни кўра олади

ва уни зўр завқ-шавқ билан бажаради. Эстетик ва жисмоний тарбия ўртасида мустақкам боғланиш мавжуд бўлиб кишининг мустақкам соғлиғи учун муҳим саналади. Инсоннинг жисмоний камолоти гўзалликни тасаввур эта олмайди. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг эстетик ривожланишида, айниқса, эстетик тарбия эмас, ҳиссий ва сенсор ривожланиши тўғрисида ўйлаш керак. Бола ялтироқ бўёқдан хурсанд бўлади, бир маромдаги товуш ва ҳаракатлардан ҳузур қилади. Бола ҳаётининг биринчи йилида унинг сенсор қабул қилувчанлиги такомиллашиб боради. Бу ёшдаги болада кечинмаларнинг шаклланишида катталар муҳим роль ўйнайди.

Бола ҳаётининг иккинчи йилида унинг идроки секин - аста такомиллашиб боради. Ўрта гуруҳга келганда, болалар эстетик идрокнинг ривожланишида муҳим ўзгаришлар юз беради. Уларнинг эстетик идроки анча шаклланган бўлади. Бу ёшдаги болалар бадиий образларни энг оддий эстетик баҳолай оладилар. Катта гуруҳнинг охирига келганда улар мусиқани, бадиий асарларни диққат билан таъкидлайдилар, тасвирий санъат асарларини синчиклаб кузатадилар, улардаги ижобий қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатларидан қувонадилар, ёмонликни қоралайдилар.

Эстетик тарбиянинг вазифалари тарбиянинг умумий мақсадларидан келиб чиқиб, болаларнинг ёш ва индивидуал имкониятларига қараб белгиланади. Эстетик тарбиянинг вазифаларига қуйидагилар киради:

1. Болаларни ҳаётдаги, воқелиқдаги, табиат ва турмушдаги гўзалликни тушуниш, кўра билишга ўргатиш. Уларда эстетик ҳис-туйғу, дид, эстетик муносабатни тарбиялаш.

2. Болаларни бадиий ижоднинг турли жанрларида яратилган санъат асарларини тушуниш, севишга ўргатиш, уларда эстетик онг қирраларини шакллантириш.

3. Болани санъатнинг турли соҳаларига қизиқиши, изланишини таркиб топтириш.

Юқорида кўрсатилган вазифалар асосида мактаб-гача тарбия ёшидаги болаларнинг ҳар бир ёш гуруҳида эстетик тарбия беришнинг методлари ишлаб чиқилади:

1. Онгни фикрлаш қобилиятни ривожлантиришга қаратилган методлар.

2. Одатлантириш ва машқ қилдириш методи (так-рорлаш, ўргатиш, мусобақалар уюштириш, ибрат, намуна, ўгит).

3. Рағбатлантириш ва жазолаш методи (маъқуллаш, кўнгил кўтариш, намуна қилиш, қаторнинг бошида тур-ғазиш, раҳматнома эълон қилиш, огоҳлантириш, тушун-тириш, ота-онасига мурожаат этиш).

Болалар боғчасидаги эстетик тарбиянинг асосий во-ситалари қуйидагилардир:

- ижтимоий муҳит ва турмуш эстетикаси;
- санъат асарлари;
- болаларнинг ижодий фаолиятлари;
- байрамлар, кўнгилочар тадбирлар;
- маълум мақсадга қаратилган ва режа асосида амалга ошириладиган тизимли таълим.

Хулоса қилиб айтганда, эстетик тарбия болаларни ҳар томонлама баркамол тарбиялашнинг муҳим омили бўлиб, ақлий, ахлоқий, жисмоний тарбия билан чамбар-час боғланган ҳолда амалга оширилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Эстетик тарбия атамаси ва тушунчаси.
2. Эстетик тарбия шакллари.
3. Эстетик тарбияга қўйиладиган талаблар.

XVI боб. МЕҲНАТ ТАРБИЯСИ

Режа:

1. Меҳнат тарбияси ҳақида тушунча.
2. Болалар меҳнатининг ўзига хос хусусиятлари ва тарбиявий аҳамияти.
3. Меҳнат тарбиясининг вазифаси ва мазмуни.
4. Шарқ мутафаккирлари меросида меҳнат тарбияси.

Ўзбекистон Республикасида ижтимоий муносабатлар мазмуни янгиланаётган айти пайтда ўсиб келаётган ёш авлодни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялашни янгича асосларда, бир томондан, миллий педагогик қадриятларимиз заминидан, иккинчидан, ривожланган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланган ҳолда олиб боришга ижтимоий зарурият сифатида қаралмоқда. Чунки меҳнат ижтимоий тараққиётнинг манбаи, барча моддий ва маънавий эҳтиёжларни қондиришнинг асосий шарт-шароитидир. Демак, меҳнат инсон фаолиятининг асосий шакли, киши ҳаётининг мазмуни, ҳар бир жамият аъзосининг вазифаси, шахс тараққиётининг асосидир. Меҳнат қадимдан жамиятнинг ахлоқий тамойили ҳисобланиб келган, моддий ва маънавий маданиятнинг ҳамда ижтимоий тараққиётнинг негизи ҳамдир.

Меҳнат фақат шахсий моддий фаровонлик манбаигина бўлиб қолмай, балки халққа хизмат қилиш, ватан учун қайғуриш, шахсий манфаатдан халқ манфаатини устун қўйишнинг асоси ҳамдир.

Таълим-тарбия жараёнида меҳнат тарбиясини болаларга янгича сингдириш, уларда меҳнат қилишга иштиёқ ўстириш, меҳнат натижасидан завқлана билиш ка-

би ҳисларни таркиб топтириш орқали уларда меҳнат аҳлига ҳурматни, жамият фойдасига меҳнат қилиш қобилиятини, фидойилик ва меҳнатга ижодий муносабатда бўлиш каби ахлоқий сифатларни таркиб топтириш лозим.

Болаларни меҳнатга ўргатишда, энг аввало, уларни психологик ва амалий тайёрлаш: жамоада меҳнат қилиш кўникмаларини тарбиялаш муҳим роль ўйнайди. Меҳнатга руҳий, ақлий ва амалий тайёрлаш жараёнида ёшларда меҳнатсеварлик, шижоат, фидойилик, ҳалоллик, интизомлилик каби сифатлар шаклланиши билан бирга уларда ахлоқий-иродавий хусусиятлар ҳам шаклланиб боради. Айниқса, меҳнат маданияти кўникмаларини тарбиялай бориш муҳим аҳамият касб этади. Шундай экан, меҳнатни севмайдиган ва қадрламайдиган инсондан маданиятли киши чиқмайди. Инсоннинг онглилиги, тарбияланганлиги аввало, меҳнатга бўлган муносабатида кўринади. Меҳнат инсонни улуглайди, гўзалликка чорлайди. Меҳнатсиз турмуш мазмунсиз, дейилади. Меҳнат қилмайдиган инсоннинг ҳаёти зерикарлидир. Ундай инсон маънавий қашшоқ ва жисмонан заиф бўлади. Узоқ умр кўришнинг сири ҳам меҳнатдир. Меҳнат қилмасанг ҳатто истеъдод ҳам сўнади. Меҳнат ҳар қандай қобилиятни ривожлантиради. Меҳнатга болалар дастлаб оилада, мактабгача тарбия муассасаларида ва тарбия жараёнининг бутун тизимида ўргатилиб борилади. Болалар боғчасида ва оилада бажариладиган унча мураккаб бўлмаган ҳар бир топшириқ унинг кундалик вазифасига айланиши керак.

Бола меҳнатнинг аҳамияти ва маданиятини тушуниб етиши учун педагог катталарнинг меҳнати, болаларнинг ўзлари бажарадиган меҳнат турларини кузатиш юзасидан экскурсиялар уюштиради. Болаларнинг ҳар хил меҳнат жараёнида иштирок этиши, катталар меҳнати билан танишиши, уларнинг теварак-атрофдаги ҳаёт, кишиларнинг ўзаро муносабатлари тўғрисида, нарсалар ва уларнинг хусусиятлари, материалларга ишлов

бериш усуллари, қурилмалар ва асбоблар тўғрисида муайян таассуротларга эга бўлишларига ёрдам беради.

Меҳнат болалардан диққат, ўткир зеҳн, топқирлик, ижодкорлик қобилиятларини эгаллашни талаб этади. Меҳнат жараёнида болалар айрим иш турларини (бир варақ қоғозни буклаш, бирор бир шаклни андозага қараб қирқиш, керакли узунликни ўлчаш каби ҳаракатларни) англлатувчи бир қанча тушунча ва атамалардан фойдаланишга, бажарилган ишдаги изчилликни беришга тўғри келади. Бу бола нутқини янги сўзлар билан бойитади, фикрлаши, дунёқарашини шакллантиришга имкон беради. Меҳнат ҳар бир ёш гуруҳидаги болаларнинг ўзига хос хусусиятларни ҳисобга олган, унга тўғри назорат ёки раҳбарлик қилгандагина ижобий натижа бериши мумкин. В.И. Логиновнинг таъкидлашича, болаларга меҳнат тарбияси бериш учун улар меҳнат ва меҳнат малакалари тўғрисидаги билимлар тизимини ўзлаштириб олишлари керак бўлади:

1. Меҳнат мақсад ва унинг натижасини белгилаб олишдан бошланади (мақсад – меҳнат тасвири).

2. Меҳнат қилишдан кўзланган мақсад бўйича керакли материалларни танлаб ажратиб олиш.

3. Материални ишлаш учун керакли асбобларни танлаб ажратиб олиш.

4. Натижага эришиш учун меҳнат ҳаракатларини бажариш.

Шундай қилиб, мактабгача тарбия ёши даврида меҳнат фаолияти шакллантирилади. Мактабгача тарбия ёши даврининг ўзига хос томонларидан бири болалар меҳнатининг ўйин билан боғлиқлигидир. Ўйин жараёнида бирор ҳаракат доимо бирор меҳнат жараёнини акс эттиришга йўналтирилган бўлади. Иккинчи томондан, меҳнат жараёнини бажаришда уни ўйин шаклига айлантиришади.

Меҳнат тарбиясининг вазифаси хилма-хил бўлиб уларни гуруҳлар бўйича қуйидагича туркумларга ажратилади:

1. Биринчи гуруҳ вазифалари: болаларнинг мустақил меҳнат фаолиятига педагогик ёндашув, болаларни мақсад асосида меҳнат малакалари, кўникмалари ҳамда меҳнат маданияти бўйича керакли материал ва қўлланмаларни танлашга ўргатиш.

2. Болаларда меҳнат фаолиятига қизиқишни ва меҳнатда ижобий натижаларга эришиш малакаларини шакллантириш.

3. Меҳнат фаолияти жараёнида болалар меҳнатининг ижтимоий аҳамиятли эканлигини тушуниб етишиш.

Иккинчи гуруҳ вазифалари болаларда катталар меҳнатига ижобий муносабатни шакллантиришга қаратилган:

1. Болаларда катталарнинг меҳнати орқали эришаётган ютуқлари ҳақида тушунча бериш.

2. Болаларда меҳнат аҳлига ҳурматни ва улардан ўз ёрдамини аямаслик ҳақидаги хоҳишларини тарбиялаш.

Учинчи гуруҳ вазифалари бола шахсини шакллантиришга қаратилган меҳнат фаолияти билан боғлиқ. Болаларда меҳнатсеварлик орқали меҳнатда қатнашиш, бошлаган ишини охирига етказиш, ўзининг меҳнатига нисбатан тўғри муносабатни тарбиялаш жавобгарлик, қатъийлик, сабр матонатлилик, чидамлилиқ, ўзи ва ўртоқларининг меҳнатини ҳолисона баҳолаш тарбияланади.

Меҳнат ижтимоий тараққиётнинг асоси барча моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш шарти бўлиши билан бирга айни вақтда инсон ҳаётининг асосий шакли, мазмуни сифатида барча халқларнинг энг асл фарзандлари – мутафаккирлари, олиму фозилларининг диққат марказида бўлган.

Шоир Абу Шукур Балхийнинг меҳнатни улуғловчи куйидаги сатрларини келтириш мумкин:

Орзу тилак йўли меҳнат тагида,

Хазинанинг мўли меҳнат тагида.

Алишер Навоий, Фурқат, Муқимий, Ҳамза ва бошқалар меҳнат инсонни маънавий гўзаллаштирувчи

ролига, меҳнатсеварликни тарбиялашга ва меҳнат аҳлини кадрлашга катта ўрин берадилар.

Қадимда ота-боболаримизнинг меҳнат ҳақида айтган доно нақллари ҳозирга қадар ҳам ўз қадрини йўқотмаган.

Меҳнат қилсанг кўксинг тоғ,

Ҳурмат қилсанг, дилинг боғ.

Меҳнатли нон – шакар,

Меҳнатсиз нон заҳар.

Меҳнат бахт келтирар,

Меҳнат қилиб топганинг,

Қанду асал тотганинг.

Бу мақоллар орқали доно халқимиз меҳнатни улуғлайди, унинг самараси ҳақида фикр юритади. Ўзбек болалар ёзувчи ва шоирлари ҳам катталар меҳнатининг мазмунини ёртиб берганлар. Бунга Қ. Муҳаммадийнинг «Этик», «Бир ҳовуч ёнғоқ» каби шеърлари мисол бўлади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Халқимиз меҳнат ва меҳнат кишисига қандай муносабатда бўлади?

2. Болаларни меҳнат ва меҳнат аҳлига ҳурмат руҳида тарбиялашга оид мулоҳазаларингиз.

XVII боб. БОЛАЛАРНИ МЕҲНАТДА ТАРБИЯЛАШ ВА УЛАР МЕҲНАТИГА РАҲБАРЛИК ҚИЛИШНИНГ УСУЛ ВА УСЛУБИЯТЛАРИ

Режа:

1. Болалар боғчасидаги меҳнат тарбиясининг мазмуни.
2. Болаларни катталар меҳнати билан таништириш.
3. Боғчада болалар меҳнатини ташкил этиш.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар меҳнатининг мазмуни меҳнат тарбиясининг мазмуни ва болаларнинг имкониятлари билан белгиланади.

Мактабгача тарбия муассасалари иши мазмуни «Учинчи мингйилликнинг боласи» таянч дастурида ҳар бир ёш гуруҳига алоҳида кўрсатиб ўтилган. Меҳнат фаолиятида ва болаларнинг меҳнат жараёнида таркиб топадиган шахсий фазилатларига қўйиладиган талабларнинг аста-секин мураккаблашиб бориши масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратилади.

Меҳнат тарбиясига оид билимлар болаларнинг шахсий меҳнат фаолиятининг шаклланиши, унинг ташкил этилиши, ривожлантирилиши, натижаларига таъсир этади. Болалар катталарга тақлид қилиб, меҳнат жараёнини яхшироқ ва мақсадга мувофиқ қилиб бажарилишини ўрганиб борадилар. Эгаллаган билимлари орқали меҳнатга тўғри муносабат, унга қизиқиш, меҳнат фаолиятида катталарга тақлид қилишга интилиш, буюмларга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш ҳиссини шакллантиришга асос бўлади.

Мактабгача ёшдаги болаларда меҳнат фаолиятининг шаклланишида катталарнинг меҳнат фаолияти муҳим

роль ўйнайди. Шунинг учун бола меҳнат жараёнларига киришишдан олдин меҳнатнинг асосий таркибий қисмларини ажратиб олиши ва англаб етиши, меҳнат малакаларини ўзлаштириши зарур. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни катталар меҳнати билан таништириш орқали уларга катталарнинг меҳнати ижтимоий фойдали меҳнат бўлиб, нарса ва буюмларни яратишга қаратилганлиги, улар ҳар бир инсон учун ва бутун халқ учун зарур эканлиги тўғрисида тушунча бериб борилади.

Масалан, ўсимликлар ва ҳайвонларни парвариш қилиш орқали улардан олинадиган маҳсулотлар кимлар учун ва нима мақсадда ишлатилиши тўғрисида билим ва тушунчалар бериб борилади. Катталарнинг меҳнати билан таништириш улар тўғрисида аниқ билим ва тасаввурлар бериш, меҳнатни ва меҳнат натижаларини қадрлашга ўргатиш, меҳнатга қизиқиш ва муҳаббат уйғотиш, меҳнат қилиш хоҳишини тарбиялаш ва ишнинг сифатли бажарилишига ўргатишни кўзлаб ҳам амалга оширилади.

Катталар меҳнати билан таништиришнинг асосий мазмуни қуйидагилардан иборат:

- ҳар бир киши меҳнатининг ижтимоий моҳияти;
- меҳнат аҳли ўртасидаги ижобий муносабат;
- ҳар қандай касб ҳам муҳим эканлигини тушунтириш;
- меҳнат фаолиятининг асосий таркибий қисмлари билан таништириш;
- меҳнатнинг мақсади, унинг ижтимоий аҳамияти;
- материалларни танлаш (меҳнат материаллари);
- жиҳозлаш (меҳнат фаолияти учун зарур бўлган асбобларни тайёрлаш).

Болалар катталар билан биргаликда меҳнат қилишлари орқали меҳнат малака ва кўникмаларини тез ва осон эгаллаб оладилар, уларнинг катталар меҳнати тўғрисидаги билимлари бойийди, бундай меҳнат болаларга қувонч бағишлайди.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар қуйидаги

меҳнат турларига жалб қилинади, ўз-ўзига хизмат қилиш, хўжалик ва маиший меҳнат, табиат кучоғидаги меҳнат ва қўл меҳнати.

Ўз-ўзига хизмат қилиш — болалар меҳнатининг бир тури бўлиб, унда болалар илк ёшдан бошлаб мустақил овқатланиш, ювиниш, кийиниш ва ечинишга, ўйинчоқларни йиғиштириб қўйишга ўргатилади, ўз-ўзига хизмат қилиш жараёнида болаларда мустақиллик, маълум мақсад билан ҳаракат қилиш каби сифатлар шаклланади. Болалар қўлларидан келган ишни мустақил бажаришга ўрганадилар. Ўз-ўзига хизмат болаларда оддий меҳнат турларига нисбатан қизиқиш уйғотади, бартартиблик, интизомли бўлишга, одобга ўргатади.

Болалар хўжалик-маиший меҳнатга болалар боғчасида ва оилада жалб этилади. Унинг мазмуни ҳар хил бўлади: хона ва боғча майдончасини, хонани йиғиштириш, идиш-товоқларни йиғиштириш, чой идишларини, қўғирчоқ кийимларини, майда нарсаларни ювиш, машғулотга керакли материалларни тайёрлаб қўйиш, машғулотдан кейин стол устидаги нарсаларни йиғиштириб олиш.

Табиатдаги меҳнат боланинг ҳар томонлама ривожланишида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ўсимлик ва ҳайвонлар, йил фасллари, жонсиз табиат тўғрисидаги билимлар манбаи, болаларда меҳнатсеварликни, табиатга эҳтиёткорона муносабатини тарбиялашда муҳим саналади. Қўл меҳнати машғулот, ўйинларга, меҳнат фаолияти учун зарур бўлган ўйинчоқ ва қазилмаларни тайёрлаш бўйича болалар меҳнатидир.

Болаларнинг жамоа меҳнати дастлабки жамоатчилик асосларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Жамоа меҳнатида биргаликда ҳаракат қилиш, ўзаро ёрдам, шу билан бирга меҳнат тақсимооти ҳам мужассамлашган бўлади. Биргаликдаги меҳнатни, масалан, хонани йиғиштиришда, табиатдаги меҳнатда ташкил этиш мумкин. Бу ерда болаларнинг иш-ҳаракатида ўзаро мутаносиблик бўлиши, яъни ҳар бола бир хилда чаққонлик

билан ҳаракат қилиши керак, бунинг натижасида маълум меҳнат муносабатлари юзага келади. Бундай вазиятда тарбиячининг болалар ўртасида тўғри муносабатни ўрнатишга қаратилган бевосита раҳбарлиги муҳим саналади.

Бундай раҳбарлик маълум изчилликда амалга оширилади:

1. Меҳнат малакаларини шакллантириш.
2. Болаларнинг умумий меҳнатини ташкил этиш.
3. Болаларнинг биргаликдаги меҳнатини ташкил этиш.

Болалар боғчасида меҳнат тарбиясининг вазифалари ва мазмунини муваффақиятли амалга ошириш учун керакли шарт-шароитлар яратилиши керак. Болалар меҳнати учун, аввало, жой, вақт, гигиеник шароитлар яратилмоғи лозим, озодалик, тоза ҳаво, керакли даражадаги ёруғлик, меҳнатнинг болалар имкониятини мувофиқ бўлиши, меҳнат вақтини болалар ёшига қараб тўғри белгилаш (кичик ёшли болалар учун 10–12 дақиқа, катта гуруҳ болалари учун 15–20 дақиқа). Болалар ҳаракатларини алмаштириб туришни ҳам эътиборга олиш керак. Болаларга тўғри меҳнат тарбияси беришда катталарнинг бир-бири билан ўзаро дўстона муносабатда бўлиши, ҳамкорликда ишлаши ижобий натижа беради. Айниқса, тарбиячининг ҳар қандай меҳнатга нисбатан виждонан муносабати, унинг ҳар хил касб эгаларига ҳурмат билан қараши катта аҳамиятга эгадир. Меҳнат таълими жараёнида ва уни ташкил этишнинг ҳамма шаклларида ҳар хил метод ва усуллардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади, булар қуйидагилар:

– ҳар бир меҳнат жараёнини намуна асосида тушунтириб бориш;

– бўлажак меҳнат фаолияти тўғрисида унинг маҳсулини кўрсатиш орқали суҳбат;

– тарбиячининг ҳикояси;

– болаларни мустақил ишлашларини машқ қилдириш;

– ўйин-машқлар ва дидактик ўйинлар.

Бутун меҳнат жараёнини ва унинг айрим қисмларини кўрсатиш, тушунтириш, эслатиш, назорат қилиш, ўз-ўзини назорат, бажарилган ишни баҳолаш, айниқса, зарур.

Меҳнат тарбияси масалалари боғчанинг йиллик режасида акс эттирилади ва тарбиячиларга меҳнат тарбиясини тўғри режалаштириш ва амалга оширишда ёрдам беради. Болалар боғчасида меҳнат тарбиясининг тўғри ташкил этиш ва унга раҳбарлик қилиш ёш авлодни ҳар томонлама тарбиялаш вазифаларини амалга оширишга ёрдам беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Болалар боғчасидаги меҳнат тарбияси.
2. Болаларни катталар меҳнати билан таништириш хусусида фикрларингиз.
3. Боғчада болалар меҳнатини ташкил этиш.

XVIII боб. МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР МЕҲНАТИ

Режа:

1. Мактабгача ёшдаги болалар меҳнатининг ўзига хос хусусияти.
2. Мактабгача ёшдаги болалар меҳнатининг тарбиявий аҳамияти.
3. Меҳнат тарбиясининг вазифаси ва воситалари.

Меҳнат тарбияси — ўсиб келаётган ёш авлодда меҳнатга қизиқишни шакллантириш, демократик ҳуқуқий жамиятни қуришда амалий иштирок этишга интилишни таркиб топтириш каби аниқ мақсадга қаратилган жараён бўлиб, меҳнатга ижобий муносабатни шакллантиришдан иборатдир.

Демак, меҳнат тарбияси болаларнинг меҳнат фаолиятига доир билим, кўникма ва малакаларни ўз ичига олган меҳнат тажрибасини муваффақиятли ўзлаштириб олиши, уларда меҳнат ҳамда меҳнат аҳлига ҳурмат уйғотиш, шахсни ҳар томонлама камол топтиришга қаратилган. Шунинг учун ҳам ёш авлодга меҳнат тарбиясини бериш долзарб саналади. Зеро, меҳнат ҳар бир киши камолоти ва умуман, жамият равнақида ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Меҳнат жараёнида ҳар бир боланинг ёш хусусиятларини инобатга олиш муҳим. Мактабгача тарбия ёшидаги болалар меҳнатининг ўзига хос томонлари олимларнинг илмий ишларида кенг ёритилган. Меҳнат жараёнида кишининг ижтимоий онги таркиб топади. Меҳнат ёрдамида болаларда бир-бирларига ёрдам

қилиш, биргаликда ишлаш, умуман, биргаликда фаолият юритиш кўникмалари шаклланади. Жамоа бўлиб ишлаш меҳнатда кучнинг ва жамоа куч-ғайратининг фойдасини тушуниш, бирлашишга интилиш туйғуларини тарбиялайди. Меҳнат инсон шахсининг психик ва ахлоқий жиҳатдан шаклланишда муҳим аҳамият касб этади.

Меҳнатнинг ахлоқий жиҳатдан қиммати унинг жамият учун аҳамияти билан белгиланади. Шунинг учун ҳам болаларга уларнинг кўлидан келадиган, ижтимоий аҳамиятли вазифаларни кўйиш муҳим саналади. Чунки ўз меҳнатининг ижтимоий аҳамиятини тушуниш ҳар бир боланинг жамият ҳаётига кириб бориши ва ўзини унинг фойдали аъзоси сифатида ҳис этишига имкон беради. Қолаверса, илк ёшлиқдан бошланадиган фуқаролик тарбиясининг асослари ҳам мана шунда. Ҳар бир бола, аввало, ўзини оила, боғча, мактабдаги меҳнат жараёнининг иштирокчиси, ўз меҳнатини умумий ишнинг бир қисми деб баҳолаши керак. Меҳнатни бундай ташкил этиш болаларда жамоа бўлиб фаолият юритишни ҳамда кўпчилик олдида ўзини тута билишга ўргатади. Шунга кўра болаларни тарбиялашда жамоа меҳнат турлари, айниқса, муҳим саналади. Боланинг ақлий ривожланишида меҳнатнинг аҳамияти катта: у олам, борлиқ атроф-муҳитни идрок этиш имконини беради. Демак, мактабгача тарбия ёшидан бошлабоқ меҳнат қилиш болаларни эстетик ҳамда жисмоний жиҳатдан ривожланишига олиб келади. Бу ўринда тарбиячи болаларни меҳнатга уларнинг жисмоний ва руҳий хусусиятларини инобатга олган ҳолда жалб қилиши зарур саналади. Тарбиячи болаларда меҳнат малакаларини таркиб топтиришда даставвал ишни материал ва асбобларни танлаш, улардан тўғри фойдаланиш, натижага эришиш малакаларини таркиб топтиришга эътибор қаратиши зарур. Шунингдек, болаларнинг боғчадаги меҳнатини уларнинг турмуши, ўйинлари билан боғлаш ҳамда меҳнат тарбиясини ҳар томонлама ривожланти-

риш вазифаларидан ажратиб қўймаслик алоҳида аҳамият касб этади. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ёш ва жисмоний хусусиятларини инобатга олиб кўпроқ унумли меҳнатга жалб қилишдан кўра катталар меҳнатининг ижтимоий хусусиятларини таъкидлаган ҳолда болаларни уларнинг меҳнати билан таништириб бориш тарбияда ижобий муносабатни таркиб топтиради. Демак, боланинг имкониятларини инобатга олиб мактабгача тарбия ёшидаги болалар меҳнатини ўйин билан, кичик ёшдаги мактаб болаларининг ўқишини эса уй юмушлари билан боғлаш зарур. Бу ўринда меҳнат тарбиясининг методларига таянган ҳолда болаларга топшириқларни бериш, бажариш усулларини кўрсатиш, ишни назорат қилиш, уларни меҳнатга жалб этиш ҳамда қизиқиш, қувонч билан ишлаш ва меҳнат сифатига эришишни таъминлашга олиб келади.

Демак меҳнатга қизиқиш, одатланиш, унинг зарурлигини тушуниш, меҳнат кўникма ва малакалари кундалик амалий ишларда ҳамда ҳар хил ижтимоий фаолиятда таркиб топади. Бундай муайян меҳнат туридан қобилият нишоналари ҳам вужудга келади.

Меҳнат тарбиясининг биринчи вазифаси меҳнатга психологик ва амалий тайёрликни таркиб топтиришдир. Ҳар бир инсон меҳнат қилмасдан, моддий бойликлар ишлаб чиқариш умумий жараёнида иштирок этмасдан яшай олмаслигини аниқ тушуниб етиш. Меҳнатнинг ижтимоий аҳамиятини тушунган киши яхши бажарилган ишдан қувонади, ишидан бахт топади, ишининг самарасини ҳис қилади. Бундай илҳомлантирувчи сабаблар натижасида меҳнат шахсни ҳар томонлама ривожлантириш воситасига айланади. Аксинча, фақат моддий бойлик тўплаш учунгина қилинадиган меҳнат кишини қашшоқлаштиради, шахснинг салбий сифатларини ҳосил қилади. Шунинг учун меҳнат тарбиясининг яна бир вазифаси – меҳнат фаолиятининг ижтимоий сабабларини таркиб топтиришдан иборатдир. Меҳнат тарбиясининг навбатдаги вазифаси ёш авлодда меҳнат

маданияти, кўникма ва малакаларини ҳосил қилиш, меҳнатга ҳурмат ҳамда унинг натижалари - ижтимоий ва шахсий мулкни эҳтиётлаш каби сифатларни таркиб топтириш; қобилият ва қизиқиш орқали ихтиёрий касбни танлаш мақсадида ёш авлодда меҳнат турига қизиқишни оширишдан.

Ёш авлоднинг меҳнат тарбияси вазифаларини амалга ошириш учун қуйидаги воситаларда кенг фойдаланилади. Меҳнат фаолияти, унинг турлари, ташкил этишнинг илмий асослари билан кенг таништириш, ёш авлоднинг меҳнат тарбияси, қўлидан келадиган меҳнат турларини бажариш.

Демак, болалар меҳнати жисмоний камолот учун ҳам катта аҳамиятга эга, мушакларнинг фаоллиги, жисмоний зўр бериш боланинг организмдаги барча системаларининг иш фаолиятини оширади, меҳнатдаги ҳаракатлар, уларнинг мувофиқлиги, уйғунлиги, ихтиёрийлиги такомиллашиб боради. Меҳнатдаги мақсадга эришиш ижобий ҳиссий ҳолатни келтириб чиқаради, боланинг иш фаолиятини оширади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Мактабгача ёшдаги болалар меҳнати ўзига хосликлари нимада?
2. Мактабгача ёшдаги болалар меҳнатининг аҳамияти.
3. Меҳнат тарбиясининг вазифа, восита ва шакллари.

XIX боб. МАШҒУЛОТЛАР

Режа:

1. Машғулот ҳақида тушунча.
2. Болаларни мактабга тайёрлашда машғулотнинг аҳамияти.
3. Машғулотнинг турлари.
4. Машғулотнинг тузилиши.
5. Машғулотларда тарбиячининг етакчилик роли ва уни ўтказишга тайёргарлиги.

Машғулот болалар боғчасида болаларга таълим беришнинг асосий шаклидир. Машғулот – тарбиячининг болаларни керакли билим ва малакалардан умумий ҳолда хабардор қилишидир.

Тарбиячи болаларга таълим беришни кун давомида амалга оширади: уларнинг билимларини бойитади, маданий, гигиеник, хулқ маданияти, нутқи, саноқ-ҳисоб, ҳаракатлари каби турли-туман малака ва кўникмаларини шакллантириб боради. Аммо таълим беришда бош ролни машғулот эгаллайди. Машғулотлар болалар боғчасида таълимни ташкил этиш шаклидир. У мактабгача тарбия ёшидаги ҳамда болалар учун мажбурийдир, унда дастур мазмуни белгилаб берилган. Кун тартибидан унга маълум ўрин ва вақт ажратилган. Машғулот тарбиячи раҳбарлигида ўтказилади, тарбиячи машғулотларда болаларни янги билимлардан хабардор қилади, болалар эгаллаб олган билимларини эса аниқлаб мустаҳкамлайди. Болаларнинг амалий машғулотларини ташкил этади. Ўқув материалининг мазмуни аста-секин мураккаблаштирилиб борилади. Демак, машғулот болаларни мактабга тайёрлашда катта аҳамиятга эга.

Машғулот орқали болалар ўқув малакасини эгаллаб олиб, ўз-ўзини яхши ташкил этадиган бўлиб қоладилар. Уларда барқарор диққат, иродани, диққатни жалб эта олиш каби қобилиятлар ривожланади. Айниқса, болаларга билим беришни жамоа усулида олиб бориш катта аҳамиятга биргаликдаги фаолиятда болалар бир-бирларига фаол таъсир этишади, ўз ташаббуси, топағонлигини намоён қилиш имконияти туғилади. Болалар ишига зўр беришни талаб этувчи вазифа қўйилганда биргаликда қайғуришади, жамоатчилик ҳисси шаклланади. Экскурсиялар, расм қирқиб ёпиштириш, кўриш-ясаш ишларини биргаликда бажариш, умумий рақс-ўйинларини ижро этиш, бадий асарларни эшитиш, ўқишда пайдо бўлган биргаликдаги кечинмалар болаларнинг бирлашган дўстона жамоасини яратишга ёрдам беради, бирга ишлаш, яшашга ўргатади.

Машғулотда таълим бериш орқали болаларда мактабдаги ўқишга қизиқиш тарбияланади, жавобгарлик ҳисси, ўзини тута олиш, меҳнат қилишга интилиш оdatи, топширилган ишни бажариш каби сифатлар ҳосил қилинади.

Машғулот пайтида болаларда мустақил фикр юритиш малакаси таркиб топтиради, тарбиячиларга қулоқ солиш, ҳикоя қилинаётган воқеадаги асосий ғояларни ажрата олиш, қисқача умумлаштириш каби малакаларни ривожлантиришга катта эътибор берилади. Тайёрлов гуруҳларида машғулотлар орқали болаларда ташаббускорлик ва мустақиллик билимга қизиқувчанлик, фаол тафаккур, таққослаш, умумлаштириш, хулосалар чиқариш каби малакалар тарбиялаб борилади. Машғулот жараёнида болаларда кузатувчанлик, жавобгарлик ҳисси такомиллаштириб борилади, уларда меҳнат қилиш малакаси ва хоҳиши тарбияланади. Болалар боғчасида кичкинтойларни теvarак-атрофдаги ҳаёт табиат билан таништириш, уларнинг нутқини, энг оддий математик тасаввурларни ўстириш машғулотлари, муסיқа машғулотлари, тасвирий санъат машғулотлари,

кўриш — яшаш, жисмоний тарбия машғулоти олиб борилади. Машғулотлар боладан ақлий ва жисмоний кучларни талаб этади, яъни у боланинг фаоллиги билан боғлиқ бўлиб, бола маълум натижага эришиш учун интилади. Бу эса боладан узоқ ихтиёрий диққатни талаб этади.

Машғулотларни куннинг биринчи ярмида ўтказиш мақсадга мувофиқ, чунки биринчидан, бола эрталабки соатларда ақлий вазифани яхши бажара олади, хона табиий ёруғлик билан яхши таъминланган бўлади. Ҳар бир ёш гуруҳида неча марта машғулоти ўтказилиши, унинг мазмуни ва ҳар бир машғулоти ёш гуруҳлари бўйича қанча давом этиши болалар боғчаси тарбия дастурида уларнинг ёш хусусиятларини эътиборга олган ҳолда белгилаб берилган.

Болаларнинг билимларини синовчи машғулотлардан мақсад тарбиячи болалар дастурда белгиланган билим ва малакаларни ўзлаштириш даражасини билиб олади ва ўзининг кейинги иши мазмуни, методларини белгилайди.

Комплекс машғулотлар болалар боғчаси тажрибасида кенг тарқалган бўлиб бундай машғулотлар болаларга янги билим беради. Эгалланган билимлар мустақамланади. Машғулотнинг тузилиши: болаларни уюштириш, асосий қисм, яқунловчи қисм.

Болалар машғулоти қизиқиш ва фаоллик билан иштирок этиши учун машғулоти мазмуни ва методикаси пухта ўйлаб олиниши керак. Болалар ўқув фаолиятини қанчалик пухта эгаллаб олсалар, тарбиячинини эътибор билан тинглаб, ўйиндан машғулоти осонлик билан ўтадилар.

Тарбиячилар болаларни йиғиб, уларнинг машғулоти тайёргарлиги: ташқи кўриниши, ўз жойига тўғри ўтириши, диққатини тўплаганини текширади. Машғулоти муваффақиятли ўтиши учун болаларда қизиқишни уйғотиш, бунинг учун болаларнинг ёши, қизиқиши фаолиятига мос ҳар хил усулларни қўллаш керак. Ки-

чик гуруҳ болаларида машғулотга қизиқиш уйғотиш учун болаларни қизиқтирадиган мазмундаги кутилмаган топширмақлар, муаммоли усуллардан фойдаланилади. «Қулоқ солинглар-чи, кимдир эшик қоқяпти? Бу қорбобо бизникига меҳмонга келди», деб машғулотни бошлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Тарбиячи катта гуруҳларда эса қандай машғулот ўтказилиши ҳақида болаларни олдиндан огоҳлантириб қўяди. Бу эса болаларни кейинги машғулотга бўлган қизиқишини орттиради. Масалан, ҳайвонот боғига, экскурсияга боришни болаларга бир ҳафта олдин айтиб қўяди ва уларга ҳайвонот боғини айланиб чиқишни, ота-онаси билан сайр қилганда қандай ҳайвонларни кўрганини ва улар қандай таассурот қолдирганини эслаб қолишни таклиф этади.

Болалар эса бу кунни зўр қизиқиш ва хурсандчилик билан кутишади.

Катта гуруҳ ва тайёрлов гуруҳларидаги болалар ўтказилаётган машғулотнинг зарур ва мажбурийлигини онгли равишда тушуниб унга тайёрланиб борадилар. Машғулот жараёнида болаларга янги билим берилади. Берилаётган топшириқ юзасидан йўл-йўриқ кўрсатилади. Топшириқни бажаришда қийналган болаларга ёрдам ҳам берилади. Шунингдек, берилган топшириқни ҳамма болалар томонидан тўлиқ бажарилишини таъминлаш учун тарбиячи турли хил метод ва усуллардан кенг фойдаланади.

Боғча ёшидаги болалар ўқишни ва ёзишни билмаганликлари учун ўтилган мавзунини қайтариб мустақамлаш олмайди. Шунга кўра болаларга берилган билимни мустақамлаш тарбиячи такрорлаш ва машғулотлардан фойдаланиб боради. Бу жараёнда болаларга механик қайтариш ёки ёдлатишдан четлашиш керак. Чунки мазмунини англаб олинмаган материал тезда эсан чиқади.

Машғулотда тарбиячининг болаларда қўядиган талаби, албатта, уларнинг ёши ва имкониятига мос бўлиши

керак. Тарбиячи кичик гуруҳ болаларини икки гуруҳга бўлиб машғулот олиб боради. Тарбиячи биринчи гуруҳ болалари билан машғулот ўтказганда иккинчи гуруҳ болаларига энага қараб туради.

Тарбиячи дастлабки машғулотлар жараёнида гуруҳ хонаси кўғирчоқ ва ўйинчоқлар билан таништириши керак. Кўғирчоқлар ёрдамида эса машғулот ўтказилади. Тарбиячи аввал болаларда машғулотга қизиқиш уйғотиб берса, кейин машғулотнинг ҳамма учун мажбурийлигини болалар онгига сингдириб боради. Ўтказилаётган машғулотлар аста-секин мураккаблаштирилиб болалар хулқига мослаб борилади. Болалар машғулот жараёнида ахлоқ-қоидаларини эгаллаб борадилар. Тўғри ўтириш, тарбиячини сўзини диққат билан эшитиш, чалғимаслик, тарбиячи сўрагандагина жавоб бериш, жавоб берганда ўрнидан туриш кабилар ўргатилади. Машғулотнинг сифати ва унинг натижаси тарбиячининг унга қандай тайёргарлик кўрганга ва педагогик маҳоратига боғлиқ.

Машғулотга тайёрланиш мазмунига қуйидагилар киради: машғулотни режалаштириш, керакли жиҳозларни олдиндан тайёрлаб қўйиш, болаларни машғулотга тайёрлаш.

Тарбиячи машғулотни бир бўлимдан битта эмас, балки бутун бир машғулотлар тизимини режалаштириб олиб борса, ижобий натижани қўлга киритиши табиий. Тарбиячи машғулотларни методик адабиётлардан кенг фойдаланилган ҳолда олиб бориши керак. Агар машғулотлар мураккаброқ бўлса, тарбиячи, албатта, унга режа тузади. Режада машғулотнинг мазмуни тайёрланиш учун керак бўлган жиҳозлар, болалар билан олиб бориладиган дастлабки ишлар, машғулотнинг бориши ва тарбиячи фойдаланадиган методик усуллар кўрсатилади.

Ҳар бир боғчада методика кабинетлари мавжуд, унда «Болалар боғчасида таълим-тарбия дастури»нинг ҳамма бўлимлари бўйича методик қўлланмалар бўлади. Етишмаганини тарбиячи ўзи тайёрлайди, баъзан эса бу ишга

катта ва тайёрлов гуруҳлари болаларини жалб этади. Тарбиячи машғулот учун керакли материалларни бир кун илгари тайёрлайди.

Тарбиячи болалар боғчасида асосий шахс ҳисобланаиб, ёш авлоднинг тарбияланганлиги ва билиш даражаси унинг ғоявий, сиёсий ва илмий педагогик тайёргарлигига, жавобгарлик ҳиссига, салоҳиятига, педагогик маҳоратига боғлиқ. Одатда, боланинг ўқув фаолиятига бўлган муносабати ҳам унинг тарбиячи шахсига бўлган муносабати билан белгиланади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, тарбиячи машғулот жараёнида янги педагогик технология материалларидан ва тарбиянинг самарали метод ва усулларидан фойдаланилса ҳамда боланинг руҳияти, ёш ва ўзига хос руҳий, физиологик хусусиятлари инобатга олинса, тарбиянинг самарадорлиги ортади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Машғулот нима ва унга қандай талаблар кўйилади?
2. Машғулот босқичлари.
3. Машғулот турлари ва уларнинг ўхшаш ҳамда фарқли томонлари.

XX боб. БИР ЁШГАЧА БЎЛГАН БОЛАЛАР ТАРБИЯСИ

Режа:

1. Бир ёшгача бўлган болалар тарбиясининг ўзига хос хусусиятлари.
2. Бир ёшгача бўлган болалар гуруҳининг моддий муҳитини ташкил этиш.
3. Бир ёшгача бўлган болалар гуруҳида кун тартибини ташкил этиш.

Бир ёшгача бўлган болалар ҳаётини тўғри ташкил этиш, болаларнинг физиологик эҳтиёжларини қондириш, уларни ҳар томонлама тарбиялаш ҳамда болаларнинг ёш хусусиятларига мувофиқ фаол ҳаракатни йўлга қўйиш учун илмий асосланган кун тартибини кўзда тутиш муҳим аҳамият касб этади. Бу ёшгача бўлган болаларнинг ёш давлари қуйидагича:

1. 2 ойдан, 5—6 ойгача.
2. 5—6 ойдан, 9 ойгача.
3. 9 ойдан 12 ойгача.

Ҳар бир ёш даврдаги болалар ҳаёт фаолияти ва хулқ-атворидаги баъзи хусусиятлари билан фарқланади. Болаларда биринчи ёшдан бошлаб фақат органик эҳтиёж эмас, балки сенсомотор ҳаракат фаоллиги асосидаги катталар билан мулоқотда бўлиш эҳтиёжи намоён бўла бошлайди. Болалар катталарнинг парварishiсиз ҳамда улар билан мулоқотсиз яшай ёки тўлақонли ривожлана олмайдилар.

Болалар ҳаётининг биринчи ёш давридан бошлаб ўзига хос тарбиявий вазифалар ҳал этиб борилади. Бир ёшдаги барча ёш даврига мансуб болалар гуруҳда

биргаликдаги шароитда тарбияланиб борадилар. Болалар ҳаётини ташкил этишга оила вазифалари тарбиячи ва энагаларга юклатилади. Тарбиячи ва энагалар болаларни тарбиялаш жараёнида келишилган ҳолда ҳаракат қилиб, болалар парвариши ва тарбиясини аниқ амалга оширадилар. Табиячи болалар билан ўйинлар, ўйин- машғулотларни ташкил этади ва шу билан бирга болалар парваришига оид барча жараёнларда иштирок этади. Энага хонани тозалайди ва тарбиячига болалар ҳаётини тўғри ташкил этишга ёрдам беради.

Шунингдек, бир ёшгача бўлган болаларнинг моддий шароити ҳар бир болани ва барча болаларни биргаликда ўз вақтида ҳар томонлама, тўлақонли ривожлантириш ҳамда тарбиялашни таъминлашга қаратилган бўлиши шарт. Гуруҳ хоналари ўз ўрнига қараб ишлатилади. Айнан болаларнинг очиқ ҳавода ухлаши учун, умумий хона, овқатлантириш, бедорлик пайтида болалар билан ўйин машғулотлари ўтказиш учун мўлжаллангандир.

Режим бир ёшгача бўлган болалар ҳаётини тўғри ташкил этишнинг асосий воситасидир. Унинг ўзига хос томони шундаки, йил давомида 3 марта ўзгаради. Ой ўтган сари овқатлантириш миқдори уйқу ва бедорлиkning алмашинуви камаяди, бедорликда бўлиш давомийлиги узаяди. Ясли ва ясли боғчаларга болаларни илк ёшдаги биринчи гуруҳга қабул қилиш эрталаб соат 6.30 дақиқадан 7—8 гача давом этади.

Болалар ҳаётининг биринчи йилида уларда хилма-хил хулқ шакллари таркиб топади.

Умуман, бир ёшгача болалар ҳаётини ташкил этишда кун тартиби катта ўринни эгаллайди. Шу билан бирга тўғри ташкил этилган кун тартибини болалар фаоллигисиз ташкил этиб бўлмайди. Болаларнинг бедорлигини ташкил этишда, уларнинг турли хулқ шаклларидаги эҳтиёжларини қондириш ҳамда боланинг муомала ҳаракатлари, буюмли ҳаракатлар, билиш тарбиялаш ва-

зифаларини ҳал этишга йўналтирилган фаолиятини мураккаблаштириш кўзда тутилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Бир ёшгача бўлган болалар тарбиясидаги ўзига хосликлар.
2. Бир ёшгача бўлган болалар гуруҳининг моддий муҳити.
3. Бир ёшгача бўлган болалар учун кун тартиби.

XXI боб. ИККИ ЁШГАЧА БЎЛГАН БОЛАЛАР ТАРБИЯСИ

Режа:

1. Икки ёшгача бўлган болалар ҳаётини ташкил этишнинг ўзига хослиги.
2. Икки ёшгача бўлган болалар кун тартибини ташкил этиш.
3. Икки ёшгача бўлган болалар фаолиятини ташкил этиш йўллари.
4. Болалар тарбиясини йўлга қўйишда машғулотларнинг аҳамияти.

Икки ёшгача бўлган болалар ҳаётини ташкил этиш, аввало, болаларнинг ўзига хос хусусиятларни инobatга олиш, уларни ҳар томонлама ривожлантириш ҳамда турли тарбия воситаларини мақсадли қўллаш орқали амалга оширилади.

Икки ёшгача бўлган болалар ҳаётини ташкил этишда уларнинг мустақиллиги ва эркин фаолият уюштириш кўникмаларига таянилади. Икки ёшгача бўлган болалар ҳаракатда айрим мустақилликни намоён қилади, кўпинча кундалик турмуш буюмлари билан мулоқотда бўлиш усулларида хабардор, маданий-гигиеник малакаларга эга бўладилар, ҳар хил фаолият турлари, тенгқурлари ва тарбиячиларга қизиқиш билдирадилар.

Мактабгача тарбия муассасаларида болалар ҳаётини тўғри ташкил этишда тарбиячининг етакчилик роли муҳим аҳамият касб этади. Улар бу ишни календар режа асосида ҳамда «Учинчи мингйилликнинг боласи» таянч дастурига мувофиқ амалга оширадилар. Бу ёшдаги болалар ҳаётини ташкил этишнинг асосий воситалари

ўйин, машғулот, меҳнат, ҳаракат фаолияти болаларнинг бир-бири ва тарбиячи билан мулоқотидир. Бунда болалар ривожланиши билан улар фаолияти турлари мазмунан мураккаблашиб боради. Икки ёшгача бўлган болалар ҳаётида тўғри кун тартибини белгилаш муҳим саналади. Чунки кун тартиби болаларнинг ёш имкониятларидан келиб чиқадиган маълум давомийликка эгадир. Икки ёшгача бўлган болаларнинг бир фаолият туридан иккинчисига ўтишини тарбиячи уюштиради ва ўтказди. Тарбиячи болаларни гуруҳга қабул қилар экан, умумий қоидаларга риоя қилади, болалар боғчасига қатнаш яқинларидан маълум муддатга ажралиш демақдир. Болани боғчада қатнашга қизиқиш уйғотиш мақсадида тарбиячи ўйинчоқлар таклиф этади, мустақил ва осойишта ўйинларга жалб қилади. Машғулотдан олдин болаларни жисмоний ривожлантириш ва тетик кайфият-ни яратишда жуда муҳим бўлган эрталабки бадантарбия ва маҳаллий шароитдан келиб чиқиб бошқа чиниқтирувчи тадбирлар ўтказилади. Нонушта вақтида тарбиячи болаларнинг иштаҳа билан ва тартибли овқатланишларини кузатиб боради. У ҳар бир бола тажрибаларини назарда тутиб, қандай овқатланиш кераклиги ҳақида тушунчалар бериб боради. Нонуштадан сўнг икки ёшгача бўлган болалар билан битта машғулот, ўрта гуруҳларда эса орасида қисқа танаффусли иккита машғулот, сўнгра сайр ўтказилади. Шунингдек, тарбиячи болаларга ёшлигидан бошлаб мустақил кийинишни, ювинишни ўргатиши, уларни мустақилликка ундаши ҳамда ҳаракатларнинг изчил тартибини ўргатиши, буларни доимо кичкинтойларга эслатиб туриши лозим. Икки ёшгача бўлган болалар билан ўтказиладиган машғулотлар асосан ўйин кўринишида ўтказилади. Болаларда тарбиячи таълим вазифаларини тўғридан-тўғри қўймайди, балки улар ўйин давомида келиб чиқади. Таълим вазифалари ўйин ҳаракатлари жараёнида бажарилади. Бу ўринда тарбиячи болалар билан ва болаларнинг ўзаро мулоқотларининг ижобий та-

биати уларни маънавий ривожлантиришда ва тенгқурлари билан ўзаро муносабатларни шакллантиришда катта аҳамиятга эгадир. Куннинг иккинчи ярими мулоқот учун жуда қулайдир.

Тарбиячининг болалар билан мулоқоти ва болаларнинг ўзаро мулоқоти фаолиятининг барча турларида содир бўлиши туфайли, бунда қувноқ оҳангнинг сақланиши муҳимдир. Даставвал болалар ўртасидаги мулоқот ўйинчоқ баҳонасида юзага келиши мумкин. Болаларда бундай ҳамкорликдаги фаолият пайдо бўлганидан кейин уларда келишиб олиш зарурати юзага келади. Тарбиячи болалар мулоқотида хайрихоҳлик, мулойимликни қўллаб-қувватлайди, биргаликда ўйнаш қандай яхши эканига эътиборни қаратади. Айнан кичик гуруҳда оиладан боғчага биринчи бор келаётган болалар мулоқотда худбинликка мойил бўладилар, ўзларига ёққан ўйинчоқни бировга бергиси келмайди, фақат ўзигагина эътибор берилишини талаб қилади. Тарбиячи аста-секин барча болаларни хушмуомала бўлишга бир-бирларига хайрихоҳ бўлишга ўргатади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Икки ёшгача бўлган болаларнинг ўзига хос жиҳатлари.
2. Икки ёшгача бўлган болаларнинг кун тартиби.
3. Икки ёшгача бўлган болалар фаолиятини ташкил этиш.
4. Болалар тарбиясини йўлга қўйишда машгулотнинг аҳамияти.

XXII боб. ИЖОДИЙ ҰЙИНЛАР, УЛАРНИНГ МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ ЁШИ ДАВРИДАГИ ТАРАҚҚИЁТИ

Режа:

1. Ұйин болалар фаолиятининг асосий тури сифатида.
2. Ұйиннинг болалар фаолияти сифатида ўзига хослиги.
3. Ижодий ўйинлар мазмуни ва унинг асосий хусусиятлари.
4. Боғча ёшидаги болаларда ижодий ўйиннинг тарбиявий аҳамияти.

Ұйин боғча ёшидаги болаларнинг асосий фаолияти бўлиб, у орқали бола шахс сифатида шаклланади. Ұйин боланинг келажакдаги ўқув, меҳнат фаолияти, кишиларга муносабатининг қай даражада шаклланиб боришини белгилайди. Ұйин қадим замонлардан бери педагог, психолог, файласуф, этнограф, санъатшунос олимлар диққатини ўзига тортиб келган. Ұйин ибтидоий жамоа тузуми давридаёқ юзага келган бўлиб, жамият ҳаётида меҳнатдан кейин туради ва унинг мазмунини белгилайди. Ибтидоий жамоа вакиллари ўз ўйинларида овчилик уруш, деҳқончилик ишларини акс эттирганлар.

Баъзи ҳолларда ўйин меҳнат қилиш истаги орқали юзага келади. Бола ўз ўйинида олдин катталар меҳнатига тақлид қилади. Кейинчалик уларнинг меҳнатида қатнашади. Ұйин ёш авлодни меҳнатга тайёрлайди. Болалар ўйинини бундай тушуниш биринчи марта К.Д. Ушинский томонидан таърифлаб берилган эди. У ўз асарларида болалар ўйинининг мазмуни улар-

нинг ҳаётдан олган таассуротлари билан белгиланиб, улар шахси шаклланишига таъсир этади, деб ёзади. Бу фикрни П.Ф. Легафт ҳам тасдиқлаб, болалар ўз ўйинларида теварак-атрофдан олган таассуротларини акс эттирадилар, дейди. Бундай фаолият боланинг ривожланишида катта аҳамиятга эгадир.

Ўйин катталар ҳаётида муайян ўрин тутар экан, у болалар учун алоҳида аҳамиятга эга эканини олим ва педагоглар ўзларининг кузатиш ва илмий тадқиқотлари орқали исботлаб бердилар.

Тарбиячилар болалар ўйинига раҳбарлик қилишда қуйидагиларга риоя қилишлари лозим:

1. Ўйин билан меҳнат ўртасида тўғри муносабат ўрнатиш.

2. Ўйинда болаларнинг бўлажак меҳнат аҳлига хос бўлган жисмоний ва руҳий сифатларини тарбиялаш.

Ўйин болаларни жисмоний томондан тарбиялаш системасида, боғчанинг таълим-тарбия ишида ахлоқий, меҳнат ва эстетик томондан тарбиялашда катта ўрин тутади.

Ўйинда ёш организмга хос бўлган талаб ва эҳтиёжлар қониқтирилади. Ҳаётини фаоллик яратилади. Бирдамлик, тетиклик, қувноқлик тарбияланади. Ўйин таълим ва машғулотлар билан кундалик ҳаётдаги кузатишлар билан узвий боғлиқ бўлиб, жуда катта таълимий-тарбиявий аҳамиятга эга. Ўйинда акс эттирилган нарсани билиб олишга қизиқиш уйғонади, кўпинча ўйин болаларга янги билим бериш ва уларнинг фикрларини, билим доирасини кенгайтириш учун хизмат қилади. Болалар ўйинлари ўзининг ранг-баранглиги билан ажралиб туради. Улар ўз мазмуни ва ташкил этилишига кўра, қўлланиладиган буюмларнинг турлари келиб чиқишига кўра турличадир. Буларнинг барчаси болалар ўйинларини туркумлаштиришни фавқулодда нозиклаштиради, бироқ ўйинларга раҳбарлик қилиш учун уларни, албатта, гуруҳлаш зарур. Педагогикада ўйинларни икки катта гуруҳга бўлиш жуда кенг

тарқалган ижодий ва қоидали ўйинлар. Ижодий ўйинларнинг мазмунини болаларнинг ўзлари ўйлаб топдилар ва уларда ўз таассуротларини, борлиқ ҳақидаги тушунчаларини ҳамда унга муносабатларини акс эттирадилар. Қоидали ўйинлар эса катталар томонидан яратилади ва бола ҳаётига олиб киритилади. Мазмуни қоидаларнинг мураккаблигига қараб, улар турли ёшдаги болаларга мўлжалланган бўлади. Тайёр қоидали ўйинларнинг катта гуруҳини халқ ўйинлари ташкил этади, уларнинг кўплари авлоддан-авлодга ўтиб, бизга етиб келган

Ўйинларнинг ҳар иккала гуруҳи ҳам ўзининг хилма-хил кўринишларига эга. Ижодий ўйинлар гуруҳини сюжетли ролли ўйинлар ташкил этади. Ўйинлар ўз мазмуни ва қоидалари, тарбиявий таъсирига кўра шартли равишда дидактик ўйинлар ва мусиқий ўйинларга бўлинади. Дидактик ўйинларда аввало, болаларнинг ақлий фаолияти ривожланади, уларнинг билимлари чуқурлашади ва кенгаяди, ҳаракатли ўйинларда болаларнинг турли ҳаракатлари такомиллашади, мусиқали ўйинларда эса мусиқий қобилиятлар ривожланади ва ҳоказо. Демак, ҳар бир ўйиннинг ўзига хос сифатлари мавжуд, бироқ улар қатор умумий хусусиятларга ҳам эга.

Ўйин — бу бола фаолиятининг тури. Шундай экан, бир фаолиятда бўлгани каби унга ҳам ўқотар хислатлар: мақсаднинг мавжудлиги, режали ҳаракатлар, натижанинг мавжуди кабилар хосдир. Н.К. Крупская болалар ривожланишига қараб, унинг ўйинда ўз олдига қўядиган мақсадининг табиати ҳам ўзгаришини болалар тақлиди ҳаракатлардан аста-секин ўйланган асосли мақсадларга ўтишларини кўрсатиб ўтган эди. Бола ўйиндаги мақсадига эришиши учун ўзига шериклар танлайди, зарур ўйинчоқларни топади, ўйин давомида муайян ҳаракат ва қилиқлар қилади. Бошқа фаолият турларида бўлгани сингари ўйин жараёнига боланинг бутун шахсияти, унинг психик билиш жараёнлари, иро-

даси, ҳиссиёти ва таъсирчанлиги, эҳтиёж ва қизиқишлари жалб этилади, ўйинда бола фаол ҳаракат қилади, гапиради, ўз билимларини қўллайди.

Ўйин ўзига хос хусусиятга эга. Ўйин боланинг шахсий ташаббусига кўра вужудга келадиган, ўзининг фаол ижодий йўсиндаги, юксак таъсирчанлик руҳи билан ажралиб турадиган эркин ва мустақил фаолиятдир. Ўйин эрталаб нонуштагача (15–20 дақиқа) бошланади ва нонуштадан кейин, машғулотлар ўртасида, очиқ ҳавода, уйқудан кейин ўтказилади. Эрталаб ролли ўйинлар, қуриш-ясаш, ҳаракатли ўйинларни ташкил қилиш тавсия этилади. Машғулот ўртасида ҳаракатли, қоидалар ўйинлар ҳам ўтказиб турилади.

Очиқ ҳаводаги ўйинларга эса югуриш, отиш, сирпаниш билан боғлиқ бўлган ўйинлар, қоидалар ўйинлар (оқ теракми кўк терак, она бўри кабилар) киради.

Кундузги уйқудан кейинги ўйинларга қурилиш ўйинлари, эртақ бўйича саҳналаштириладиган, ролли ўйинлар, дидактик ўйинлар ва ҳ.к. киради. Ижодий ўйинларга сюжетли – ролли ўйинлар, саҳналаштирилган ўйинлар, кўриш ясашга доир ўйинлар киради. Ижодий ўйинларда болаларнинг теварак-атрофдан олган таассуротлари акс эттирилади. Ижодий ўйин болаларнинг мустақил ўйини бўлиб, унинг мазмунини болалар ўзлари ўйлаб топадилар. Бу ўйинда болаларнинг эркинлиги, мустақиллиги, ташкилотчилиги ва ижодкорлик қобилиятлари тўлалигича намоён бўлади.

Сюжетли – ролли ўйин ўз хусусиятига кўра акс эттирувчи фаолиятдир. Теварак-атрофдаги катталар ва тенгдошларининг ҳаёти ва фаолияти бу ўйин мазмуни учун манба бўлиб хизмат қилади. Ўйиннинг сюжети – ўз ҳаракати, муносабатлари билан боғланган воқеа, ҳодисалар ва уларнинг ҳаракатлари хурсандчилик ҳиссини пайдо қилади, шунинг учун болани қизиқтириб, унда яхши кайфият уйғотади, бола организмдаги фаолиятни яхшилади.

Ўйин боланинг ақлий ривожланишида ҳам муҳим

аҳамият касб этади. Болалар ўйнашлари учун маълум воситалар ҳам керак. Масалан: болаларнинг ўз ҳаракатлари, ўйинчоқ ва бошқа материаллар. Болаларнинг кўп ҳаракатлари қуриш - яшаш билан боғлиқ бўлади. Улар соатлаб паровоз, пароход, электравоз қурадилар, уларни аслига ўхшатишга уринадилар. Тарбия воситаларига ўйинчоқ ҳам киради. Ўйинчоқ бола ҳаракатини тўлдиради, ўйлаган образи ва фикрини амалга оширишга ёрдам беради. Масалан: қўлига қўғирчоқни кўтариб олган қизалоқ ўзини онадек сезади ва ҳақиқий оналар бажарадиган ишни бажаради, уни овқатлантиради, кийинтиради, ухлатади ва ҳ.к.

Болалар ўйин жараёнида баъзи бир нарсаларни хоҳлаган нарсаларининг номи билан атаб, худди ўша нарсаларини фараз қилиб жуда яхши ўйнайдилар. Масалан, қумни, «шакар», ўриндиқни «машина» деб аташи мумкин.

Шундай қилиб, ўйин ижтимоий фаолият сифатида жамиятда муайян вазифаларни баджаради. Бола шахсини ривожланишига катта ҳисса қўшади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Ўйиннинг мактабгача ёшдаги бола ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти нимада?
2. Ўйинлар қайси жиҳатларига кўра гуруҳланади? Ҳар бир гуруҳ ўйинларига таъриф беринг.

**XXIII боб. МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ ЁШИДАГИ
БОЛАЛАР БИЛАН ҚУРИЛИШ,
САҲНАЛАШТИРИЛГАН ВА ДИДАКТИК ЎЙИН
МАШҒУЛОТЛАРИНИ ОЛИБ БОРИШ**

Режа:

1. Қурилиш – яшаш ўйинларининг болаларни ҳар томонлама ривожлантиришдаги аҳамияти.
2. Саҳналаштирилган ўйинлар аҳамияти ва ўзига хос хусусияти.
3. Болаларни ахлоқий ривожлантиришда дидактик ўйинларнинг аҳамияти.

Қуриш материаллари билан ўтказиладиган ўйин ва машғулотлар тарбия воситаси бўлиб хизмат қилади. Болаларнинг қурилиш, буюм яшаш ўйинлари ролларга бўлиниб ўйналадиган ўйиннинг таркибий қисмидир. Бирор нарсани қуриш болаларни ўз фикрларини рўёбга чиқариш усули ҳисобланади.

Қурилиш ўйинининг бошловчиси тарбиячи бўлиши мумкин. Катта ёшдагиларнинг иштироқи қурилиш ўйинларига ўз-ўзидан қизиқишни жалб қилиши мумкин. Бунда болаларнинг асосий диққатлари бирор нарсани қуриш жараёнига қаратилади. Болалар ўз мақсадлари учун маиший турмушдаги нарсалардан: гўзалардан, яшиқлардан, шохчалардан табиий материаллардан эса қум, лой, сув қордан ҳам фойдаланадилар. Болалар улғайгани сари ўзлари қилган қурилиш ишларидан кўнгиллари тўлмайди. Улар ўз ишларининг ҳақиқий қурилишига кўпроқ ўхшаш бўлишини истайдилар. Бунинг учун болаларга махсус қурилиш материаллари зарур бўлади.

Қурилиш материаллари турли хил геометрик шаклдан иборат бўлиши мумкин. Қурилиш ўйинлари болаларнинг меҳнат фаолиятига яқин бўлиб, уларни меҳнатга тайёрлайди. Қурилиш материаллари билан ўйналадиган ўйинлар болалар тафаккурини ривожлантиради, уларни қурилиш ишларининг ўзига хос хусусиятларини ажратиш, таҳлил ва синтез қилиш, солиштириш, ўхшаш ва фарқли томонларини аниқлашга мажбур этади. Вазифаларни тўғри ҳал қилишга ўргатади. Қурилиш материаллари билан ўйналадиган ўйинлар геометрик жисмларнинг хусусиятлари, улар билан ишларда фазовий нисбатларни (узоқ-яқин, баланд-паст, ўнг-чап, узун-қисқа, кенг-тор) амалда билиб олишга ёрдам беради.

Болалар қуриш - яшаш фаолияти жараёнида бир жамоа бўлиб бирлашадилар, натижада, уларнинг нутқи ривожланади. Қурилиш материаллари билан ўйнаш болаларнинг маънавий дунёсига ҳам таъсир этади: тарбиячи болалар билан бирон иншоотни кузата туриб давлатимизнинг халқ фаровонлиги тўғрисида ғамхўрлик кўрсатаётганлигини тушунтиради. Тарбиячи болаларни қуриш - яшашга ўргатиш учун тарбиячи турли хил усулларни қўллайди:

– тарбиячи болаларга қуриш - яшашдан олдин тушунтирган ҳолда қуриб кўрсатади:

– тарбиячи кўриб кўрсатган ишни ҳар бир қисмини таҳлил қилиб беради.

– тарбиячи тайёр қурилишни намуна сифатида кўрсатади ва уни тушунтириб беради.

– тарбиячи ўзи битказилмаган қурилишни болаларга қуриб битказишни таклиф қилади.

– болаларга хоҳлаган мавзуда ихтиёрий қурилишни таклиф қилади.

Саҳналаштирилган ўйинларнинг ўзига хослиги шундаки, болалар бирор бир эртақ ёки ҳикоя сюжети асосида маълум бир ролни бажарадилар.

Саҳналаштирилган ўйин болаларнинг эшитган

асарлар ёки эртақдан олган тасаввурларини мустақил ифодалаш ёки машқ қилиш имконини беради. Бу ўйинлар болаларда ирода, интизом, ўз ҳаракатларини бошқаларнинг ҳаракатига мувофиқ амалга ошириш каби сифатларни тарбиялашда самарали восита ҳисобланади. Саҳналаштириш болаларни қайта сўзлашга ўргатиш усулларидан биридир. Айрим болаларда қайта сўзлаб беришга хоҳиш ҳам қизиқиш ҳам бўлмайди, лекин унга ўйин усули киритилиши билан бола асардаги ролга кириб, ўша асар мазмунини жуда яхши айтиб беришга ҳаракат қилади. Бундай ўйинда бола ўзини ўша асардаги қаҳрамон ўрнида ҳис этиб, унинг сезги кечинмалари дунёсига чуқурроқ кириб боради. Бадий асарларни қаҳрамонлар тилида сўзлаб бериш болалардаги хаёлни ривожлантиришга ёрдам беради ва асар қаҳрамонида мавжуд бўлган жасурлик, ўз-ўзига ишонч, мустақиллик каби характер каби сифатларини эгаллашга интилади.

Саҳналаштирилган ўйинларда тарбиячи раҳбарлик қилади. Эртақ ёки ҳикоядаги мазмун болаларга яқин, уларнинг ёши ва қизиқишига мос, тушунарли бўлиб бола унга киришиб кета олсагина, асардаги образ ва ҳаракатлар тўғри ақс эттирилади. Саҳналаштирилган ўйинга тайёрланиш учун маълум вақт ажратилади ва ҳар бир машғулотда аниқ бир масалалар ҳал этиб борилади.

Дидактик ўйинлар болалар боғчасида таълим-тарбия воситаси сифатида кенг қўлланилади. Дидактик ўйинлар бевосита таълим билан боғлиқ бўлиб, унга ёрдам беради. Дидактик ўйин — бу боғча ёшидаги болаларнинг ёш ва имкониятларига мос келадиган таълим бериш методидир. Тарбиячи ўз тажрибасига таяниб, бу ўйиндан пасив болаларни жамоага аралаштириш, ҳар хил режалар, вазифаларни кўрқмасдан бажаришлари учун фойдаланади. Дидактик ўйинлар болаларнинг биргаликда ўйнаб, ўз манфаатларини жамоа манфаатлари билан уйғунлаштира олиши бир-бирига кўмаклашиш ва уйғо-

тишнинг муваффақиятидан хурсанд бўлиш каби яхши муносабатларни таркиб топишига ёрдам беради. Ўйинлар шахснинг софдиллик, ростгўйлик каби ижобий хислатлари шаклланишига имкон беради. Дидактик ўйинлар болаларнинг амалий фаолияти саналади. Чунки унда болалар машғулотларда олган билимларидан фойдаланадилар. Шунинг учун ҳам дидактик ўйинлар болаларнинг ақлий фаолиятларини кучайтиради, олган билимларидан ҳар хил усулда фойдаланишлари учун ҳаётий шароит яратиб беради.

Шунингдек, дидактик ўйинлар болаларни теварак-атроф тўғрисидаги билимларини мустақкамлашга ёрдам беради, ўз шахсий тажрибалари ва машғулотларда олган билимларини амалда қўлай билишга ўргатади, улардаги фикрлаш қобилиятлари, ижодий кучлар, сенсор жараёни ривожлантиради, олган билимларини тартибга солади. Дидактик ўйинлар таълим жараёнини енгилроқ қизиқарлироқ ўтишига ёрдам беради. Болалар ёшларига мос қизиқарли фаолият орқали ўйинда амалга ошириладиган ақлий тарбия вазифасини жуда осонлик билан яхши ўзлаштирадилар. Дидактик ўйин катталар томонидан болаларни ақлий ривожлантириш мақсадида яратилади. Унда ўйин элементлари қанча кўп бўлса, болаларга у шунча кўп қувонч бағишлайди. Дидактик ўйиннинг энг муҳим жиҳати уни ўтказишдан кўзда тутиладиган ғоядир.

Ўйин ғояси болаларда ўйинга қизиқиш уйғотади, кўпинча бу ғоя дидактик ўйиннинг бош сабаби бўлади. Масалан, қутичада нима бор? ким қандай қичқиради? ва шунга ўхшаш. Ҳар бир дидактик ўйин мазмуни ғоясидан келиб чиққан қоидалар бўлади. Унда қоиданинг мавжудлиги ҳаракат йўналишини ёки ўйиннинг боришини белгилаб беради, болаларнинг хулқини, ўзаро муносабатларини бошқариб, керак томонга йўналтириб туради. Қоида болалар ҳаракатини баҳоловчи мезон саналади. Дидактик ўйинларда амал қилувчи қоидалар ўйин ҳаракатларининг тўғри-

нотўғрилигини аниқловчи ва уларга баҳо берувчи мезон саналади. Ўйин натижалари болаларнинг маънавий ва ахлоқий озуқа олганликлари билан белгиланади. Айниқса, болаларнинг фаҳм-фаросати, топофонлиги, диққат ва хотирасини намоёиш қилади. Буларнинг ҳаммаси болаларнинг ўз кучига ишончини оширади, тўлдиради, улар бундан маънавий қониқиш ҳосил қиладилар. Дидактик ўйинни болаларнинг берган саволлари, таклифлари ва ташаббусларига қараб, ўйин жараёнида кутилмаганда кенгайтириш, унинг мазмунини бойитиш мумкин. Ўйинни белгиланган вақтда бошлаш ва тугатиш катта маҳоратдир. Ўйинни тарбиячи болаларда ўйинга қизиқиш уйғотган ҳолда тугатиши керак, токи болалар шу ўйинни яна давом эттиришни хоҳласинлар. Дидактик ўйинлар гуруҳ хонаси, зал, майдонча, ўрмон, дала ва бошқа жойларда ўтказилиши мумкин. Бу ўйиннинг таъсирчанлигини, таассуротларнинг ҳар хиллигини, болаларнинг фаоллигини оширади. Шундай қилиб, дидактик ўйин мактабгача тарбия ёшидаги болаларга таълим бериш воситаси бўлиб, уни муваффақиятли амалга оширишга ёрдам беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Дидактик ўйин қандай ўйин?
2. Саҳналаштирилган ўйинлар-чи?
3. Ўйиннинг таълим ва тарбиядаги аҳамияти нимада?

XXIX боб. БОЛАЛАР БОҒЧАСИДА ПЕДАГОГИК ЖАРАЁННИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Режа:

1. Педагогик жараённи ташкил этиш тамойиллари.
2. Педагогик жараённинг ташкил этилиши.
3. Болалар ҳаётини ташкил этишга қўйиладиган талаблар.

Физиология, гигиена, психология, педагогика соҳасида олиб борилган илмий тадқиқотлар натижасида болалар боғчаларида кичкинтойлар ҳаётини ташкил этишнинг қўйидаги тамойиллари ишлаб чиқилди:

1. Ҳар бир ёш гуруҳида болаларни жамоатчилик руҳида тарбиялаш ва уларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайдиган бир хил шарт-шароитлар яратиш.

2. Болаларни ёш гуруҳларига тақсимлашда ҳар бир гуруҳга фақат бир хил ёшдаги болаларни танлаш ва шунга қараб таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш.

3. Болаларнинг ҳар хил фаолият билан шуғулланишлари ва бир-бирлари билан мулоқотга кириша олишлари учун зарур бўлган моддий муҳитни яратиш. Бунинг учун гуруҳ хонаси ва майдончани гигиеник, педагогик, эстетик талаблар даражасида керакли асбоб-анжомлар билан таъминлаш.

4. Болаларнинг ёшига мос кун тартибига риоя қилиш ва унинг барқарорлигини таъминлаш.

5. Болалар шахсини шакллантирадиган фаолият турларини ташкил этиш ва бу фаолиятлар учун кун тартибидан маълум вақт ажратиш.

Болаларнинг ҳар хил фаолиятларини илмий асосланган тамойиллар асосида алмаштириб бориш болалар боғчасининг ҳар хил ёш гуруҳларида болалар ҳаётини тўғри ташкил этишни таъминлайди.

Болаларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлашга қаратилган педагогик жараён мураккаб ва ранг-барангдир.

Тарбия масалалари таълим-тарбия ишининг ташкилий шакллари, болалар фаолиятининг ҳар хил турлари: машғулотларда таълим бериш орқали, ижодий ва қоидали ўйинлар, болаларнинг мустақил фаолияти, уларнинг ўз меҳнати ва катталар меҳнати билан таништириш, ўз-ўзига хизмат қилиш, сайрлар, гигиеник тадбирлар орқали амалга оширилади.

Таълим-тарбия ишларини муваффақиятли амалга ошириш болалар боғчасидаги педагогик жараённинг ҳар бир фаолият турини тўғри ташкил этишга боғлиқдир.

Болалар боғчасининг педагогик жараёнида таълим муҳим аҳамият касб этади ва кундалик ҳаёт, ўйин, меҳнат, машғулотлар орқали амалга оширилади. Машғулотда таълим ва тарбия вазифалари ҳал этилади. Болалар теварак-атрофдаги ҳаёт ва табиат билан танишиш, нутқ ўстириш, савод ўргатиш, математика, жисмоний маданият, тасвирий фаолият, мусиқа бўйича энг оддий тасаввур ва билимларни, малака ҳамда кўникма системасини эгаллаб оладилар. Болалар эгаллаб олишлари керак бўлган билим, малака ва кўникмалар болалар боғчаси дастурида белгилаб берилган бўлиб, у болаларнинг умумий ривожланиши ва уларни мактаб таълимига тайёрлашда муҳим аҳамиятга эга. Машғулотларда таълим бериш дидактика тамойиллари асосида болаларнинг ёш ва ўзига хос хусусиятларини эътиборга олиб, маълум изчилликда олиб борилади, мазмуни секин-аста мураккаблаштириб борилади. Натижада, у ривожлантирувчи ва тарбияловчи хусусиятга эга бўлади.

Дастурда ҳар бир ёш гуруҳида ҳафта давомида

Ўтказиладиган машғулотлар сони ва ҳар бир машғулот қанча давом этиши белгилаб қўйилган. Тарбиячи мана шунга асосланиб, ўзининг ҳафталик машғулотлар жадвалини тузади, бу таълимнинг ҳамма бўлимлари бўйича белгиланган таълим-тарбия ишларини тўғри тақсимлаш ва бир хилда амалга оширишга имкон яратади. Машғулотлар жадвалини тузишда қуйидаги талабларга риоя қилиш керак:

Дастурнинг ҳамма бўлимлари бўйича машғулотларни ҳафтага тенг тақсимлаш.

1. Ҳафтанинг биринчи ва охириги кунига осонроқ машғулотлар қўйилади.

2. Ҳафтанинг сешанба, чоршанба ва пайшанба кунларида болалардаги ақлий фаолият тезлашади, шунинг учун бу кунларга мураккаброқ ишлар режалаштирилади.

3. Кун давомида биринчи бўлиб болалардан ақлий зўр беришни кўпроқ талаб этадиган, кам ҳаракатли машғулотлар режалаштирилади (теварақ-атрофдаги ҳаёт ва табиат билан таништириш, она тили, математика). Тасвирий фаолият, жисмоний тарбия, мусиқа ва шунга ўхшаш машғулотлар кейинроққа режалаштирилади.

4. Кун давомида машғулотлар қуйидагича тартибда алмаштириб борилади: математика ва жисмоний тарбия, она тили ва тасвирий фаолият ва ҳ.к.

5. Машғулотларни бундай тақсимлаш болаларнинг дастур материални енгилроқ ўзлаштириб олишига имкон яратади.

Кун давомида бир неча марта: эрталабки қабул вақтида, эрталабки ва кечки сайрда болаларнинг мустақил фаолиятлари ташкил этилади. Болалар ўзларига таниш бўлган дидактик ва ҳаракатли ўйинларни ўйнайдилар, хоҳлаган расмларини чизадилар, хоҳлаган нарсаларини ясайдилар, китоблар, расмларни томоша қиладилар, хоҳлаган бадиий асарларини тинглайдилар.

Болаларнинг мустақил фаолияти улар учун дам олиш соати ҳисобланади, аммо иш билан бир вақтда болаларнинг ўз-ўзини ташкил эта билиш қobiliяти

Ўсишига, хулқ маданияти иродавий сифатларнинг тарбияланишига, жамоа муносабатларининг шаклланишига ёрдам беради. У ҳар хил фаолиятларда болалардаги ўзига хос ижодкорликнинг ривожланишига кенг имконият яратади. Шунинг учун болаларнинг мустақил фаолиятига ҳам тарбиячининг раҳбарлик қилиши талаб этилади: чунки хоҳлаган иши билан шуғулланишига имкон яратиш, керакли материал ва асбоб-ускуналар билан таъминлашда, тарбиячининг маслаҳати лозим бўлади.

Кун давомида системали равишда меҳнат фаолияти ташкил этилиб, болалар катталарнинг меҳнати билан таништириб борилади. Бу иш машғулотларда, экскурсияларда, мақсадли сайрларда, болаларнинг катталар билан биргаликдаги меҳнати давомида амалга оширилади. Бунда болаларнинг асосий эътибори меҳнатнинг инсонлар учун фойдасига, унинг хилма-хиллигига, ишлаётганларнинг ахлоқий муносабатларига қаратилади.

Болаларнинг овқатланиши, машғулотга тайёрланиши, табиат бурчагида навбатчи вазифасини бажариш уларда топшириққа нисбатан жавобгарлик ҳиссини ривожлантиради, шу билан бирга ижтимоий ҳис ва муносабатларни шакллантиради.

Болалар ҳаёти куннинг биринчи ва иккинчи ярмидаги кун тартибига биноан ташкил этилади. Бунинг учун ҳамма зарур шарт-шароитларни яратиш зарур.

Кичкина гуруҳ болаларнинг кўп вақти гуруҳ хонасида ўтади. Яхши жиҳозланган хона, ўйинчоқ ва қўлланмаларни тўғри танлаш болаларнинг тўлақонли ҳаёт кечиришининг асосий шarti ҳисобланади. Гуруҳ хонасидаги ўйинчоқлар бу ёшдаги болаларнинг 2–3 та бўлиб ўйнашларини эътиборга олиб жойлаштирилиши, бир қанча ўйинлар учун ўйинчоқ бурчаги ташкил этилиши, унда яна қурилиш материаллари, ҳаракатланувчи ўйинчоқлар ҳам бўлиши керак, қолган ўйинчоқлар, расмлар, шкафларга болалар бемалол оладиган қилиб жойлаштирилиши лозим. Хонада болаларнинг полда

машина, аравачаларни бемалол юргиза олишлари ва йирик қурилиш материаллари билан ўйнашлари учун ҳам жой ажратилиши керак, ҳаракатларни ривожлантирувчи жиҳозлар бинонинг махсус хоналарида сақланади ва жисмоний тарбия машғулотидагина олиб чиқилади. Майдончага қум яшиклари, болаларнинг сакрашлари, тирмашиб чиқишлари учун керакли жиҳозлар, қорда, музда учишлари учун каналар қўйилади.

II кичик гуруҳ. Моддий муҳит иккинчи гуруҳ болалари учун ҳам худди биринчи кичик гуруҳникидек ташкил этилади. Бундан ташқари, кузатиш ва меҳнат учун табиат бурчагига аквариумда балиқ, тўрларда қушлар ва майда ҳайвонлар жойлаштирилади. Гуруҳ хонасидан китоб жавони учун жой ажратилади. Боғча майдончасида спорт ўйинлари билан шуғулланиш учун махсус жой бўлади, у керакли анжомлар билан жиҳозлаб қўйилади.

Ўрта гуруҳ. Гуруҳда ухлаш хонаси, ҳожатхона ва ечиниш хонаси бўлиши керак.

Гуруҳ хонаси бир неча бўлимдан иборат бўлиши керак. Биринчи ўйин бўлимида қўғирчоқлар ҳамда керакли нарсалар жойлаштирилган шкаф бўлади. Иккинчи ўйин бўлимида қурилиш материаллари қўйиладиган шкаф ва улар билан ўйнаш учун жой ажратилади. Шу хонанинг яна бир қисмида болаларнинг бадиий фаолият билан мустақил шуғулланишлари учун керакли материаллар қўйилади. Китоб бурчаги ва стол усти босма ўйини билан шуғулланишлари учун ўйин бурчагида тинчроқ жойни ажратиш керак. Табиат бурчагини деразаларга яқинроққа жойлаштирган маъқул. Хона амалий санъат асарлари ва кўкаламзорлаштирувчи ўсимликлар билан безатилади.

Майдонча бошқа майдончалардан яшил, манзарали ўсимликлар билан тўсилиб, жисмоний машқлар ва спорт ўйинлар учун керакли асбоблар билан жиҳозланади.

Катта гуруҳ. Ўйин бўлимлари болаларнинг ёшига

мос ҳолда ўрта гуруҳ хонаси каби жиҳозланади. Гуруҳ хонасида яна машғулот ўтказиладиган бўлим ажратилади ва у ерга тарбиячининг столи, экран, шкаф, тахта жойлаштирилади. Болаларнинг мустақил ўйнашлари учун ҳамма керакли материаллар (столлар, ўйинчоқлар солинган кутучалар, витрина шкафи, тоқчалар ва бошқалар) бўлиши лозим. Табиат бурчаги, қўл меҳнати билан шуғулланадиган бурчак, китоб бурчаги, тасвирий фаолият бурчаклари бўлиши керак.

Тайёрлов гуруҳи. Бу ердаги машғулот ўтказиладиган бўлимда катта гуруҳдаги сингари болалар учун икки кишилик столлар қўйилади. Гуруҳ хонасидаги жиҳозлар зарурат туфайли шуғулланганда ўйинга жой бўшатиш мақсадида бошқа томонга суриб қўядиган қилиб жойлаштирилади. Майдончада спорт ўйинлари ва ҳар хил ўйин учун жой ажратилади, гулхона ва полиз ташкил этилиб, у ерда болалар ўзлари гул ва сабзавотларни етиштирадилар.

Болалар ҳаётини ташкил этишга қўйиладиган талаблар. Куннинг биринчи ярмида болалар ҳаётини ташкил этиш. Болаларнинг боғчада 9–12 соат бўлиши кун тартибида белгилаб қўйилган. Бунда эрталабки қабул муҳим роль ўйнайди. Тарбиячи болаларнинг боғчадаги вақти қизиқарли, сермазмун ўтишини таъминлайди.

Шундай қилиб, кун давомида болалар ҳаётини ташкил этишдаги талаблар қуйидагича:

1. Болаларнинг ҳамма фаолият турлари билан шуғулланишлари учун шарт-шароитлар яратиш.

2. Ҳар бир ёш гуруҳида фаолият турларини алмаштириб бориш.

3. Болаларнинг ҳаракат фаоллигини етарлича таъминлаш.

4. Машғулот, ўйин, меҳнат, маиший фаолият ўртасида боғлиқлик ўрнатиш.

5. Болаларнинг олган билим, малака, кўникмаларини мустақил фаолиятларида қўллаш олишга ўргатиш.

6. Болани фаол бўлишга, ҳар доим бирон нарса билан машғул бўлишга ўргатиш.

7. Ҳар бир болани ижодий қобилиятлари, хоҳиш ва қизиқишларини диққат билан кузатиб бориш ва унинг янада ривожланиши учун шарт-шароит яратиш.

8. Болаларнинг бутун фаолиятига тарбиячининг раҳбарлиги.

9. Кун тартибига қатъий риоя қилиш.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Мактабгача ёшдаги бола ҳаётини ташкил этишга қандай талаблар қўйилади?

2. Мактабгача муассаса тарбиячисининг кундалик фаолияти нималардан иборат?

3. Кун тартиби ва унга амал қилиш тўғрисида нималар дея оласиз?

XXV боб. БОЛА ТАРБИЯСИДА БОҒЧА ВА ОИЛА ҲАМКОРЛИГИ

Режа:

1. Бола тарбиясида оиланинг ўрни.
2. Оилада болани тўғри тарбиялашнинг шарт-шароитлари.
3. Мактабгача тарбия муассасасининг оила билан ҳамкорликдаги фаолияти.
4. Мактабгача тарбия муассасасининг ота-оналар билан ҳамкорликдаги ишининг шакл ва усуллар.

Ҳозирги ижтимоий ўзгаришлар оилавий тарбия масалаларига, айниқса, оилада фарзанд тарбиясига ҳамда оилалар шароитини яхшилаш, уларни моддий жиҳатдан таъминлашни кучайтиришга алоҳида диққат-эътибор қаратишни тақозо этмоқда. Ёш авлодни баркамол қилиб тарбиялашни таъминлашда яслилар ва боғчалар, мактаб-интернатлар ва бошқа шунга ўхшаш муассасалар кенгайтириш орқали оилаларга ҳар томонлама ёрдам бериш кўзда тутилмоқда. Шунингдек, мактаблар, болалар ва табиёт муассасаларини қуриш, улардаги шароитни яхшилаш иши мунтазам равишда амалга оширилиб борилмоқда.

Давлат болаларнинг ясида, боғчада тарбияланиши, умумтаълим мактабида, академик лицей ва касб-хунар коллежларида, олий ўқув юртларида билим олишлари учун сарфланадиган харажатларни йилдан-йилга кўпайтириб бормоқда.

Шунингдек, оналарга қулайлик туғдириш, уларни моддий шароитларини яхшилаш, бола тарбияси билан шуғулланишини таъминлаш учун катта имкониётлар яратилмоқда. Масалан, мактабгача тарбия муассасалар

тармоғини кенгайтиришга ва ундаги моддий ва маънавий шароитни яхшилашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бола туғилганда биринчи болага, иккинчи ва учинчи болага бериладиган суюнчи пулларини миқдори йилдан-йилга оширилиб бормоқда. Ёш болали оналарга 2 ва ундан ортиқ 12 ёшгача меҳнат таътиллари узайтирилиши, боласи 3 ёшга тўлгунга қадар пулли таътиллари жорий қилиниши ва ўз мутахассислиги бўйича иш стажи сақланиши, ёлғиз оналарга эса ҳар бир боласи учун бериладиган ойлик нафақа пули миқдорининг кўпайтирилиши; ота-оналарнинг болалари билан биргаликда дам олишлари ва даволанишлари учун шарт-шароитларнинг яратилиши, шунингдек, боласини ўзи тарбиялаб, шу билан бирга ишламоқчи бўлган оналарга тўла бўлмаган иш куни, иш ҳафтаси, уйда ишлашлари учун шароит яратилиши, болалар касалланганда уни парвариш учун пул тўланадиган вақтнинг узайтирилиши шулар жумласидандир.

Демак, давлатимиз оила ва оилада фарзанд тарбияси вазифасини юқори баҳолайди ва бу ишни муваффақиятли амалга ошириш учун керакли шарт-шароитларни яратиб беради.

Айниқса, оилани мустақамлаш, унинг шароитларини яхшилаш ва кишиларнинг турмуш фаровонлигини оширишга ҳамда оила, боғча, мактаб, меҳнат жамоалари ўртасидаги алоқани яхшилаш, ота-оналарнинг болалар тарбияси учун жавобгарлигини ошириш давр талабига айланмоқда.

Ота-оналар бола тарбиясига жиддий эътибор бериб ўз болаларини қандай инсонлар бўлиб етишиб чиқишига ва уларда қандай фазилатлар ҳосил қилинишини назардан четда қолдирмасликлари керак. Ота-она боласининг тарбиясини тўғри йўлга қўйиши учун уни яхши билиши ва тушуниши керак. Бунинг учун эса ота-онада педагогик билимлар мужассам бўлиши керак. Бу билимлар ота-оналарнинг болаларни ёш ва индивидуал хусусиятларини ўрганишга, хулқини

тўғри таҳлил қилишга, унинг тарбияси учун тўғри йўлни танлашга ёрдам беради.

Шунинг учун ота-она бола тарбиясида, энг аввало, педагогик одобга риоя қилиши муҳим саналади.

Педагогик одобни нима ўзи? деган савол туғилиши табиий.

Педагогик одобни деганда бола билан бўлган муносабат жараёнидаги меъёрга риоя қилиш, яъни боланинг онгига, қалбига, шахсига таъсир этадиган тарбиявий чораларни, уларнинг ёш-хусусиятларини ва имкониятларини ҳисобга олиб, шароитига қараб танлай билишдир.

Педагогик одобни—болани тарбиялашдаги моҳирлик бўлиб, буни тарбиячилар сингари ота-оналар ҳам билиши, ўрганиши лозимдир. Чунки ота-оналар ўз хулқи, феъл атворини ташкил эта билишлари ва боланинг қалбида, онгида нима кечаётганини сеза олишлари муҳим саналади.

Инсонни қандай шаклланиши ким бўлиб етишиши аввало, оиладаги тарбияга, ота-онанинг тарбиясига, салоҳиятига, масъулиятлилигига ва бола тарбиясининг умумий қонуниятларини яхши билиб, уларга қандай амал қилишига боғлиқ.

Лекин кўпчилик оилаларда бола тарбияси бўйича жуда мураккаб вазиятлар юзага келмоқда. Бундай вазиятлар ота-оналарнинг педагогик билимлардан хабарсиз эканликлари сабабли юзага келмоқда. Ота-оналарнинг кўпчилиги ахлоқ, ҳуқуқшунослик, психологик ва педагогик билимларни билмайдилар. Бу эса бола тарбиясида нохуш воқеаларга сабаб бўлмоқда. Шундай экан ота-оналарнинг дунёқарашини, тафаккурини ва уларнинг амалий фаолиятини кучайтирувчи, оилада боланинг хулқини ва уларнинг тарбиявий таъсирини таҳлил қилишга ундовчи педагогик билимларни янада кенгроқ тарғиб қилиш муҳим саналади.

Мактабгача тарбия муассасасининг оила билан иш олиб бориш жараёнида аниқ мақсад кўзда тутилиши муҳим саналади.

Ота-оналар билан ҳамкорлик асосида амалга оши-

рилган ишларни таҳлил қилиб, улар билан боғлиқ бўлган шакл ва усул асосида режали ҳамда изчил ишларни олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Ана шундай болалар боғчаси ходимларининг ота-оналар ва оилалар билан ҳамкорликдаги ишларининг кенг тарқалган шакл ва усуллари мавжуд; буларга:

а) ота-оналар ва оилалар билан яккама-якка ишлаш. Таълим-тарбия жараёнида бу тур катта аҳамият касб этиб, яхши натижаларни қўлга киритиш имконини беради. Бунда тарбиячи оила ва боланинг шахсий хусусиятларини ўрганиб, тарбиявий жараёнда инобатга олади. Бунинг натижасида тарбиячи ва ота-она ўртасида ўзаро ишонч, ҳурмат, дўстлик муносабатлари ўрнатилади;

б) ота-оналар билан жамоа тарзида ташкил қилинадиган ишлар. Булар ота-оналарнинг гуруҳли ва умумий мажлиси, ота-оналар мактаби, анжуманлар, шанбаликлар, (болалар боғчаси ходимларининг ота-оналар билан биргаликда амалий фаолияти) савол ва жавоб кечалари;

в) кўрсатмали ишлар. Ишнинг бу турини: кўргазмалар, фотомантажлар, болаларнинг ишларини намойиш қилиш, очиқ эшиклар куни, ота-оналар бурчаги, ота-оналар учун кутубхона, оилавий тарбиянинг турли муассасалари бўйича материаллар солинган папка ва шу кабиларни қамраб олади;

г) боланинг оиласини бориб кўриш ва оила аъзолари билан яқиндан танишиш;

д) ота-оналарга педагогик таълим бериш ва бошқаларни кўрсатиш мумкин.

Ота-оналар ва оила билан ҳамкорликда олиб бориладиган иш шаклларининг айримларини қандай ташкил қилиш усулларига қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

1. Тарбиячининг оилани бориб кўриш. Бола яшаб турган оилани ўрганиши, ота-оналар билан яқин алоқа ўрнатиш ва уларга ёрдам, маслаҳатлар беришнинг самарали йўллари билан биридир. Тарбиячи оилага текширувчи сифатида эмас, балки маслаҳатчи, дўст сифатида бола

тарбиясига ёрдам берувчи шахс сифатида боради. Тарбиячининг оилага боришидан асосий мақсади бола тарбияланаётган шароитни кўриш ва зарур бўлса, ота-оналарга ёрдам кўрсатишдир.

Тарбиячи ҳар бир оилага ҳар гал боришдан аввал, ўз олдига аниқ мақсад қўйиш, қайси мавзуда суҳбатлашишни олдиндан белгилаб олиши лозим.

Демак, ота-оналарга бериладиган савол олдиндан пухта ўйланган бўлиши керак. Суҳбат шундай тузилиши керакки, тарбиячи билан ота-она бир-бирларини яхши тушунишлари ва улар ўртасида ишончли алоқа ўнатилиши керак.

2. Ота-оналар билан шахсий суҳбатлар. Оила билан шахсан ишлашнинг кенг тарқалган усуллари билан бири суҳбат бўлиб, бу болаларни эрталаб қабул қилиш ва кечқурун жўнатиш пайтида ўтказиш мумкин. Бу суҳбат тарбиячи билан ота-оналарнинг бир-бирлари билан яқинроқ танишларига, уларга боланинг ҳаёти ҳақидаги маълумотлар билан хабардор қилишларига, унинг муваффақияти ва камчиликлари, ҳулқи, соғлиғидаги ўзгаришларни кузатишга ёрдам беради.

3. Гуруҳий маслаҳатлар ва мажлислар. Гуруҳий маслаҳатлар мавжуд маълумотлардан уларни хабардор қилиш эмас, балки оилавий тарбия тажриба алмашинувини назарда тутди. Ота-оналар билан мулоқот қилиш ота-оналарга жамоа бўлиб, гуруҳ бўлиб маслаҳатлар уюштиришнинг мазмунини аниқлашга ёрдам беради.

Ота-оналарнинг гуруҳий мажлисида ҳамма гуруҳ болаларининг ота-оналари, параллел гуруҳлар ота-оналари ва катта гуруҳ болаларининг ота-оналари таклиф этилади.

Умумий мажлисда ота-оналарни мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ривожлантириш ва тарбиялаш вазифали, шу йилги режалар, ота-оналар қўмитасининг фаолияти, оила тарбиясидаги илғор тажрибалар билан таништирилади.

Биринчи умумий мажлис ўқув йилининг бошида ўтказилса, иккинчи умумий мажлис ўқув йилининг охи-

рида ўтказилади. Бунда мактабгача тарбия муассасанинг ўтган йилдаги иш якунлари ҳақида маълумот берилади.

4. Ота-оналар ва мактабгача тарбия муассасалари ходимларининг биргаликдаги фаолияти. Ота-оналар боғча майдонини кўкаламзорлаштириш, участкадаги жиҳозларни ва қўлланмаларни таъмирлаш, хоналарни қишга тайёрлаш, соғломлаштириш ишларини ўтказишда ёрдам кўрсатишлари, янги ўқув йилига тайёргарлик вақтида санитария ишларида, болаларни саёҳатларга кузатиб боришларида иштирок этишлари лозим.

Агар ота-оналар орасида фотосуратчилар, қурувчилар, рассомлар бор бўлса, улар мактабгача тарбия муассасаларига бевосита ёрдам беришлари керак.

5. Ота-оналар учун кечалар ва тўғарақлар уюштириш.

Мактабгача тарбия муассасаларида ота-оналар ва бошқа оила аъзолари учун ўтказиладиган кечалар мавзули характерга эга бўлиб, «Бола лой, ота-она қулол», «Бола азиз, одоби ундан азиз» каби мавзуларни танлаш мумкин.

6. Очиқ эшиклар куни. Очиқ эшиклар куни жамоанинг ўз календар йиллик режаси бўйича ҳар бир ёшдаги гуруҳнинг маълум режими бўйича одатдаги меҳнат кунидир. Бундай кунларни йилида 1—2 марта ўтказиш мумкин.

Хулоса шуки, мактабгача тарбия ёшидаги болаларни оилада тарбиялашни, ота-оналар билан ҳамкорликни бундан кейин янада такомиллаштириш йўлларини излаб топиш, оилавий тарбиянинг ижтимоий тарбия билан алоқасини мустаҳкамлаш.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Оиланинг жамиятда тутган ўрнини қандай изоҳлайсиз?
2. Оилада ота-онанинг вазифалари нималардан иборат?
3. Оилада бола тарбияси деганда нимани тушунасиз?
4. Оила ва боғча ҳамкорлигининг аҳамияти.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т., Ўзбекистон. 1992.
2. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни «Таълим тўғрисида».
3. И.А.Каримов. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т., Шарқ нашриёт – матбаа концерни, 1998.
4. И.А.Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. – Т., 1995.
5. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. – Т., 1997.
6. И.А.Каримов. Ўзбекистон келажаги буюк давлат. Т., 1998.
7. И.А.Каримов. Халқимизнинг йўли мустақиллик, озодлик ва туб ислохотлар йўлидир. – Т., 1996.
8. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. – Т., 1995.
9. И.А.Каримов. Ватан озодлиги – олий саодат. – Т., 1997.
10. Мактабгача тарбия муассаса тўғрисидаги Низом – 1995.
11. С.Юсупова. Мактабгача тарбия педагогикаси. Ўқув қўлланма – Т.: «Ўқитувчи». 1993.
12. Болалар боғчасида таълим дастури. – Т., 1993, 1999, 2000. Мактабгача тарбия справочниги. – Т., 1974.
13. Справочник по дошкольному воспитанию. – М., 1980.
14. Болалар боғчаси мудиралар учун. – Т., 1989.
15. Болалар боғчасининг катта тарбиячиси. – Т., 1991.
16. Общественное дошкольное воспитание на современном этапе. – М., 1981.
17. Мактабгача тарбия педагогикаси. П. Юсупова. – Т., «Ўқитувчи». 1993.
18. Р.А.Мавлонова, О.Т.Тўраева, У.М.Холиқбердиев Педагогика. – Т., «Ўқитувчи». 2001.

19. А.Минавваров Педагогика. – Т., «Ўқитувчи». 1996.
20. Ю.П.Азларов Болаларни севиш санъати. – Т., 1992.
21. З.Миртурсунов Ўзбек халқ педагогикаси – Т., 1973.
22. Муҳаммад Пайғамбар қиссаси. Ҳадислар. – Т., 1991.
23. С.Ражабов Педагогика фанининг алломалари – Т., 1991.
24. Астровская. Мактабгача ёшдаги болаларнинг ахлоқий тарбияси. – Т., «Ўқитувчи». 1977.
25. Я.А.Коменский Буюк дидактика. – Т., «Ўқитувчи», 1975.
26. В.П.Беспалко. Слагаемые педагогической технологии. – М., Педагогика, 1989.
27. К.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова. Педагогика тарихи. – Т., «Ўқитувчи». 1996.
28. М.Аҳмедов, О.Шоумаров. Ватан маҳалладан бошланади. Ҳаёт ва иқтисод. 1992.
29. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Т., «Ўқитувчи», 1993.
30. И.Саифназаров. Бозор иқтисодиёти ва шахс камолоти. – Т., 1996.
31. М.Иномова. Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. – Т., Низомий номидаги ТДПУ. Махпират номидаги Ўрта Осиё халқлари тарихи институти. 1999.
32. М.Иномова. Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятлардан фойдаланиш. – Т., «Фан», 1995.
33. Ўқувчиларни тарбиялашда оила, маҳалла, мактаб ҳамкорлиги концепцияси. – Т., «Ўқитувчи», 1998 .
34. Ўзбекистон педагогикаси антологияси. – Т., «Ўқитувчи» 1995.
35. И.Усмонов. Одобни ҳаётдан ўргандим. – Т., «Ўқитувчи», 1995.

МУНДАРИЖА

<i>I боб.</i> Мактабгача таълим педагогикаси фанининг мавзуси, услубияти ва баркамол инсонни тарбиялашдаги ўрни.....	3
<i>II боб.</i> Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели. Тарбиячи ва унга қўйилган ҳозирги замон талаблари.....	13
<i>III боб.</i> Мактабгача ёшдаги болаларни мафкура руҳида тарбиялаш усуллари.....	21
<i>IV боб.</i> Мактабгача тарбия муассасаси тарбиячиси....	29
<i>V боб.</i> Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ривожланиши ва тарбияси.....	36
<i>VI боб.</i> Мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний тарбиялаш муаммолари.....	42
<i>VII боб.</i> Болалар жамоаси. Бола шахсини шакллантиришнинг муҳим шарт-шароитлари.....	50
<i>VIII боб.</i> Болалар жамоасини шакллантириш ва бола шахсидаги ахлоқий сифатларни тарбиялаш. Шахе ва жамоа.....	55
<i>IX боб.</i> Ақлий тарбия ва таълим.....	59
<i>X боб.</i> Ақлий тарбия ва таълимнинг мазмуни, услублари.....	67
Дастурнинг яратилиш тарихи.....	67
<i>XI боб.</i> Сенсор тарбияси.....	72
<i>XII боб.</i> Ахлоқий тарбия.....	77
<i>XIII боб.</i> Ахлоқий тарбия методлари.....	82
<i>XIV боб.</i> Болаларда ватанга муҳаббат ва байналмилалликни тарбиялаш.....	87
<i>XV боб.</i> Эстетик тарбия.....	91
<i>XVI боб.</i> Меҳнат тарбияси.....	95
<i>XVII боб.</i> Болаларни меҳнатда тарбиялаш ва улар меҳнатига раҳбарлик қилишнинг усул ва услубиятлари.....	100
<i>XVIII боб.</i> Мактабгача ёшдаги болалар меҳнати.....	100
<i>XIX боб.</i> Машғулотлар.....	100
<i>XX боб.</i> Бир ёшгача бўлган болалар тарбияси.....	111
<i>XXI боб.</i> Икки ёшгача бўлган болалар тарбияси.....	111
<i>XXII боб.</i> Ижодий ўйинлар, уларнинг мактабгача тарбия ёши давридаги тараққиёти.....	12
<i>XXIII боб.</i> Мактабгача тарбия ёшидаги болалар би-	

лан қурилиш, сахналаштирилган ва дидактик ўйин машғулотларини олиб бориш.....	126
<i>XXIV</i> боб. Болалар боғчасида педагогик жараёни ташкил этишнинг мақсади ва вазифалари.....	131
<i>XXV</i> боб. Бола тарбиясида боғча ва оила ҳамкорлиги.....	138
Фойдаланилган адабиётлар.....	144

ШОИРА ШОДМОНОВА

**МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ
ПЕДАГОГИКАСИ**

Тошкент – «Fan va texnologiya» – 2008

Муҳаррир

Тех. муҳаррир

Мусаҳҳиҳ

Компьютерда саҳифаловчи

С.Нарзиев

А.Мойдинов

М.Ҳайитова

Ш.Мирқосимова

Босишга рухсат этилди 20.06.2008 й. Бичими 60x84 1/16.

«Timez Uz» гарнитураси. Офсет босма усулида босилди.

Шартли босма табағи 10,5. Нашриёт ҳисоб табағи 10,0.

Тиражи 100. Буюртма № 216.

«Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi» да чоп этилди.

700003, Тошкент шаҳри, Олмазор кўчаси, 171-уй.